

МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ОБОРОНИ УКРАЇНИ
ІМЕНІ ІВАНА ЧЕРНЯХОВСЬКОГО

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЮРКОВА ОЛЬГА ІВАНІВНА

УДК 159.9:[355.097:355.119]

ДИСЕРТАЦІЯ

**РОЗВИТОК ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ
ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТАНКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ
ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ**

Спеціальність: 053 “Психологія”

Галузь знань: 05 “Соціальні та поведінкові науки”

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Науковий керівник:
АЛЕЩЕНКО Віктор Іванович,
доктор психологічних наук,
професор

_____ Ольга ЮРКОВА

Київ – 2023

АНОТАЦІЯ

Юркова О. І. Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 053 “Психологія” (галузь знань 05 “Соціальні та поведінкові науки”). – Національний університет оборони України імені Івана Черняхівського, Київ, 2023.

Дисертаційну роботу присвячено теоретичному обґрунтуванню та емпіричному дослідженню процесу розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів Сухопутних військ Збройних Сил України до виконання бойових завдань.

Психологічна готовність особистості є основною умовою успішності будь-якої діяльності, а особливого значення набула в умовах сьогодення, коли танкові підрозділи беруть активну участь у відбитті збройної агресії російської федерації. У часи високоточної зброї та стрімкого розвитку військової промисловості танкові бої могли б вважатися другорядними, проте танк залишається потужним аргументом на полі бою. На сьогодні кожен військовослужбовець, який стоїть на захисті України, чітко знає: якщо поруч перебувають танкісти – перемога забезпечена. Танкові підрозділи є потужним вогневим кулаком, здатним зупинити наступ агресора та розгромити його найміцнішу оборону.

Водночас сучасна війна характеризується інтенсивним застосуванням агресором новітніх технологій, безпілотних літальних апаратів та ударних дронів, що роблять танк доступною мішенню на полі бою. Досвід відбиття широкомасштабного вторгнення збройних сил російської федерації вказує на значущість високого рівня психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів, до ефективного виконання бойових завдань.

Проведений теоретико-методологічний аналіз показав, що на цей час у визначенні терміна “психологічна готовність” наявні певні суперечності, що пов’язані з особливостями професійної діяльності та різними підходами до розуміння її сутності і змісту. Так, представники функціонального підходу розглядають психологічну готовність як певний психічний стан мобілізації усіх психофізіологічних систем особистості, стан усвідомленої активності, що спонукає особистість до діяльності; прихильники особистісного підходу пояснюють психологічну готовність як складне особистісне утворення, багатопланову і багаторівневу структуру якостей, властивостей, станів, що є результатом підготовки (підготовленості) до певної діяльності; послідовники особистісно-діяльнісного підходу розглядають психологічну готовність як нероздільну характеристику особистості, яка акумулює здібності, властивості, мотиви, волюве налаштування, знання, вміння та навички, набуті у процесі становлення професіонала. На нашу думку, найбільш перспективним, обґрунтованим та завершеним є особистісно-діяльнісний підхід, який і було покладено в основу дослідження. Зазначений підхід дозволив нам розглянути психологічну готовність як складне психічне утворення, яке відображає цілісний прояв професійно-важливих навичок і набутих вмінь та індивідуальних якостей особистості, її цінностей та емоційного ставлення до професійної діяльності.

Дослідження проблеми готовності до професійної діяльності неможливе без вивчення самої діяльності та її специфіки. Так, за результатами аналізу нормативних документів, було здійснено психологічний аналіз професійної діяльності членів танкового екіпажу у бойових умовах та визначено її основні особливості:

робота у складі малої групи;

включення оператора у дві системи взаємодії – “людина-людина” та “людина-машина”;

превалювання оперативного мислення;

специфічність робочого місця оператора (сенсорне та робоче поле);
навантаження психічної та фізичної систем умовами перебування в обмеженому робочому просторі – корпусі танка;

ергономічні обмеження (постійні вібрації, поштовхи, запах мастила та вихлопних газів, перебування у вимушеній позі);

складність виконуваних сенсомоторних дій у поєднанні з мовленнєвою відповіддю;

підвищений рівень небезпеки для життя під час подолання водних перешкод;

труднощі з оперативною евакуацією екіпажу з машини в разі вогневого ураження танка.

Усі зазначені особливості професійної діяльності наявні одночасно і проявляються в умовах бойових дій і дефіциту часу.

За результатами теоретичного аналізу наукової літератури та проведеного експертного оцінювання визначено основні взаємопов'язані компоненти психологічної готовності членів екіпажу танкових підрозділів:

когнітивний – вміння військовослужбовців танкових підрозділів творчо, креативно застосовувати розвинену систему знань, вміння та навички, необхідні для виконання бойового завдання;

мотиваційний – сформований конструкт різнопланових мотиваційних домінант, які ґрунтуються на можливості кар'єрного зростання, професійного становлення, прояву своїх здібностей для актуалізації професійної ідентичності;

емоційно-вольовий – здатність свідомо керувати своїми діями (руховими або розумовими). Він дає змогу витримати усі навантаження професійної діяльності, усвідомити її наслідки, прийняти можливі труднощі та окреслити шляхи їх подолання, визначити мету та самостійно ухвалити рішення, адекватно оцінити обстановку з подальшим фокусуванням на першочерговому завданні;

функціональний – наявні у військовослужбовця ресурси, необхідні для виконання професійної діяльності – фізичні (розвиток до найвищого рівня автоматизму сенсомоторних, сенсомовних процесів) та психічні (знання, вміння і навички, інтелектуальний потенціал), що, узгоджуючись між собою, утворюють підвалини професійної майстерності воїнів-танкістів;

індивідуально-психологічні якості – сукупність особистісних характеристик та властивостей, які визначають спроможність реалізації військовослужбовця під час професійної діяльності. Індивідуально-психологічні якості вказують на адекватну професійну самооцінку, прийняття правил і вимог військової спільноти, повагу до особистого простору інших людей у колективі, рефлексивність.

Визначений зміст компонентів став основою для розроблення критеріїв та їх показників для оцінювання психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Так, когнітивний критерій включає показники властивостей мислення та особистісної креативності; мотиваційний критерій містить показники професійної мотивації та групової мотивації; емоційно-вольовий критерій репрезентує показники стресостійкості та вольового потенціалу; функціональний критерій розкриває показники рівня переключення уваги, властивості сенсомоторних навиків; індивідуально-психологічні якості включають показники підпорядкованості, товариськості, самоконтролю, чутливості та консерватизму.

За результатами дослідження встановлено, що компоненти психологічної готовності розвинені неоднаково. Психологічна готовності фахівців танкових підрозділів характеризується трьома рівнями. Високий рівень психологічної готовності – це повна психологічна готовність, при якій усі компоненти функціонують як єдина система, адекватно та надійно. Танкісти з високим рівнем швидко орієнтуються на новій місцевості, адекватно оцінюють обстановку та власні сили, здатні приймати адекватні

рішення в умовах невизначеності. Середній рівень психологічної готовності – це рівень, де більшість компонентів наближаються до високого рівня, а меншість проявляються недостатньо. Військовослужбовці із середнім рівнем у знайомій обстановці (позиційній обороні, на пристріляних позиціях, знайомій місцевості) почуваються спокійно та впевнено, здатні ефективно діяти тривалий час, найкращі виконавці, розуміють природу наслідків бойових дій, проте потребують часу і сторонньої допомоги для відновлення. Низький рівень психологічної готовності – це неповна психологічна готовність, при якій відхилення в прояві спостерігаються у переважній більшості компонентів. Військовослужбовці з низьким рівнем повільно оцінюють бойову обстановку, загалом міркують фрагментарно, мотиваційний конструкт у них неструктурований, мають змішані мотиви без акцентування на головній потребі, байдужі до цінностей та інтересів товаришів у колективі, дуже вразливі до наслідків бойової діяльності, не мають резильєнтності.

В констатуючій частині експериментального дослідження розвитку психологічної готовності брали участь 216 військовослужбовців танкових підрозділів Сухопутних військ Збройних Сил України. У ході емпіричного дослідження були отримані такі результати: високий рівень притаманний 15% танкістів, середній – 47% досліджених осіб, низький – 38%. Військовослужбовці з низьким рівнем психологічної готовності склали контрольну та експериментальну групи у ході проведення експерименту.

Розроблено та обґрунтовано структурно-функціональну модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Методологічним підґрунтям запропонованої структурно-функціональної моделі стали принципи системного та діяльнісного підходів. Структурно-функціональна модель містить чотири логічно взаємопов'язані блоки:

цільовий (розкриває мету, завдання та підходи);

діагностичний (характеризує психодіагностичний інструментарій);

змістовий (описує критерії оцінювання, організацію роботи з розвитку психологічної готовності, застосовані методи, форми та засоби розвитку психологічної готовності танкістів);

результативний (передбачає оцінювання результатів психологічної готовності за рівнями розвитку).

Розроблено та експериментально перевірено програму розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Запропонована програма охоплює всі компоненти психологічної готовності та спрямована на комплексний вплив із застосуванням розроблених методів і засобів. Її можна проводити у групі та індивідуально. Блоки програми побудовані так, що кожен попередній активізує роботу наступного, водночас окремі блоки можна використовувати для роботи з конкретним компонентом.

Ефективність розробленої програми визначено через збільшення рівня психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. Для підтвердження або спростування статистично значущих змін у військовослужбовців, які брали участь у формувальній частині експерименту, застосовано непараметричний *U*-критерій Манна-Уїтні. Отримані результати вказують на значні зміни показників рівнів психологічної готовності, які відбулися в експериментальній групі. Так, після завершення формувального експерименту низький рівень психологічної готовності зменшився до 22,6% (-15,2%). Середній рівень вдалося збільшити до 54,9% (+8,4%). Високий рівень психологічної готовності продемонстрували 22,1% (+6,8%). Порівняльний аналіз результатів розвитку психологічної готовності танкістів до та після впровадження розвивальної програми демонструє позитивну динаміку у когнітивному компоненті +9,3%, мотиваційному +9,6%, емоційно-вольовому (+8,7%), функціональному (+12,1%) та розвитку індивідуально-психологічних якостей (+7,4%).

Отримані після формувального експерименту результати непараметричного U -критерію Манна-Уїтні вказують на статистично значущі зміни у когнітивному ($U_{\text{емп}}=285,5$, $p \leq 0,01$), мотиваційному ($U_{\text{емп}}=311,5$, $p \leq 0,05$), емоційно-вольовому ($U_{\text{емп}}=308,5$, $p \leq 0,05$), функціональному компонентів ($U_{\text{емп}}=227,5$, $p \leq 0,01$) та індивідуально-психологічних якостях ($U_{\text{емп}}=301,5$, $p \leq 0,05$).

Застосувавши коефіцієнт рангової кореляції r Спірмена, встановлено позитивні кореляційні зв'язки рівня розвитку стресостійкості та активністю мисленнєвої сфери ($r=-0,733^{**}$, $p \leq 0,01$), рівнем професійної мотивації і низьким рівнем тривожності ($r=-0,516^{**}$, $p \leq 0,01$), рівнем стресостійкості та груповою мотивацією ($r=-0,443^*$, $p \leq 0,05$), активністю мисленнєвої сфери та креативними здібностями ($r=0,422^*$, $p \leq 0,05$). Це вказує на позитивну динаміку розвитку психологічної готовності у членів екіпажів танкових підрозділів з експериментальної групи.

На основі аналізу отриманих результатів емпіричного дослідження розроблено практичні рекомендації щодо розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. Запропоновані рекомендації для командного складу частин (підрозділів) та офіцерів структур морально-психологічного забезпечення спрямовані на організацію систематичного розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів на етапі фахового навчання та в процесі їхньої професійної діяльності.

Ключові слова: психологічна готовність, розвиток, військовослужбовці, танкові підрозділи, екіпаж, бойове завдання, професійна діяльність, психологічні особливості, структурно-функціональна модель, програма розвитку, психологічна підготовка.

ABSTRACT

Yurkov O.I. Development of psychological readiness of military personnel of tank units to perform combat missions. - Qualifying research paper as a manuscript.

Thesis for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 053 “Psychology” (specialty 05 “Social and Behavioral Sciences”). - Ivan Cherniakhovskiy National Defense University of Ukraine, Kyiv, 2023.

The thesis is devoted to the theoretical substantiation and empirical study of the process of development of psychological readiness of military personnel of tank units of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine to perform combat missions.

Psychological readiness of an individual is the main condition for the success of any activity, and it has become especially important nowadays, when tank units are actively involved in repelling the armed aggression of the Russian Federation. In the era of high-precision weapons and rapid development of the military industry, tank battles could be considered secondary, but the tank remains a powerful argument on the battlefield. Today, every soldier defending Ukraine clearly knows that if tanks are nearby, victory is guaranteed. Tank units are a powerful fire support that can stop the aggressor's offensive and defeat his strongest defenses.

At the same time, modern warfare is characterized by the aggressor's intensive use of the latest technologies, unmanned aerial vehicles and strike drones, which make the tank an accessible target on the battlefield. The experience of repelling a large-scale invasion of the Armed Forces of the Russian Federation shows the importance of a high level of psychological readiness of the military personnel of tank units for the effective performance of combat missions.

Despite the relevance of the issue of individual psychological readiness for professional activity and the problem of psychological readiness of military

personnel of types and branches of the Armed Forces of Ukraine being developed, tank units of the Land Forces remain neglected.

The conducted theoretical and methodological analysis has shown that at present there are certain contradictions in the definition of the term "psychological readiness" in connection with specific professional factors and different approaches to understanding its essence and content. Thus, representatives of the functional approach consider psychological readiness as a certain mental state of mobilization of all psychophysiological systems of the individual, a state of conscious activity, which stimulates the individual to activity; supporters of the personal approach explain psychological readiness as a complex personal education, a multifaceted and multi-level structure of qualities, characteristics, states, which is the result of preparation (readiness) for a certain activity; Adherents of the personal-activity approach consider psychological readiness as an inseparable characteristic of an individual who accumulates skills, traits, motives, volitional adaptation, knowledge, skills and abilities acquired in the process of becoming a professional. In our opinion, the most promising, justified and complete approach is the personal-activity approach, which is the basis of the study. This approach allowed us to consider psychological readiness as a complex mental education, which reflects the holistic manifestation of professionally important and acquired skills and individual qualities of the person, his values and emotional attitude to professional activity.

It is impossible to study the problems of professional readiness without studying the activity itself and its peculiarities. Therefore, based on the results of the analysis of regulatory documents, a psychological analysis of the professional activity of tank crew members in combat conditions was carried out and its main features were determined:

- work in a small group;

- involvement of an operator in two systems of interaction: human-human and human-machine;

the prevalence of operational thinking;
the specificity of the operator's workplace (sensory and working field);
mental and physical system stress caused by being in a confined workspace - a tank hull;
ergonomic restrictions (constant vibrations, shocks, smell of grease and exhaust fumes, staying in a confined position);
complexity of sensorimotor actions performed in combination with verbal response;
increased danger to life when crossing water obstacles;
difficulties with rapid evacuation of the crew from the vehicle in the event of a tank being engaged.

All these features of professional activity exist simultaneously and occur in the conditions of combat operations and lack of time.

Based on the results of theoretical analysis of scientific literature and expert evaluation, the main interrelated components of psychological readiness of tank unit crew members are determined as follows

cognitive - the ability of military personnel of tank units to creatively apply a developed system of knowledge, skills and abilities necessary to perform a combat mission;

motivational - the formed construct of various motivational dominants based on the possibility of career growth, professional development and manifestation of their abilities to realize professional identity;

emotional-volitional - the ability to consciously direct your actions. It allows to withstand all the burdens of professional activity, to understand its consequences, to accept possible difficulties and to outline ways to overcome them, to determine the goal and to make one's own decision, to adequately assess the situation with further focus on the priority task;

functional - the resources available to the serviceman necessary for the performance of professional activities - physical and mental, which together form the basis of the professional skills of the tank serviceman;

individual psychological qualities are a set of personal characteristics and traits that determine the soldier's ability to realize his potential in professional activity. Individual psychological qualities indicate adequate professional self-esteem, acceptance of the rules and requirements of the military community, respect for the personal space of other people in the team, and reflexivity.

Determined content of components became the basis for development of criteria and their indicators for assessment of psychological readiness of servicemen of tank units to perform combat missions. Thus, the cognitive criterion includes indicators of the characteristics of thinking and personal creativity; the motivational criterion includes indicators of professional motivation and group; emotional-volitional criterion includes indicators of stress resistance and volitional potential, emotional stability, restraint, calmness and sensitivity; functional criterion includes indicators of level of refocusing, speed and stability of neural processes of excitation and inhibition; individual psychological qualities include indicators of subordination, sociability, self-control, sensitivity and conservatism.

According to the results of the study, it was found that the components of psychological readiness are developed differently. Psychological readiness of tank servicemen is characterized by three levels. A high level of psychological readiness is a complete psychological readiness in which all components function adequately and reliably as a single system. Tank crew members with a high level of readiness can quickly navigate new terrain, adequately assess the situation and their own potential, and are able to make appropriate decisions in uncertain conditions. The average level of psychological readiness is the level at which most components approach a high level, and a minority of them do not manifest enough. Military personnel with an average level of psychological readiness in a familiar environment (defending positions, on fixed positions, familiar terrain) feel calm and confident, are able to act effectively for a long time, are the best performers, understand the nature of the consequences of

military operations, but need time and external help to recover. A low level of psychological readiness is an incomplete psychological readiness, in which manifestation deviations are observed in the vast majority of components. Military personnel with a low level of psychological readiness are slow to assess the combat situation, generally think in fragments, their motivational construct is unstructured, have mixed motives without focusing on the main need, are indifferent to the values and interests of their colleagues, are very vulnerable to the consequences of combat activities, and do not have resilience.

216 servicemen of tank units of the Land Forces of the Armed Forces of Ukraine took part in the survey part of the experimental study of the development of psychological readiness. In the course of the empirical study the following results were obtained: a high level is inherent in 15% of the servicemen of tank units, an average level is inherent in 47% of the studied persons, and a low level is inherent in 38% of the studied persons. Military personnel with a low level of psychological readiness formed the control and experimental groups during the experiment.

A structural and functional model for the development of psychological readiness of military personnel of tank units to perform combat missions is designed and substantiated. The principles of system and activity approaches are the methodological basis of the proposed structural and functional model. The structural and functional model contains four logically interconnected blocks:

objective (reveals the goal, objectives and approaches);

diagnostic (characterizes psychodiagnostic tools);

content (describes evaluation criteria, organization of work on development of psychological readiness, applied methods, forms and means of development of psychological readiness of tank crew members);

effective (includes evaluation of the results of psychological readiness according to the level of development).

The program for the development of psychological readiness of tank crew members for the performance of combat tasks has been developed and

experimentally tested. The proposed program includes all components of psychological readiness and is aimed at a comprehensive effect using the developed methods and means. It can be conducted in a group or individually. The blocks of the program are designed so that each previous block activates the next. At the same time, individual blocks can be used to work on a specific component.

The effectiveness of the developed program is determined by the increased level of psychological readiness of military personnel of tank units. To confirm or deny statistically significant changes in military personnel who participated in the formative part of the experiment, a nonparametric the Mann-Whitney U test was used. The obtained results indicate significant changes in the indicators of psychological readiness levels that occurred in the experimental group. Thus, after the end of the formative experiment, the low level of psychological readiness decreased to 22.6% (-15.2%). The average level was increased to 54.9% (+8.4%). 22.1% (+6.8%) showed a high level of psychological readiness. Comparative analysis of the results of the development of psychological readiness of tank crew members before and after the implementation of the development program shows positive dynamics in the cognitive component (+9.3%), motivational (+9.6%), emotional-volitional (+8.7%), functional (+12.1%) and the development of individual psychological qualities (+7.4%).

The results of the nonparametric Mann-Whitney U test obtained after the forming experiment show statistically significant changes in cognitive function ($U_{\text{empir.}}=285,5$, $p \leq 0.01$), motivational ($U_{\text{empir.}}=311,5$, $p \leq 0.05$), emotional-volitional ($U_{\text{empir.}}=308,5$, $p \leq 0.05$), functional components ($U_{\text{empir.}}=227,5$, $p \leq 0.01$) and individual psychological qualities ($U_{\text{empir.}}=301,5$, $p \leq 0,05$).

Applying Spearman rank correlation coefficient “ r ”, positive correlations were established between the level of development of stress tolerance and the activity of the mental sphere ($r=-0,733^{**}$, $p \leq 0.01$), the level of professional motivation and low level of anxiety ($r=-0,516^{**}$, $p \leq 0.01$), the level of stress

tolerance and group motivation ($r=-0,443^*$, $p\leq 0.05$), mental activity and creative abilities ($r=0,422^*$, $p\leq 0,05$). This indicates a positive trend in the development of psychological readiness among the crew members of the tank units of the experimental group.

Based on the analysis of the obtained results of the empirical study, practical recommendations for the development of psychological readiness of military personnel of tank units are developed. The proposed recommendations for the command staff of military units and officers of moral and psychological support structures are aimed at organizing the systematic development of psychological readiness of tank units military personnel at the stage of professional training and in the course of their professional activities.

Keywords: psychological readiness, development, military personnel, tank units, crew, combat mission, professional activity, psychological features, structural and functional model, development program, psychological training.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні наукові результати дисертації

1. Юркова О. І. Теоретичний аналіз основних концепцій готовності особистості до професійної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України*: зб. наук. пр. Київ: НУОУ, 2020. Вип. 1 (54). С. 215–220.

2. Юркова О. І. Аналіз функціонального компонента психологічної готовності військовослужбовців до бойової діяльності. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. пр. Київ: НУОУ, 2020. Вип. 2 (55). С. 137–144.

3. Юркова О. І. Психологічний аналіз професійної діяльності військовослужбовця танкового підрозділу під час виконання бойового завдання. *“Габітус”*. Одеса, 2021. Випуск 21. С. 238–243.

4. Юркова О. І. Структурно-функціональна модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Polish Scientific Journal KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 2021. № 1 (37), vol. 2. P. 206–214.
5. Yurkova O. I. Components, criteria and indicators of psychological readiness of tank units soldiers. *Scientific Journal of Polonia Universit. Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej PNAP*. 2021. Vol. 6 № 49. P. 139–145.
6. Алещенко В. І., Юркова О. І. Кількісний та якісний аналіз стану психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ: НУОУ, 2022. Вип. 4 (68). С. 5-15.*
7. Юркова О. І. Обґрунтування програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр. Київ: НУОУ, 2022. Вип. № 6 (70). С. 198-206.*
8. Юркова О. І. Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки: зб. наук. пр. Київ. КНУ ім. Т. Шевченка, 2022. Вип. № 4 (52). С. 14-24.*

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації
9. Юркова О. І. Психологічні засади розвитку професійної підготовки військовослужбовців. *Філософсько-соціальні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовтня 2019). Київ : НУОУ, 2019. С. 134–136.*
10. Юркова О. І. Особливості психологічної підготовки військовослужбовців танкових підрозділів. *Шляхи трансформації системи морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України : зб.*

матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листопада 2019). Київ : НУОУ, 2019. С.141–142.

11. Юркова О. І. Стресостійкість як професійно значуща якість військовослужбовця. *Комплексне забезпечення якості технологічних процесів та систем* : зб. матеріалів між нар. конф. (м. Чернігів, 29–30 квітня 2020 року):. Чернігів : ЧНТУ, 2020. С. 233–235.

12. Юркова О. І. Характеристика структури готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* (м. Київ, 5 лист. 2020). Київ : НУОУ, 2020. С. 329–331.

13. Юркова О. І. Професійна діяльність воїнів-танкістів та чинники впливу на її ефективність. *VIII Scientific and practical conference “Modern problems in science”* : зб. матеріалів між нар. наук.-практ. конф. (Czech, 2020). Pragua, 2020 С. 557–561

14. Юркова О. І. Рівнева характеристика психологічної готовності військовослужбовців до професійної діяльності. *Філософсько-соціальні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : зб. наук.-практ конф. (м. Київ, 5 лист 2020 р.). Київ : НУОУ, 2020. С. 151–153.

15. Юркова О. І. Роль військового лідера в процесі розвитку психологічної готовності військовослужбовців. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 21 квіт. 2021 р.). Ірпінь : Навчально-науковий інститут гуманітарних наук, 2021. С. 657–660.

16. Yurkova O. I. Motivation as the main component of professional activity of tankers. «*World science: problems, prospects and innovations*» : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Toronto, 21–23 april, 2021). Toronto, Canada. 2021. P. 195–197.

17. Чорний В. С., Юркова О. І. Психологічна безпека військовослужбовців Збройних Сил України в умовах сьогодення. *Сучасна війна: гуманітарний аспект* : зб. матеріалів V Міжнар. конф. (м. Харків, 25–26 травня 2021 р.). Харків : ХНУПС, 2021. С. 79–81.

18. Юркова О. І. Деякі аспекти змісту психологічної допомоги військовослужбовцям. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24–25 верес. 2021 р.). Київ : КНУ ім. Т. Шевченка. 2021. С. 163–165.

19. Юркова О. І. Бойовий стрес та його прояви у військовослужбовців. *Психологія та педагогіка історії розвитку, сучасний стан та перспективи дослідження* : зб. наук.-практ. міжнар. конф. (м. Одеса, 17–18 вересня 2021 р.). Одеса : Південна фундація педагогіки, 2021. С. 23-25.

20. Юркова О. І. Критерії та показники психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. *Система морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України: сучасний стан та перспективи розвитку* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 листопада 2021 р.). Київ : НУОУ, 2021. С. 120–121.

ЗМІСТ

ВСТУП	21
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ	29
1.1. Психологічна готовність особистості до професійної діяльності: теоретичні підходи і концепції.....	29
1.2. Психологічні особливості професійної діяльності військовослужбовців танкових підрозділів	51
1.3. Структура психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів	75
Висновки до розділу 1	85
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТАНКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ	87
2.1. Програма та організація емпіричного дослідження психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань	87
2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань	96
2.3. Структурно-функціональна модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань	127
Висновки до розділу 2	138

РОЗДІЛ 3. ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТАНКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ	140
3.1. Обґрунтування програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань	140
3.2. Експериментальна перевірка дієвості програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань	153
3.3. Практичні рекомендації щодо розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань	182
Висновки до розділу 3.....	193
ВИСНОВКИ	195
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	201
ДОДАТКИ	221

ВСТУП

Актуальність теми дисертації. Широкомасштабні бойові дії російської федерації проти нашої суверенної держави стали найбільшим викликом за роки незалежності. Сучасна війна характеризується значно більшою протяжністю лінії зіткнення, інтенсивним застосуванням противником різних видів артилерії, нанесення ракетно-бомбових ударів та використання безпілотних літальних апаратів для проведення розвідки та вогневого ураження. Важливу роль у протистоянні регулярній армії Росії відіграють танкові підрозділи. Досвід стримування збройних сил противника вказує на значущість високого рівня психологічної готовності танкістів, яка є основою для ефективного виконання бойового завдання. У часи високоточної зброї та стрімкого розвитку військової промисловості танкові бої могли б вважатися другорядними, проте танк залишається потужним аргументом на полі бою.

Незважаючи на актуальність теми психологічної готовності особистості до професійної діяльності та розробленість проблеми психологічної готовності військовослужбовців різних родів та видів військ, питання психологічної готовності танкістів не було окремим предметом дослідження.

Особливості психологічної готовності до професійної діяльності десантно-штурмових військ описували у своїх працях В. Сисоєв, В. Стасюк, О. Блінов, С. Будник, снайперське мистецтво вивчали В. Лобаєв, В. Тимченко, О. Резанов, О. Потапов, С. Лебедева, діяльність саперів досліджували А. Бабаджанян, В. Ковальський, О. Мацько, О. Хміляр, О. Недвига, прикордонники стали об'єктом пізнання О. Сафіна, О. Самойленка, Є. Потапчука, С. Мула, військовослужбовців Національної гвардії вивчали А. Желаго, В. Молотай, В. Пасічник, І. Приходько, І. Воробйов.

Стосовно діяльності танкових підрозділів науковці присвячують свої дослідження тактичній, стратегічній, технічній, історичній складовим, що дає нам змогу повною мірою вивчити особливості психологічної готовності танкістів. Розпочала психологічні дослідження воїнів-танкістів Т. Кучерява, яка вирішувала питання проблеми надійності під час виконання бойових завдань членами екіпажів танкових підрозділів Збройних Сил України.

У ході дослідження ми встановили ряд суперечностей у військово-професійній діяльності військовослужбовців танкових підрозділів, які обумовлюють необхідність розвитку психологічної готовності:

збільшення кількості танкових частин та підрозділів, а відповідно і зростання чисельності особового складу танкістів при низькому рівні комплектації підрозділів високопрофесійним особовим складом;

ускладнення специфіки виконання бойових завдань танковими підрозділами та недостатнім рівнем розвитку у них психологічної готовності;

необхідність урахування специфіки професійної діяльності під час індивідуальної підготовки танкістів за відсутності необхідного психологічного інструментарію для діагностування та розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів.

Наукове завдання дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та емпіричному дослідженні процесу розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, грантами. Дисертаційне дослідження виконано відповідно до плану наукової та науково-технічної діяльності Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського у межах розроблення науково-дослідних робіт “Удосконалення системи оцінювання морально-психологічного стану особового складу військових частин (підрозділів)

Збройних Сил України” (державний реєстраційний номер 0120U000171), “Удосконалення системи попередження негативних наслідків впливу мас-медіа на морально-психологічний стан особового складу Збройних Сил України” (державний реєстраційний номер 0121U000128).

Тему дисертаційної роботи узгоджено в бюро Міжвідомчої ради з координації наукових досліджень у галузі освіти, педагогіки і психології (протокол № 1 від 28 січня 2020 року) та затверджено вченою радою Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського (протокол № 10 від 25 травня 2020 року).

Мета дослідження полягає у визначенні змісту і структури психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань та експериментальній верифікації програми її розвитку.

Досягнення мети передбачає вирішення **таких завдань**:

1. За результатами теоретико-методологічного аналізу стану дослідженості проблеми психологічної готовності фахівців екстремального профілю у психології виявити психологічні особливості професійної діяльності військовослужбовців танкових підрозділів та визначити компоненти їхньої психологічної готовності до виконання бойових завдань.

2. Емпірично дослідити стан психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів та на основі отриманих результатів розробити структурно-функціональну модель розвитку їхньої психологічної готовності до виконання бойових завдань.

3. Розробити та обґрунтувати програму розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань та експериментально перевірити її дієвість.

4. На основі аналізу результатів верифікації програми розробити практичні рекомендації щодо розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

Об’єкт дослідження – психологічна готовність військовослужбовців Збройних Сил України.

Предмет дослідження – розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

Методологічну та теоретичну основу дослідження становлять положення та принципи діяльнісного і системного підходів до вивчення психологічних феноменів, явищ та процесів особистості (Л. Виготський, Г. Костюк, О. Леонтєв, Б. Ломов, С. Максименко, К. Платонов, С. Рубінштейн, М. Корольчук та ін.), а також сучасні теорії розвитку і формування психологічної готовності військовослужбовців до бойової діяльності (В. Стасюк, С. Мул, О. Сафін, О. Хміляр, О. Хуртенко, В. Моляко, В. Осьодло, М. Томчук, В. Ягупов та ін.).

Відповідно до поставлених завдань у дослідженні застосовано такі **методи дослідження:**

теоретичні – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення, систематизація та інтерпретація наукових даних – для визначення сутності основних понять дослідження, його теоретико-методологічної бази, з’ясування психологічних особливостей професійної діяльності танкового екіпажу, обґрунтування основних діагностичних засобів і процедур;

емпіричні – метод спостереження та аналізу документів – для встановлення й аналізу психологічних особливостей професійної діяльності військовослужбовців танкових підрозділів; методи спостереження та експертних оцінок – для визначення ключових компонентів психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів; психологічне діагностування – для отримання кількісно-якісних та якісних показників рівня розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань (психодіагностичний інструментарій: методики “Складні аналогії”, “Діагностика особистісної креативності” Є. Є. Туніка, “Діагностика професійної мотивації” В. І. Осьодла, “Діагностика групової мотивації”

І. Д. Ладанова, тест “Самооцінка стресостійкості” С. Коухена і Г. Вілліансона (в адаптації Ю. В. Щербатих), “Діагностика вольового потенціалу” Н. П. Фетіскіна, “16-факторний опитувальник особистості” Р. Кеттелла, “Таблиці Шульте” (в адаптації В. Марищук, І. Сисоєва), методики “Проста сенсомоторна реакція”, “Реакція на рухомий об’єкт”); моделювання – для розроблення структурно-функціональної моделі психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань; психологічний експеримент – для встановлення ефективності програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань;

статистичні – описова статистика, визначення нормальності розподілу даних за допомогою критерію Колмагорова – Смірнова, порівняльний аналіз даних між групами (непараметричний U -критерій Манна-Уїтні) та коефіцієнт рангової кореляції r Спірмена (для встановлення кореляційних зв’язків між показниками компонентів психологічної готовності). Статистичну обробку даних проведено за допомогою стандартизованого пакету програм IBM SPSS Statistics 20.00 та офісних додатків Microsoft Excel.

Експериментальна база дослідження. Дослідження проведено протягом 2019–2023 років. Із застосуванням різних методів дослідження було вивчено 371 військовослужбовця танкових підрозділів Сухопутних сил Збройних Сил України, серед них: 67 офіцерів (18,1%), 81 сержант контрактної служби (21,8%) та 223 солдати контрактної служби (60,1%). До формуальної частини дослідження було залучено 60 військовослужбовців, які утворили дві однорідні групи (контрольну та експериментальну) по 30 осіб у кожній. Вибірку становили військовослужбовці танкових підрозділів віком від 20 до 42 років (середній вік – 31 рік) зі стажем проходження військової служби в танкових підрозділах від 5 до 17 років (середня вислуга років – 11 років). За штатно-

обліковими спеціальностями до складу груп увійшли 18 командирів танків (30%), 21 навідник–оператор (35%) та 21 механік–водій (35%).

Наукова новизна отриманих результатів полягає в наступному:

уперше:

визначено змістові характеристики компонентів психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань;

розроблено та обґрунтовано зміст структурно-функціональної моделі розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань;

розроблено й апробовано програму розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань;

удосконалено:

діагностичний інструментарій для оцінювання рівня розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань;

набули подальшого розвитку наукові уявлення про особливості психологічної готовності військовослужбовців Збройних Сил України до виконання бойових завдань.

Практичне значення отриманих результатів дослідження полягає у можливості їх застосування під час проведення заходів психологічного забезпечення танкових підрозділів (частин) та використання в процесі індивідуальної підготовки офіцерів структур морально-психологічного забезпечення та командирів військових підрозділів усіх рівнів;

Результати дисертаційного дослідження **впроваджено** у професійну підготовку офіцерів структур морально-психологічного забезпечення та психологічну підготовку військовослужбовців танкових екіпажів військової частини А3283 (акт впровадження № 3972 від 10.10.2021), процес психологічної підготовки танкового батальйону військової частини

A2167 (акт впровадження № 1/37/3847 від 24.12.2021), навчально-виховний процес танкових підрозділів військової частини А1815 (акт впровадження № 481 від 06.04.2022), систему бойової підготовки військовослужбовців школи танкістів військової частини А1414 (акт впровадження № 11498 від 12.10.2021).

Особистий внесок здобувача. Авторка розробила наукові положення та отримала емпіричні дані, які є самостійним внеском у дослідження психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

У науковій статті “Кількісний та якісний аналіз стану психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань”, написаній у співавторстві з В. Алещенком, авторка емпірично дослідила стан розвитку психологічної готовності танкістів до виконання бойових завдань, інтерпретувала отримані результати і виокремила рівні розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

У тезах виступу на конференції “Психологічна безпека військовослужбовців Збройних Сил України в умовах сьогодення”, написаних у співавторстві з В. Чорним, здобувачка всебічно проаналізувала вплив негативних чинників бойових дій на психологічне здоров’я військовослужбовців.

Розробки та ідеї, що належать співавторам, у дисертації не використано.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дослідження відображено в доповідях і повідомленнях на наукових і науково-практичних конференціях та семінарах:

міжнародних – “Комплексне забезпечення якості технологічних процесів” (м. Чернігів, 2020). “Modern problems in science” (Pragua, 2020); “World science: problems, prospects and innovations” (Toronto, 2021), “Сучасна війна: гуманітарний аспект” (м. Харків, 2021);

всеукраїнських – “Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства” (м. Ірпінь, 2021), “Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи” (м. Київ, 2021), “Психологія та педагогіка: історія розвитку, сучасний стан та перспективи дослідження” (м. Одеса, 2021);

відомчих – “Філософсько-соціальні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах” (м. Київ, 2019), “Шляхи трансформації системи морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України” (м. Київ, 2019), Семінар кафедри суспільних наук (м. Київ, 2020), “Філософсько-соціальні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах” (м. Київ, 2020), “Система морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України: сучасний стан та перспективи розвитку” (м. Київ, 2021);

засіданнях кафедри морально-психологічного забезпечення діяльності військ (сил) гуманітарного інституту Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського протягом 2019 – 2023 рр.

Публікації. Результати дисертаційного дослідження наведені у 22 наукових публікаціях (із них 2 – у співавторстві), серед яких: 6 статей – у виданнях, затверджених МОН України як фахові у галузі психології категорії Б, 2 – у зарубіжному періодичному науковому виданні, включеному до міжнародних наукометричних баз даних; 12 – у збірниках тез доповідей на наукових конференціях, семінарах; 2 – в інших виданнях, які додатково відображають наукові результати дисертації.

Структура та обсяг дисертації. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, загальних висновків, списку використаних джерел (194 найменувань, з них 18 – іноземними мовами), 8 додатків на 20 сторінках. Загальний обсяг дисертації – 240 сторінки, з них 179 – основного тексту, текст доповнюють 24 таблиці та 15 рисунків.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ СТАНУ ДОСЛІДЖЕНОСТІ ПРОБЛЕМИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У розділі висвітлено теоретичний аналіз наявних підходів та поглядів наукової спільноти на тлумачення феномена психологічної готовності особистості до професійної діяльності. Визначені психологічні особливості професійної діяльності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Виокремлено основні компоненти психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

1.1. Психологічна готовність особистості до професійної діяльності: теоретичні підходи і концепції

Готовність належить до низки основних структурних складових психічної діяльності людини. Природно, що феномен психологічної готовності особистості до діяльності завжди становив значний інтерес дослідників. Стан психологічної готовності сприяє якісному виконанню функціональних обов'язків, застосуванню здобутих знань і набутого досвіду, проявам особистих якостей, збереженню самоконтролю і швидкій орієнтації у разі зміни обставин [142, с. 17]. Особливого значення готовність набуває в контексті якісного виконання завдань, підвищення успішності, використання сили та можливостей особистості в екстремальних умовах діяльності. Як зазначав Карл фон Клаузевіц, "... воєнне мистецтво має справу з живими людьми й моральними силами. Мужність і віра у власні сили є для війни істотними засадами" [38, с. 28].

З професійної точки зору військово-професійна діяльність відрізняється від інших видів трудової діяльності завданнями, засобами,

способами й умовами виконання завдань. У воєнний час така діяльність спрямована на знищення противника, його живої сили, техніки, укріплень, а в мирний – на підтримання постійної бойової готовності. Таким чином, військовій діяльності притаманні насамперед виконання бойових завдань, фізичне та психічне навантаження, обмеженість часу для виконання завдань, регламентований побут.

Діяльність військовослужбовця є специфічною з огляду на психологічні, соціальні, моральні та інші аспекти, пов'язані з необхідністю швидко ухвалювати самостійні, виважені та обґрунтовані рішення як в умовах повсякденної діяльності, так і під час виконання бойових завдань [44; 49]. Умови діяльності військовослужбовців вирізняються високою інтенсивністю, напруженістю, швидкоплинністю, тому їх психіка функціонує на межі допустимих навантажень, що значно знижує ефективність роботи та нерідко призводить до психічних травм, короткочасних і довготривалих психологічних розладів. Сучасна війна – багатоцільова, широкомасштабна та жорстока, а застосовувана бойова техніка – дуже небезпечна для життя військовослужбовця, має різноманітні форми впливу на його психічне здоров'я та поведінку. Переважно військовослужбовці не підготовлені до певних труднощів бойової обстановки та впливу великої кількості психогенних подразників, тож можуть зазнати тривалого впливу негативних психологічних станів. Таким чином, ще одним вагомим аспектом військової діяльності є наявність високого рівня професійної та психологічної підготовленості, яка забезпечує психологічну готовність військовослужбовця до виконання завдань, що передбачають використання зброї та фізичної сили, ризик втрати життя і здоров'я. Однак навіть у фахівців, що мають однакові показники професійної підготовленості, результати службової діяльності можуть бути різні через відмінності у стані психологічної готовності. Звичні завдання, які військовослужбовці виконували раніше з високою

ефективністю, в екстремальних бойових умовах не вдається виконати повною мірою.

Вагомий внесок у загальнотеоретичне та прикладне дослідження проблеми психологічної готовності до діяльності зробили учені в галузях військової психології (В. Алещенко [2], С. Мул [86], В. Осьодло [94], О. Сафін [122], В. Стасюк [129], В. Ягупов [175]), психології спорту (А. Пуні [113], О. Хуртенко [152]), психології управління (В. Барко [4], Л. Карамушка [37]), психології праці (Г. Ложкін [69], В. Моляко [84], І. Платонов [99]) та інженерної психології (С. Гура [22], А. Душков [27], Б. Ломов [70], О. Семак [124], С. Сергеев [123], Ю. Трофімов [142]). Головною передумовою будь-якої цілеспрямованої діяльності та її результативності є психологічна готовність особистості. Нині, у визначенні цього терміна існують деякі суперечності, зумовлені, по-перше, унікальністю самої професійної діяльності, по-друге, різними підходами до дослідження та розуміння її сутності. Водночас більшість науковців вивчають її загальні характеристики [172].

Провівши аналіз наукової літератури [10; 77; 120; 125] стосовно формування психологічної готовності особистості до діяльності варто зауважити, що готовність поділяється на загальну та спеціальну. Загальна характеризується наявністю якісних властивостей особистості (вихованість, відповідальність, цілеспрямованість, організованість, дисциплінованість, урівноваженість, оптимізм, самовладання, колективізм та товариськість). Спеціальна або як її ще називають “психофізична” готовність характеризується здатністю у складних умовах професійної діяльності тобто відчувати просторово-часові характеристики, характеристика дій противника та прогнозування його поведінки й виконання відповідних дій [10; 100].

Досліджуючи професійну діяльність в екстремальних умовах, О. Хуртенко дійшла висновку, що психологічну готовність у конкретному виді діяльності розуміють як інтенсивну перебудову певного рівня

професіоналізму в напрямку його вдосконалення. Це характеристика психологічних можливостей людини, що розвиваються, певного етапу її психічного розвитку, його різноманітності, широти, масштабу і діапазону. Незалежно від виду діяльності, готовність формується на всіх етапах професійного становлення у закладах вищої освіти. Розвиваючись, готовність стає умовою і засобом організації резерву активності особистості, її властивістю, створеною професійною діяльністю чи підготовкою до неї [151].

У працях О. Тімченка зазначено, що людина реагує не тільки на фактичну небезпеку, й на загрози і символи небезпеки, пов'язані з переживаннями у минулому. Саме це дає людині змогу перебувати у стані готовності, пускати в хід свої захисні механізми за той незначний час, що відокремлює виникнення стресу від прояву його аспектів. Ця готовність є не тільки наслідком багатьох соціально-економічних впливів і емоційних конфліктів, але і являє собою необхідну умову виживання [30; 136, с. 9].

У науковій літературі загалом розглядають функціональний, особистісний та особистісно-діяльнісний підходи до визначення поняття психологічної готовності до діяльності [172]. Розглянемо їх детальніше.

В межах *функціонального* підходу готовність розглядають як такі стани:

мобілізації всіх психофізіологічних систем особистості як психологічної умови успішного виконання діяльності;

усвідомленої активності, яка спонукає особистість до діяльності;

стан, що передує усвідомленій поведінці.

Готовність функціонує в межах загальної активності особистості, на фоні якої відбуваються процеси, необхідні для ефективної реалізації різноманітних видів діяльності. Відповідно до цього підходу стан готовності зумовлений стійкими психічними особливостями, властивими конкретній особистості. На стан психологічної готовності впливають конкретні умови, у яких відбувається діяльність (конкретна ситуація і

завдання, які потрібно вирішити). Такий стан називають тимчасовою або ситуативною готовністю, яка поєднує внутрішню налаштованість особистості на певну діяльність, пристосування та мобілізацію всіх сил, ресурсів, створення психічних умов для успішного виконання завдань. Найяскравіше ситуативна готовність проявляється в екстремальних умовах, прямо залежить від типу нервової системи та індивідуально-типологічних особливостей особистості. Йдеться про те, що стан готовності – це тимчасова готовність, а підготовленість особистості – довготривала готовність.

Представник функціонального підходу, який вивчав психічний стан готовності та працездатності, М. Левітов класифікує психологічні стани за аналогією з поділом психологічних процесів. Учений розрізняє стани залежно від того, які психічні функції переважають: пізнавальні, вольові чи емоційні. Одним із головних станів М. Левітов вважає стан готовності до діяльності, у якому виокремлює довготривалу готовність, яку трактує як придатність чи непридатність людини до виконання певної роботи, і тимчасовий стан готовності, який називає “передстартовим станом”. Науковець визначає три види передстартового стану: звичайний, підвищений і знижений [62]. Прикладом звичайного стану може бути готовність перед початком звичної, добре знайомої роботи, яка на цей час не висуває підвищених або додаткових вимог. Стан підвищеної готовності може бути зумовлений творчим завданням з високим рівнем новизни, особливим ступенем відповідальності або відповідним фізичним самопочуттям. Знижена готовність може бути спричинена надто сильною емотивністю особистості та проявлятися послабленням уваги, незібраністю, помилковими, хибними діями.

На думку, О. Ухтомського стан готовності до діяльності можна назвати “оперативним спокоєм”. Учений вважає, що у добре підготовленого організму за видимою нерухомістю ховається напружена психічна робота. Таким чином, у стані спокою організм утримує

нерухомість для детального розпізнавання середовища. Механізм цього стану спирається на рухливість “нервових процесів”, які забезпечують перехід від “оперативного спокою” до термінової дії [146].

Готовність до екстремальних дій в умовах монотонної роботи вивчали Л. Нерсесян та В. Пушкін. Це поняття учені визначають як стан мобілізації всіх психофізіологічних систем людини, які забезпечують швидке і точне реагування на раптову зміну ситуації або умов праці, а “пильність” – як стан готовності, до структури якої входять образ структури дії, загальний психофізичний стан, психологічна налаштованість особистості на виконання певних дій у разі аварійної ситуації [114].

Представники *особистісного* підходу (М. Дьяченко [28], Л. Кандилович [29], М. Корольчук [52], Л. Орбан-Лембрик [91]) розуміють психологічну готовність як стійке багатоаспектне ієрархізоване утворення особистості, яке містить психологічний, мотиваційний, когнітивний, операційний, емоційно-вольовий, практичний, психофізіологічний, фізичний, оцінювальний компоненти [85]. Готовність є результатом підготовки (підготовленості) до певної діяльності. Раніше набуті досвід, установки, знання, вміння, навички та мотиви діяльності називають довготривалою або стійкою готовністю, і розглядають як складну індивідуальну властивість особистості. Зазначимо, що тимчасова та довготривала готовність тісно пов’язані між собою. Ситуативна психологічна готовність є функціональною серцевиною тривалої готовності, що підсилює ефективність, визначаючи її продуктивність у конкретній обстановці.

Отже, відповідно до особистісного підходу психологічну готовність розглядають як складне особистісне утворення, багатопланову і багаторівневу структуру якостей, властивостей і станів, які сукупно дають змогу конкретному суб’єкту успішно виконувати діяльність. Цей підхід передбачає вдосконалення психічних процесів, станів і властивостей особистості, необхідних для ефективної діяльності. Готовність як

особистісне утворення, інтегративна стійка характеристика є істотним компонентом розвитку особистості загалом.

На думку К. Дурай-Новакової, готовність є не лише наслідком, а й самоціллю професійної підготовки, першою та головною умовою ефективної реалізації можливостей кожної особистості. У її дослідженні визначено готовність як складне структурне утворення, провідним значенням якого є позитивні установки, мотиви та усвідомлення цінності роботи. Професійна готовність безпосередньо пов'язана зі спрямованістю на професійну діяльність і стійкими установками на працю. До складу готовності входять комплекс професійно-педагогічних знань, навичок і вмінь, а також певний досвід їх застосування на практиці [26].

За версією П. Рудика, готовність – це миттєва мобілізація всіх сил особистості, спрямована на виконання необхідних дій у відповідний момент [117]. Учений наголошує на важливості стану готовності, виокремлюючи в ньому роль психічних пізнавальних процесів, що відображають важливі аспекти виконуваної діяльності, емоційних компонентів, які можуть підсилювати чи послаблювати активність людини, вольових компонентів, що сприяють ефективним діям спрямованим на дослідження мети, а також мотивів поведінки. Вагомий та осмислений мотив створює сприятливі умови для швидкого формування готовності.

На думку С. Максименка, психологічна готовність до певної діяльності є істотною передумовою її цілеспрямованості, регулювання, стійкості та ефективності. Психологічна готовність містить переконання, погляди, ставлення, почуття, вольові та емоційні якості, знання, навички і вміння, установки, що сукупно утворюють цілісний прояв особистості [74; 75].

Як зазначено у дослідженнях С. Мула, високому рівню готовності офіцера до майбутньої професійної діяльності відповідає зріла мотиваційна структура, в якій провідну роль відіграють цінності

самореалізації та саморозвитку. У його працях готовність досліджено з точки зору емоційного, вольового і інтелектуального потенціалів особистості стосовно конкретного виду діяльності та охарактеризовано як якісний показник саморегуляції фахівця на різних рівнях перебігу процесу – фізіологічному, психологічному, соціальному, якими визначається його поведінка. На думку ученого, психологічна готовності до діяльності – це складний, цілеспрямований прояв особистості, що має динамічну структуру із функціонально залежними компонентами. Психологічна сутність готовності людини до діяльності розкривається у різних видах діяльності, залежить не тільки від зовнішніх ситуативних чинників, а й від внутрішніх видів і типів самої готовності як внутрішніх механізмів розвитку цього психологічного явища [86, с. 354].

Представники *особистісно-діяльнісного* підходу розуміють психологічну готовність як нероздільну характеристику особистості, яка акумулює здібності, властивості, мотиви, вольове налаштування, знання, вміння та навички набуті у процесі становлення як професіонала. Науковці розглядають індивідуально-особистісні якості як такі, що сприяють якісному виконанню функціональних обов'язків. Представниками цього підходу є, Н. Сторожук [132], С. Рубінштейн [115], О. Сафін [121; 122], Є. Школяр [156].

Науковець О. Сафін, розкриваючи питання психологічної готовності, доходить висновку, що готовність розвивається незалежно від етапу становлення та виду діяльності. У процесі розвитку психологічна готовність стає інструментом організації ресурсів активності особистості, її властивістю та характеристикою, створеною професійною діяльністю чи підготовкою до неї. Це характеристика психологічних можливостей людини, певного етапу її розвитку, різноманітності, масштабу, широти і діапазону [120].

У спільному дослідженні соціально-психологічних характеристик особистості військовослужбовців щодо їх уявлень про ризик та

психологічну готовність до нього О. Сафін та Н. Мась доходять висновку, що уявлення про ризик взаємопов'язані з особистісною готовністю до ризикованої поведінки. Тип психологічної готовності до ризикованої поведінки визначається переважаючими соціальними уявленнями про ризик. Психологічна готовність до ризику і навіть його мотивація визначаються соціально-психологічною адаптивністю військовослужбовця. Таким чином, психологічна готовність до ризику та ставлення до нього пов'язані із соціально-психологічними характеристиками військовослужбовця [121, с. 53].

Вивчаючи готовність прикордонників до охорони державних кордонів, Є. Потапчук описує загальну психологічну готовність як потенційну здатність військовослужбовця діяти та швидко переналаштовувати психіку відповідно до виду службового завдання. В основі готовності закладено систему морально-психологічних якостей, що є маркерами потенційних можливостей прикордонника до ефективного долавання труднощів служби. Психологічна готовність, на думку автора, є однією з граней загальної готовності прикордонників до діяльності із захисту й охорони кордону [102].

Отже, аналіз наукових робіт, присвячених підходам до тлумачення психологічної готовності суб'єкта професійної діяльності, показав різноманіття поглядів щодо їх розуміння. На нашу думку, найбільш перспективно, обґрунтовано та завершено трактують поняття “психологічна готовність особистості” прибічники особистісно-діяльнісного підходу, який ми візьмемо за основу.

У загальному розумінні термін “готовність” означає активно-дієвий стан особистості, установку на певну поведінку, мобілізованість сил на виконання завдання. Психологічним передумовам виникнення готовності до виконання конкретної діяльності є її розуміння, усвідомлення відповідальності, бажання досягти успіху, визначення послідовності дій і способів роботи [111, с. 63]. Психологічний словник розтлумачує поняття

психологічної готовності до праці як поєднання знань, умінь та навичок з потребою у праці, що базується на зацікавленості, бажанні працювати, високому рівні трудового виховання (розумінні суспільного значення праці, колективізму, творчого ставлення до праці). Говорячи про психологічну готовність до конкретного виду праці, слід виокремити конкретні здібності, схильності в поєднанні зі спеціальними вміннями та навичками, здобутими у процесі допрофесійної та професійної підготовки (навчання, виконання праці). Одним із важливих показників високого рівня психологічної готовності до праці слід вважати наявність індивідуального стилю діяльності в конкретної особи, що вказує на її готовність до кваліфікованої праці, наявність майстерності у виконанні роботи [17, с. 143].

Досліджуючи питання психологічної готовності особистості до діяльності в екстремальних умовах, варто враховувати низку засадничих принципів, що допомагають всебічно дослідити цей феномен, процес його утворення та динаміку розвитку. Таким чином, на нашу думку, необхідно проаналізувати основні наукові напрацювання, присвячені психологічній готовності до професійної діяльності представників різних видів ризиконебезпечних професій.

У своїх численних дослідженнях у галузі військової психології М. Дьяченко та Л. Кандилович розглядають проблему психологічної готовності як комплекс установок, психічних станів, діяльності та адаптації. На думку науковців стан психологічної готовності має визначену динамічну структуру, яка базується на позитивному ставленні до професійної діяльності та поєднує мотиваційні, орієнтаційні, операційні ціннісні та вольові сторони психіки людини в їх співвідношенні із зовнішніми умовами та майбутніми завданнями [29].

Досліджуючи поняття психологічної готовності, В. Ягупов тлумачить його як спрямованість і змобілізованість психіки військовослужбовців на подолання майбутніх бойових випробувань

сучасного бою. Готовність забезпечує продуктивність та ефективність виконання бойових завдань відповідно до їхньої важливості, значущості та складності. Науковець виокремлює чотири складові психологічної готовності військовослужбовців до виконання конкретного бойового завдання:

мотиваційний – прагнення і розуміння важливості долати виклики, які висуває майбутнє бойове зіткнення, спираючись на вже набутий досвід, уміння оцінювати здатність до регулювання своїх дій та власний психічний стан;

пізнавальний – опанування інформації, необхідної для визначеної діяльності за екстремальних умов бойової обстановки;

емоційний – уміння контролювати свої емоційно-вольові процеси за екстремальних умов, спостерігати за відчуттям впевненості та ваганнями у готовності до подолання перешкод, які висувають сучасні бойові дії;

вольовий – спонукання військовослужбовців до подолання труднощів сучасного бою [175, с. 376].

Досліджуючи психологічну готовність військовослужбовців Національної гвардії України, Н. Пенькова доходить висновку, що психологічна готовність до екстремальної діяльності проявляється перед початком виконання, у ході та після завершення службово-бойової діяльності. Готовність має складну динамічну структуру, що містить сукупність емоційних, вольових, мотиваційних, інтелектуальних, операціональних процесів, властивостей, станів психіки людини в їх співвідношенні із зовнішніми ситуаційними умовами й майбутніми завданнями. На думку ученої, у військовослужбовця, який опиняється в екстремальній ситуації, психологічна готовність проявляється у вигляді функціональних особливостей активації, доцільності і спрямованості діяльності, ефективності її реалізації, стійкості до чинників стресу. Надалі утворюються нові системи фахових умінь для подальшої ефективної діяльності [96, с. 31–32].

Розвиваючи тему психологічної готовності до ризику представників Національної гвардії України, колектив авторів зазначає, що готовність до екстремальної діяльності є найважливішим чинником її ефективності [108, с. 33]. Готовність до ризику пов'язана не тільки з якісними аспектами зміни функціональних систем організму, а й з інтенсивністю динамічних фізіологічних і психічних процесів. Беззаперечним залишається той факт, що до початку виконання важливого завдання в екстремальних умовах у військовослужбовця довільно чи мимоволі запускаються робота фізіологічних та психічних функцій, що прямо корелюються з ефективністю її виконання [109, с. 13]. Автори інтерпретують психологічну готовність до професійної діяльності як складне цілісне утворення психіки особистості, що поєднує ряд психологічних феноменів, які перебувають у сталому взаємозв'язку, мають складну динамічну структуру, а їх компоненти функціонально взаємодіють між собою. На думку науковців, суть цього феномену розкривається через специфіку певної діяльності [108, с. 48]. Зважаючи на те, яких функціональних навантажень зазнають змістові основи цього феномену, його диференціюють за певними “блоками”, тобто компонентами психологічної готовності до професійної діяльності. Така дефініція репрезентує шість структурно-функціональних компонентів: мотиваційний, особистісний, когнітивний, операційний, емоційно-вольовий, орієнтаційний та оцінний [48, с. 43].

За І. Платоновим, психологічна готовність майбутніх офіцерів внутрішніх військ до правоохоронної діяльності є складною, інтегральною властивістю людини, яка характеризує її здатність до виконання професійної правоохоронної діяльності. Формується психологічна готовність як особистісне новоутворення з урахуванням вимог професійної діяльності в органах МВС України та складається з трьох взаємопов'язаних компонентів: мотиваційної готовності (що, на думку

автора, є провідним компонентом у структурі психологічної готовності), загальної професійної та емоційно-вольової готовності [99, с. 36].

Предметом вивчення А. Черняка та В. Молотая стала психологічна готовність військовослужбовців внутрішніх військ. Автори розглядають психологічну готовність як системний стан, що передує певній діяльності, коли можливості людини зосереджені, досягаючи вищого ступеня розвитку. Стан готовності виявляється перед, під час виконання та після завершення службово-бойового завдання. Стан психологічної готовності має різні рівні і компонентну структуру, а прояв готовності залежить від індивідуальних особливостей особистості та конкретних умов діяльності. Психологічна готовність має складну динамічну структуру, що містить сукупність емоційних, вольових, мотиваційних, пізнавальних, операційних сторін, процесів, властивостей, утворень, станів психіки людини у їх ставленні до зовнішніх ситуаційних умов і майбутніх завдань [153, с. 98].

Військовослужбовців внутрішніх військ також вивчали О. Коқун, І. Пішко, Н. Лозінська та О. Копаниця [45; 46]. За їхніми твердженнями, психологічна готовність – це “інтегративне особистісне утворення, яке складається з тривалої та короткочасної готовності та забезпечує психологічну придатність військовослужбовців до виконання дій за призначенням”. На думку авторів, тривала психологічна готовність формується на етапах військово-професійної підготовки та репрезентує професійний потенціал військового до виконання різного роду завдань. Короткочасна психологічна готовність бере початок із тривалої та характеризується психологічною здатністю до виконання конкретного завдання в певний час [46, с. 9].

У працях В. Стасюка наголошено, що психологічна готовність до бою є основою психологічного потенціалу військовослужбовця. Ця психологічна якість особистості репрезентує сформованість індивідуально-психологічних станів та властивостей воїна, необхідних для ефективних бойових дій. Індивідуальна психологічна готовність військовослужбовця

до активних бойових дій включає когнітивний, емоційно-мотиваційний, операційний компоненти і психічне здоров'я [130]. На думку автора, психологічна готовність до виконання поставлених завдань – “це своєрідний фундамент його активних дій у майбутньому бою”. Готовності досягають у процесі реалізації цілеспрямованої психологічної підготовки, яка триває в ході навчання та виховання протягом усієї військової служби [131, с. 294].

Вивчаючи військовослужбовців аеромобільних військ, О. Блінов тлумачить психологічну готовність як особливий стан психіки, що супроводжується адекватною формою психічної напруженості та виражається в готовності людини до дій в очікуванні якоїсь події. На думку автора, багаторазове перебування в небезпечних умовах діє як своєрідне загартовування психіки військовослужбовця та максимально обмежує негативний вплив напруженості на успішність його дій, що сприяє формуванню такого позитивного психічного стану, як психологічна готовність [5, с. 203].

Науковець О. Гусак наголошує на важливості фізичної підготовки у процесі формування психологічної готовності військовослужбовців аеромобільних підрозділів. На його думку, професійна та психологічна готовність воїнів безпосередньо залежать від рівня їх фізичної підготовленості. Раціонально організовані заняття з фізичної підготовки (особливо з долання перешкод) забезпечують належний рівень фізичного розвитку військовослужбовця та істотно впливають на його психічні якості, розвиток яких безпосередньо залежить від розвитку психологічної готовності військовослужбовців до професійної діяльності [23, с. 33].

Досліджуючи феномен помсти як складової частини психологічної готовності військовослужбовців до бойових умов, Д. Лисенко та І. Підпригора зазначають, що психологічна готовність військовослужбовців є поліаспектним, багатокомплексним, динамічним феноменом, який дослідники розглядають як стан, процес і результат

діяльності який складається з морально-психологічних та психофізіологічних властивостей особистості, які є передумовою для успішного виконання певної діяльності. До ключових чинників від яких залежить формування психологічної готовності автори відносять усвідомлення відповідальності за рідних і близьких, мотивів дій, власного сенсу у веденні збройної боротьби, прагнення до знищення ворога та перемоги над ним [66, с. 103].

З початку стрімкого розвитку військової промисловості дослідники звертали увагу на важливість розвитку кінестетичних відчуттів, які дають змогу виконувати, не дивлячись на руки, всі рухи, необхідні для пілотування літака, управління бойовою машиною, налаштування прицільності вогню. Також важливу роль кінестетичні відчуття відіграють під час формування та автоматизації рухових навичок під час підготовки. Розвиток м'язово рухових (кінестетичних) відчуттів та доведення координації рухів до автоматизму є важливим завданням підготовки воїна-спеціаліста [19; 55; 72].

Звичайно, з того часу відбулося багато змін, поняття “професійна діяльність” почали тлумачити з точки зору особистості, а в літаках з'явилося багато приладів, що, з одного боку, перевело значну частину роботи пілота в автоматизований режим, а з іншого боку, збільшило обсяг інформації, що надходить. Однак важливість кінестетичних відчуттів та моторних навичок не втратила значущості. Нині ефективна професійна діяльність людини-оператора безпосередньо корелює з розвитком сенсомоторики професіонала. До таких видів професій належить і професійна діяльність танкістів.

Описуючи психологію льотного навчання, П. Корчемний зазначає, що психологічна готовність репрезентує ступінь розвиненості комплексу психічних властивостей та особливостей пілотів, від яких залежать надійність і безпека виконання польотів у будь-яких умовах. Стан психологічної готовності до польотів включає пізнавальну, мотиваційну,

емоційну та вольову готовність. Водночас автор вводить поняття “психологічна невідповідність”. Цей стан ідентифікують не у звичайних умовах, а в умовах льотної діяльності. По-перше, погіршуються оцінювання пілотом обстановки в польоті та прийняття обґрунтованого рішення про використання та експлуатацію авіаційної техніки, по-друге, погіршується поведінка пілота [53, с. 126]

Досліджуючи психологічну готовність льотного складу, І. Окуленко дійшов висновку, що механізм розвитку психологічної готовності починається з включення психологічних резервів організму у процес психологічної адаптації, який завдяки мобілізаційній готовності забезпечує стійкість мотиваційної, когнітивної, операційно-діяльничої, емоційно-вольової сфер особистості. Це, у свою чергу, забезпечує формування, розвиток та підтримання психологічної готовності льотчика в умовах тривалих перерв між польотами. На думку науковця, саме психологічна підготовка гарантує формування психологічної готовності до діяльності в будь-яких умовах обстановки [90, с. 38–42].

Розглядаючи готовність курсантів льотного складу, О. Керницький наголошує, що готовність є важливою передумовою цілеспрямованої діяльності, її регуляції, стійкості й ефективності. Готовність є цілісним, динамічним утворенням, складним явищем, системою із взаємозалежними компонентами, що виражає загальну спрямованість суб’єкта на певну активність. Автор вказує на зв’язок між поняттями “підготовленість” і “готовність”, остання формується, розвивається та функціонує за рахунок першої. До структури професійної готовності науковець зараховує мотиваційний, когнітивний, операційний та емоційно-вольовий компоненти [40, с. 159].

Цікавою є думка Ю. Стрелкова щодо переживання страху пілотами під час польотів. За даними автора, помірно актуалізоване переживання, виконує корисну функцію, забезпечуючи контроль та пильність льотчика,

активізує стан готовності до виконання завдання у небезпечній ситуації [134, с. 179].

Вивчаючи професійну мотивацію офіцерів Повітряних Сил України, О. Ковальчук зазначає, що військовослужбовці, вмотивовані своїми потребами, під час їх задоволення за допомогою вчинку керуються установками, які формують у них уявлення про майбутній результат та психологічну готовність. Одним зі способів підвищення рівня психологічної готовності автор пропонує нівелювання психофізіологічних небезпечних чинників польоту, що забезпечує високу надійність професійної діяльності [43, с. 42].

У ході аналізу наукових джерел, присвячених питанню психологічної готовності особистості до професійної діяльності в основних видах екстремальних професій, привертає увагу схожість діяльності військовослужбовців танкових підрозділів та машиністів залізничного транспорту. Звісно, ми не говоримо про повну тотожність, оскільки неповторними залишаються, мета, зміст і мотиви виконуваного завдання танковими підрозділами, проте фізіологічні умови виконання професійної діяльності (ергономічні, психофізіологічні, фізичні) мають значну подібність. Основним паралелізмом у діяльності машиніста і танкіста ми вбачаємо в тому, що обидва є операторами в системі “людина – машина”, що належить до автоматизованих систем управління рухомим об’єктом, керівна система якого перебуває всередині самого об’єкта.

Робота операторів, які керують рухомими об’єктами, має характерні особливості, зумовлені значною швидкістю пересування об’єктів, раптовим виникненням критичних ситуацій, значною ймовірністю зміни параметрів навколишнього середовища тощо. Важливою є наявність у них таких психологічних рис, як рішучість, здатність швидко оцінювати інформацію і приймати рішення, емоційна стійкість, швидке перемикавання уваги, збереження готовності до дій протягом періоду монотонії

(оперативної готовності), доведення до автоматизму відповідних рухових дій. Для операторів, які перебувають на самому об'єкті, важливе значення має стан емоційної напруженості під час діяльності [142, с. 30]. До того ж оператори залежать від таких чинників, як прискорення, зміна тиску, температура, вібрація, коливання, шум тощо. Здебільшого оператори мають працювати у спеціальному спорядженні і перебувати у малогабаритному середовищі. У свою чергу, основним чинником, що спричиняє емоційне напруження операторів, є низький рівень психологічної готовності до діяльності [142, с. 155].

Важливими для нашого дослідження є положення, запропоновані Л. Нерсесяном у сфері залізничної психології. За його твердженням під час керування рухомим складом фахівець одночасно перебуває у стані керування двома самостійними системами, кожна з яких має окремі канали отримання зворотного зв'язку і свої особливі об'єкти управління. Одна з систем репрезентує об'єкт рухового керування (тепловоз, електровоз). Завдяки зоровому аналізатору машиніст сприймає інформацію про стан колій, сигналів, простору навколо потягу. Необхідне для діяльності машиніста безперервне зорове оцінювання різних ділянок колії часто відбувається у вкрай несприятливих умовах, вночі, у туманну чи дощову погоду тощо. Другим об'єктом керування є ергосистема локомотива, в якій інформацію про роботу блоків машиніст сприймає через зоровий аналізатор (показники приладів) та слуховий аналізатор (шум машини, що працює). Крім того, про роботу агрегатів машиніст складає думку на підставі вібрації корпусу локомотива, яку він сприймає за допомогою спеціальних органів чуття – віброрецепторів. Регульовальна дія в цьому разі передається прямо (через відповідні важелі) або опосередковано (через помічника машиніста) [88]. Основними психофізіологічними вимогами, без яких неможливо виконувати обов'язки, до машиніста локомотива є: відповідний рівень сенсомоторних реакцій, швидкість реакції на рухомий

об'єкт, стійкість уваги, швидкість перемикання уваги, слухова та зорова пам'ять [119].

У своєму доробку науковець визначив, що психологічна готовність є первинною фундаментальною умовою успішного виконання будь-якої діяльності. Виникнення стану психологічної готовності до діяльності починається з поставлення мети на основі потреб та мотивів (або усвідомлення людиною поставленого їй завдання). Стан психологічної готовності до діяльності як складний, цілеспрямований прояв особистості має динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності [88].

Вивчаючи професійний психофізіологічний відбір машиністів локомотива, В. Маслюк доводить, що психологічна готовність є професійно важливою якістю спеціаліста, від якої залежить успішність виконання роботи, а не тільки від загальної та вузькопрофесійної підготовки, на чому наголошують більшість дослідників. Такими якостями автор вважає основні властивості нервових процесів, індивідуально-особистісні особливості, нервово-емоційну стійкість, особливості мотиваційної та інтелектуальної сфер. Недостатній розвиток цих якостей, не завжди помітний у повсякденних умовах, несподівано та яскраво може виявитися в екстремальних ситуаціях і стати причиною фатальних за наслідками помилок [78, с. 15].

Психологічну готовність до професійної діяльності машиніста О. Лещенко трактує як стан, який є проявом якостей та характеристик особистості. Зміст психологічної готовності охоплює чотири структурних компоненти: психофізіологічний, емоційно-вольовий, когнітивно-операційний, особистісно-ціннісний. Дослідниця наголошує на рівнозначності кожного з компонентів, оскільки визначена структура складових дає змогу врахувати всі якості та властивості працівника [65, с. 156].

Досліджуючи психологічну підготовку оперативного персоналу електроенергетичного підприємства до роботи в аварійних умовах Я. Драб зазначає, що виникнення стану психологічної готовності до діяльності починається з постановки мети на основі потреб і мотивів, потім йде формулювання плану, моделі та схеми майбутніх дій. Після цього працівник втілює готовності у предметних діях, застосовує конкретні засоби і способи діяльності, порівнює хід і проміжні результати з метою, вносить корективи. При чому аналіз ситуації, вирішення, розвиток задуму, зміна готовності визначаються мотивом, що домінує і забезпечує необхідну тривалість і спрямованість активності. Стан психологічної готовності до діяльності слід розуміти як складний, цілеспрямований прояв особистості. Він має динамічну структуру, між компонентами якої існують функціональні залежності [24, с. 49].

Вивчаючи досвід країн-партнерів НАТО, ми звернули увагу, на ключову роль лідера у підтриманні психологічної готовності підрозділу. Крім досягнення оперативних цілей, лідер оцінює особистісну психологічну готовність кожного військовослужбовця та, оперуючи цими фактами, приймає рішення про придатність до підрозділу виконання бойового завдання [177]. Готовності військовослужбовців і підрозділів загалом найкраще досягають завдяки активним профілактичним підходам. Інтервенції з COSC можна поділити на чотири категорії: універсальні, вибіркові, індикативні (бажані), лікувальні. Втручання із COSC зосереджені на загальних потребах. Їх застосування може відрізнятися залежно від рівня допомоги та інших чинників, які стосуються місії, ворогів, місцевості і погоди, воєнних міркувань. Проте всі профілактичні втручання призначені звести до нуля кількість випадків чи серйозність стрес-реакцій, а отже, підтримати готовність солдата і підрозділу [95, с. 133].

У джерелах міністерства оборони США визначено, що поняття “бойова готовність” синонімічне поняттю “оперативної готовності” з

урахуванням мети і змісту діяльності, яку виконують у ході бойових дій [182; 191]. З іншого боку, І. Корб вважає, що готовність не є синонімом воєнного рівня чи професійної спроможності. Це, швидше, лише один із чотирьох компонентів військового потенціалу. Військовослужбовець може бути готовим, але не здатним виконати місію [185].

На думку В. Вуурена, аспекти боєздатності, оперативної та бойової готовності тісно взаємопов'язані й об'єктивно залежать один від одного. Хоча деякі автори по – різному трактують поняття “бойова готовність”, “готовність підрозділу” та “оперативна готовність”, спільні риси між ними очевидні [194]. Цю точку зору підтримує Дж. Крус, який стверджує, що умови готовності, бойової ефективності, майстерності і сили дуже часто використовують для позначення однакових процесів [186].

За результатами емпіричних досліджень бойової готовності до операцій з підтримання миру П. Е. К. Бестер виокремлює два основні аспекти бойової готовності: психосоціальний вимір (психологічні характеристики), матеріальний вимір (наприклад, кількість танків та їх справність, наявність боєприпасів) [188].

Переглядаючи існуючу систематичну структуру моделі бойової готовності Сафар Якоб пропонує синхронізоване гібридне вимірювання матеріальних (морального духу, якості життя військовослужбовців та військово-психологічних факторів) і нематеріальних оцінок моделі боєготовності військових. Вимірювання нематеріальних елементів необхідно враховувати в тандемі з матеріальними елементами, такими як вогнева міць, логістика, робоча сила та інші додаткові елементи [184, с. 12].

Різні автори наголошують на важливості людського чинника під час бойових дій і стверджують, що готовність збройних сил насамперед залежить від інтелекту і правильних міркувань військовослужбовців, пов'язаних з їхньою навченістю та знанням обладнання [178; 179; 190].

Дослідження Л. Бейтс, яка є професійним інструктором армії США та магістром з лідерства в освіті та розвитку особистості, наголошує на пріоритетності людини в армії. На думку авторки, готовність має важливе значення для армії та залежить від того, наскільки добре підрозділи укомплектовані, оснащені, навчені та керовані. Модель готовності – це процес, який використовується для “створення готових сил, якими керують бойові командири під час проведення операцій”. Модернізацію армійських структур варто зосередити на солдатах, віддаючи пріоритет ініціативам спрямованим на полегшення їх стресу, допомозі сім’ям і цивільним особам в армії [181].

Головне управління військами армії США описуючи професійну діяльність танкового взводу зазначають, що для підтримання боєздатності частини або повернути їх до заданого рівня боєздатності обов’язковими заходами є перерозподіл особового складу для підтримки бойової готовності. Перевірка стану оперативної готовності проходить з використанням передбойових заходів основна мета яких полягає в забезпеченні повної готовності солдатів і техніки для виконання майбутньої місії [180].

Отже, узагальнивши запропоновані науковцями підходи щодо вивчення психологічної готовності особистості до діяльності ми приходимо до висновку, що найбільш прийнятним для дослідження психологічної готовності танкістів є особистісно-діяльнісний. Зазначений підхід дозволив розглянути психологічну готовність як складне психічне утворення, яке відображає цілісний прояв професійно-важливих навичок і набутих вмінь та індивідуальних якостей особистості, її цінностей та емоційного ставлення до професійної діяльності.

1.2. Психологічні особливості професійної діяльності військовослужбовців танкових підрозділів

Вивчення психологічних особливостей професійної діяльності військовослужбовців танкових підрозділів має ґрунтуватися на аналізі їхньої професійної діяльності. Під час визначення специфіки діяльності військовослужбовців науковці зважають на особливості видів (родів) військ, мету, засоби та методи виконання бойових завдань.

Особливості будь-якої діяльності висувають до суб'єкта професійної діяльності певні умови, вимоги з огляду на необхідний рівень психологічної готовності, що зумовлює деякі обмеження на оволодіння визначеною діяльністю. Діяльність танкових підрозділів було частково описано у працях Т. Кучерявої [61], В. Стасюка [129], В. Ягупова [175]. Чимало науковців присвячують свої праці тактичній, стратегічній, технічній, історичній складовій, що дає змогу повною мірою дослідити специфіку професійної діяльності танкістів та сформулювати її психологічні особливості.

Психологічне вивчення професійної діяльності спрямоване на такі фундаментальні явища психіки, як формування суб'єкта праці, розвиток здібностей, професійне становлення особистості, роботу механізмів регуляції функціональних станів, прояв особистісних властивостей у процесі професійної діяльності [6, с. 51]. Вагомим аспектом який потребує розгляду, є сутність конкретної діяльності, з якою співвідносяться суб'єкт і зміст, засоби, умови професійної діяльності, рівень суб'єктивної та об'єктивної значущості професійних завдань, тобто система вимог до суб'єкта [50, с. 41].

Психологічний аналіз професійної діяльності військовослужбовців танкових підрозділів дасть змогу чітко окреслити їхні особливості, покаже способи вдосконалення професійної підготовки та шляхи розвитку психологічної готовності і, як результат, підвищить ефективність їхньої

професійної діяльності. Зазначимо, що на час проведення дослідження найбільш масовою моделлю танка у Збройних Силах України на якій виконують бойові завдання військовослужбовці є Т-64 (та його модифікації), що було нами враховано під час здійснення аналізу.

Отже, аналізувати професійну діяльність військовослужбовців танкових підрозділів будемо згідно з такою схемою [50, с. 103–105]:

1. Вивчення офіційних документів (нормативних актів, настанов, інструкцій, керівних документів) [7; 8; 58; 87; 118; 135; 138].
2. Інженерно-психологічне обстеження обладнання.
3. Спостереження за ходом робочого процесу й поведінкою суб'єкта діяльності.
4. Отримання додаткової інформації про особливості професійної діяльності в ході бесід (або анкетування) зі спеціалістами (експертами).
5. Вивчення трудових операцій, які становлять специфіку професійної діяльності, характеризують її тривалість і напруження.
6. Алгоритмічний аналіз професійної діяльності, який дає змогу якісно оцінити складність діяльності та емоційну нервово-психічну напруженість.
7. Гігієнічне оцінювання чинників навколишнього середовища.

Таким чином, професійна діяльність дає змогу особистості розвиватися та проявляти себе у предметному світі, поєднує суб'єкта діяльності з оточенням, допомагає встановлювати соціальні відносини та активні зв'язки з суспільством. Від початку військової агресії на сході України професійна діяльність танкових підрозділів полягала в оборонних та наступальних діях вдень і вночі, виконанні бойових завдань на відкритій місцевості та в населених пунктах, переміщенні у визначені райони і виконанні завдань, пов'язаних з розвідкою. Спектр діяльності танкових підрозділів дуже широкий, адже саме вони є “сталевим хребтом” Сухопутних військ Збройних Сил України [34]. Сухопутні війська є найбільш численними і становлять близько 40% від загальної кількості

всіх Збройних Сил України. Як головний носій бойової могутності нашої держави Сухопутні війська за призначенням та завданнями, які на них покладені, відіграють вирішальну роль у виконанні свого обов'язку в мирний та воєнний час. Основу Сухопутних військ становлять танкові підрозділи, для яких характерні універсальність, бойова самостійність, стійкість, оперативність, витривалість у бою, можливість виконання завдань за різних погодних умов, у будь-який час доби, у головних та другорядних порядках, у перших та других ешелонах. Призначенням танкових військ є утримання зайнятих районів, рубежів та позицій, відбиття ударів противника, прорив оборони, розгром військ противника, захоплення важливих районів, рубежів і об'єктів, дії у складі морських і повітряних десантів [7].

З перших днів протистояння стало зрозуміло, що старі підходи до ведення війни вже не дають бажаного результату. На практиці з'являються нові способи вогневого ураження, прийоми маневрів та схеми оборонних порядків тактичних груп [32]. Бойові машини зазнають значних технічних модифікацій, що висувають нові вимоги до екіпажів. Крім необхідності професійного зростання, постає і питання психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, які висуває сучасна війна [35]. Процес ускладнення бойової техніки та методів ведення бойових дій має тривати паралельно і синхронно з процесом трансформації психологічної підготовки військовослужбовців.

Зазначимо, що основним тактичним з'єднанням Сухопутних військ є бригада. Танкові бригади входять до складу оперативно-тактичних угруповань і складаються з батальйонів та рот. Танковий батальйон є основним загальновійськовим тактичним підрозділом, до складу якого входять управління і три танкові роти. Танкова рота – це тактичний підрозділ, що складається з управління і трьох танкових взводів. Танковий взвод – це військове формування, яке є складовою роти, включає управління і три екіпажі, які є первинними військовими формуваннями

(складовими елементами) [7, с. 6]. До складу танкового взводу входять: командир взводу, два командири танків, один старший механік-водій, два механіки-водії, три навідники. Загалом у складі танкового взводу: особового складу – 9 осіб; танків – 3 од. [33, с. 32]. Екіпаж першого танку комплектують командиром взводу (офіцером) – командир танка, сержантом – навідник-оператор, та механіком-водієм – солдат. Інших два екіпажі танків комплектують командиром танка – сержантом, навідником-оператором – сержантом та механіком-водієм – солдатом.

Таким чином, у нашому науковому дослідженні як “танковий підрозділ” будемо розуміти саме танковий взвод, оскільки згідно з організаційно-штатною структурою він є первинною ланкою. Логічно, що відповідно до наведеної ієрархії зі взводів формують танкову роту, яка налічує десять бойових машин, і танковий батальйон, до складу якого входить тридцять один екіпаж.

Наступною ключовою дефініцією нашого дослідження є поняття “бойове завдання”. У науковій літературі його тлумачать як завдання, поставлене військам (силам) (підрозділам, частинам, з’єднанням, інколи групі або окремому військовослужбовцю) для досягнення визначеної мети в бою. Бойові завдання можуть бути тактичними, оперативними та стратегічними і залежать від роду військ та практичного спрямування їхніх дій.

Військовослужбовці танкових підрозділів відіграють провідну роль у загальновійськовому бою, бездоганно володіють прийомами позиційної та маневреної оборони, швидко переходять до наступальних дій і шикуються в бойові порядки [7, с. 7–11]. У процесі відбиття збройної агресії російської федерації танкові підрозділи набули безцінного досвіду. Позитивний досвід зумовив успішні дії із придушення живої сили і техніки противника, закріплення на стратегічних позиціях, негативний – на жаль, спричинив втрату психологічного та фізичного здоров’я особового складу, знищення бойової техніки і втрату зайнятих позицій.

Танкові підрозділи часто входять до складу передових загонів, виділених для самостійної діяльності під час виконання бойових завдань. Такі підрозділи комплектують військовослужбовцями з високим рівнем психологічної готовності, що дає змогу забезпечувати достатні розвідувальні, охоронні, вогневі і маневрені можливості, вести бойові дії відокремлено від основних сил, брати на себе виконання таких завдань: в обороні – діяти у смузі забезпечення, у наступі – забезпечувати розгортання і дії основних сил для стрімкого прориву укріплень, захоплення й утримування важливих об'єктів всередині бойового порядку противника, переслідування, подолання водних перешкод; під час маршу в очікуванні на вступ у бій – займати найвигідніші позиції та утримувати їх до підходу основних сил.

Сучасним бойовим діям притаманна постійна зміна обстановки на фронті та суттєвим переважанням кількості танків з боку противника. Часто інформація яку передають розвідники вже неактуальна тому коригування дій підрозділу проходить безпосередньо на полі бою. нівелювати ситуацію, що склалася вдалося підсиливши роботу танкових підрозділ активним використанням безпілотників [35; 89]. Саме тому для вмілого використання всього запасу потужності танка та ураження противника з першого пострілу кожен із членів екіпажу має бути інтелектуально та фізично підготовленими, мати професійні вміння, знання, бути психологічно готовим будь-якої миті вступити в бій, а в разі потреби – самостійно приймати рішення у межах своїх повноважень.

Добре підготовлений *командир танка* постійно підтримує стійкий зв'язок з командиром взводу та екіпажем, організовує бій на місцевості, керує рухом і вогнем бойової машини, спритно застосовує складки місцевості під час маневрів та ведення вогню, не порушуючи при цьому похідного чи бойового порядку, безперервно стежить за полем бою, відшукує, оцінює цілі та подає команди навіднику-оператору на їх знищення, відстежує роботу гармати, кулемета і механізму заряджання,

оцінює результати стрільби та корегує її, зауважує виконання наказів екіпажем, а в разі потреби – негайно доповідає командирі взводу, якщо необхідно, замінює навідника-оператора та механіка-водія.

Навідник-оператор безперервно спостерігає за полем бою, відшукує цілі, визначає дальність до них, доповідає командирі танка за командою командира танка (у разі потреби і самостійно) веде прицільний вогонь з гармати і кулемета, оглядає, готує та укладає боєприпаси, заряджає гармату відповідним типом снарядів, стежить за показниками лічильника снарядів та доповідає командирі про їх кількість, спостерігає, коригує та доповідає командирі про результати стрільби, у разі потреби – замінює командира танка.

Механік-водій вміло керує танком, обходить всі перешкоди, витримуючи встановлене місце в похідному чи бойовому порядку, доповідає про свої дії та специфіку місцевості, перешкоди на шляху, за командою пригальмовує та пришвидшує рух танка, чим забезпечує якнайкращі умови для ведення вогню з гармати (кулемета), безперервно спостерігає за полем бою, відшукує цілі та доповідає про них командирі танка, здатен вміло вивести танк з-під вогню противника в найближче укриття [97, с. 60–61].

Професійна діяльність військовослужбовців танкового взводу є колективною працею. Робота в сучасній автоматизованій системі, до якої належить танковий підрозділ, передбачає виконання спільного бойового завдання, що стає можливим за умов чіткого розподілу обов'язків, високого рівня синхронності і злагодженості дій між відділеннями та всередині кожного екіпажу. Систему взаємовідносин у групі розглядають на формальному (офіційному) та неформальному рівнях. Офіційна структура відображає взаємини між людьми за діловим або функціональним принципами. У цьому разі відносини регулюються соціальними нормами поведінки, а у військовому колективі – насамперед визначеними положеннями статуту, настанов та інструкцій, системою

розподілу функціональних обов'язків. У неформальній структурі колективу відносини вибудовуються на засадах моральних групових норм поведінки, особистісних відносин, суб'єктивних установок і стереотипів, почуття симпатій чи антипатій, довіри чи недовіри. Неофіційна структура групи є системою емоційно-позитивних зв'язків між учасниками групи, які спрямовані всередину, на самих учасників групи, натомість офіційна структури спрямована на зовнішнє середовище, тобто завдання діяльності. Рівень єдності офіційної та неофіційної структури колективу визначає коефіцієнт згуртованості колективу, його колективно-психологічних здатностей до ефективної та вольової взаємодії [70, с. 207]. Таким чином, створення сприятливих відносин у формальній і неформальній сферах спілкування в колективі часто відіграє вирішальну роль в успішності його функціонування. Зважаючи на те, що психологічні відносини в колективі безпосередньо впливають на психоемоційний стан та поведінку особистості, а на далі – на її ставлення до професійної діяльності загалом, актуальності набуває питання психологічної сумісності членів танкового відділення.

У своїх наукових доробках М. Корольчук ставить на один щабель професійну майстерність оператора і здатність ефективно працювати в колективі, продуктивно взаємодіяти з усіма його членами та мати колективістську внутрішню спрямованість. Ця думка детермінована тим, що нерідко від однієї людини залежить успіх роботи усієї системи. Однак внесок окремого спеціаліста в колективі може бути оцінений тільки за умов безпомилкового, ефективного спрацювання всього ланцюжка “середовище – людина – техніка” [50, с. 121].

Напрацювання сучасних науковців дають змогу окреслити деякі загальні характерні риси для розуміння міжособистісної сумісності в колективі. Сумісність розглядають переважно як феномен, що включає звернення до групового аспекту взаємодії і передбачає наявність моменту взаємного задоволення членами групи емоційних потреб та поведінкових

проявів [12]. Науковою спільнотою визначено, що вагомими для збереження позитивних міжособистісних відносин є наявність в особистості таких якостей: контролю за емоційним фоном та поведінкою, фрустраційної толерантності, активності у діяльності, комунікабельності (відсутності надмірної товариськості, за А. Коваленком), об'єктивності домагання.

Крім міжособистісної сумісності науковці розглядають і групову – показник згуртованості групи. Така сумісність проявляється в узгодженні дій спільної діяльності як результат сформованих позитивних взаємин між членами групи. Специфіка спільної діяльності порівняно з індивідуальною полягає в тому, що під час спільної діяльності формується сукупний груповий об'єкт, із властивостями, які неможливо звести до набору якостей індивідів, що утворюють колектив [42, с. 87].

Проте сумісність членів групи ще не є гарантією ефективної спільної діяльності. Необхідно також враховувати злагодженість у вирішенні колективних завдань, тобто спрацьованість колективу. У ході порівняння цих двох явищ, визначено, що для спрацьованості головною складовою є поведінковий компонент (результативність взаємодії, задоволеність партнерами, невеликі емоційно-енергетичні витрати), а для сумісності – емоційна складова (задоволеність у потребі спілкування, достатні емоційно-енергетичні витрати). Сумісність більшою мірою орієнтована на міжособистісні відносини, а спрацьованість – на результативність взаємодії [41, с. 262].

Цікавою є спільна робота А. Коваленка та М. Корнева, в якій визначено поняття психологічної несумісності – нездатності у критичних ситуаціях розуміти один одного, не синхронності психомоторних реакцій, відмінності у функціонуванні психічних процесів, існуванні природжених та набутих рис, які перешкоджають спільній взаємодії [41, с. 262].

Більш значущим поняттям для діяльності танкового екіпажу, на думку Т. Кучерявої, є поняття “згуртованість”. Дослідниця зазначає, що

саме згуртованість танкового екіпажу зумовлює його надійність у професійній діяльності. У ході дослідження складовими згуртованості були визначені психологічна сумісність, мотиваційно-спонукальний компонент та професійна єдність. Згуртованість варто визначати за ступенем єдності помислів, дій та поведінки членів екіпажу, як відображення якісної складової взаємовідносин між військовими фахівцями [61, с. 76].

Отже, ми робимо висновок, що психологічна сумісність членів танкового відділення є одним з важливих аспектів ефективної професійної діяльності танкових підрозділів. На наш погляд, міжособистісні відносини в психологічно сумісному екіпажі повинна мати стійких характер порозуміння, взаємодопомоги та емоційної відкритості. Як результат навіть значні несподівані труднощі не впливатимуть на екіпаж дезорганізуюче.

Взаємодія між танкістами ускладнюється тим, що їх професійна діяльність проходить в середині танка, тобто, крім суб'єкт-суб'єктного контакту, активно триває взаємодія людини з машиною. В такій системі суб'єктом діяльності є оператор, а об'єктом – машина. Система “людина – машина” стала предметом дослідження інженерної психології, яка вивчає процеси прийняття, перероблення, збереження інформації під час програмування, управління та роботи техніки [112, с. 136]. Людина – оператор – головна та вирішальна ланка будь-якої підсистеми, адже є прикладом дуже складної системи, що функціонує в іншій складній системі “людина – машина – середовище”, яка, у свою чергу, складається з різних підсистем зі своїми взаємовідносинами та зв'язками [81, с. 294].

На думку Б. Ломова, до великих автоматизованих систем управління належать системи, що характеризуються значною кількістю складових, складною функціональною залежністю між ними, великим обсягом інформації, багатофункціональністю та єдиною ієрархічною структурою. Великі системи у військах є автономними та потребують значної участі

людини. Танк з екіпажем – типова автоматизована система управління, складовим якої є об'єкт, яким керують, організація управління, забезпечення управління та контролю. Кожна з цих підсистем, у свою чергу, може бути окремою складною системою [70, с. 9–15].

У психологічній системі діяльності вагомою є тема виявлення необхідних якостей, що є внутрішніми характеристиками людини-оператора, а отже, відображають зовнішній специфічний вплив, детермінований професійними вимогами до особистості. Нам імпонують думки Г. Ложкіна стосовно того, що значення професійно важливих якостей для успішності професійної діяльності людини-оператора визначається проявом всіх основних характеристик структури особистості разом із психологічними особливостями системи діяльності людини-оператора: мотиваційно-потребних, пізнавальних, психомоторних, емоційно-вольових та інших. [67, с. 50]. Для людини-оператора в системах “людина – техніка” додатково включають індивідуально-типологічні, сенсорні та перцептивні атенційні, психомоторні, розумові і вольові властивості. Така різнопланова діяльність починається з виявлення об'єкта спостереження та закінчується мовною або моторною відповіддю. Оператор сприймає різну інформацію, аналізує її та ухвалює рішення, тобто продукує управлінську або командну інформацію та є виконавцем певної команди, виконує функцію програмування роботи всієї системи або її частини, спостерігає і контролює її роботу.

Професійну діяльність військового оператора великої автоматизованої системи описали представники інженерної психології [27; 36; 67; 68; 70; 123; 124; 134]. Така діяльність поєднує не тільки зовнішні, а й внутрішні та розумові дії, тобто інтеріоризує та екстеріоризує дії оператора. Із психологічної точки зору професійну діяльність можна розглядати з двох пов'язаних між собою позицій: зовнішньої (діяльність – це процес матеріальної, енергетичної та інформаційної взаємодії суб'єкта з предметом праці) і внутрішньої (об'єктивні суспільні потреби

поєднуються з особистісними потребами, набуваючи конкретних рис у вигляді загальноотрудових та конкретних професійних мотивів, потім конкретизуються як цілі діяльності). Специфічними особливостями діяльності оператора є взаємодія із предметом праці (об'єктом управління) через інформаційну модель, тобто систему технічних засобів, і впливає на об'єкт через систему технічних засобів (органів управління). Основними психологічними складовими такої діяльності є образ – мета, оперативний образ, прогнозування розвитку ситуації, прийняття рішень, програма дій, зворотний зв'язок. Зауважимо, що діяльність людини пов'язана не тільки з нервовою системою, а й усім організмом – кровоносною, дихальною, м'язовою та іншими системами. Як видно, функціональна система забезпечує працездатність усіх органів тіла, підпорядковуючи їх визначеному завданню управління. Таким чином, в усіх функціях організму певним чином відображені всі його властивості. Ось чому параметри пульсу, артеріального тиску, дихання, м'язового напруження тощо є важливими для розуміння психологічних особливостей діяльності та її нейрофізіологічних основ [142, с. 123].

В уніфікованому вигляді професійну діяльність члена екіпажу танка можна умовно поділити на чотири основних етапи: приймання інформації, опрацювання інформації, ухвалення рішення та його реалізації. На кожному з цих етапів танкіст самостійно контролює свої дії, на якість та ефективність виконання яких впливає низка негативних чинників [27].

На першому етапі (приймання інформації) відбувається сприйняття інформації, необхідної для виконання поставленого завдання. До такої інформації належать всі дані, що впливають на стан об'єкта управління, характеристики та властивості навколишнього середовища. Процес приймання інформації супроводжується виявленням сигналів, диференціюванням їх за значущістю, розшифровкою та декодуванням. Як результат, оператор формує попереднє уявлення про стан об'єкта, яким він

керує, та доводить інформацію, що надходить, до вигляду належного для прийняття рішення.

Другий етап (опрацювання інформації) необхідний для порівняння вказаних та отриманих (реальних) характеристик роботи системи. На другому етапі оператор танка аналізує та узагальнює інформацію, виокремлює критичні об'єкти та ситуації, на підставі заздалегідь відомих критеріїв значущості і терміновості вибудовує послідовність оброблення інформації. Для цього етапу характерні такі дії оператора, як запам'ятовування інформації, вилучення її з пам'яті, інтерпретація тощо.

Третій етап (ухвалення рішення) має за основу проведені аналіз та оцінювання інформації, а також передбачає врахування інших отриманих відомостей про цілі та умови роботи системи, можливі способи дій, наслідки правильних і помилкових рішень. Час прийняття рішення істотно залежить від ентропії безлічі рішень.

Четвертий етап (реалізація ухваленого рішення) репрезентує прийняте рішення завдяки виконанню певних дій або відповідних цілевказань. Для цього етапу характерні такі дії: пошук потрібного органу управління, рух руки до органу управління та маніпуляція з ним (натискання кнопки, вмикання тумблера, поворот важеля тощо) або мовленнєва відповідь.

На наш погляд, значущою є тема “виходу” інформації від оператора, що розкриває засадничі психологічні особливості діяльності танкіста. Отже, ми виокремлюємо моторну та мовну відповіді. Як зазначав Ю. Стрелков, “... моторика і мова як форми виконавчих процесів закінчують аналіз та оцінювання виконаної дії” [134, с. 247]. Унікальність діяльності системи танкового підрозділу полягає в тому, що керуюча дія оператора може бути і мовною, і рухомою відповіддю одночасно, тобто кінцевим результатом роботи системи є чітка мовленнєва, а часто і моторна реакція від командира танка та ідеально точна рухова відповідь, яка супроводжується мовленнєвим уточненням навідника-оператора та

механіка-водія (натисканням кнопки, переведенням важеля в потрібне положення і т. п.).

Чимало науковців [47; 67; 68; 70; 123; 134; 142] сходяться на думці, що моторна відповідь – це складно скоординована цілеспрямована діяльність, до якої залучені майже всі системи організму, їх коригують та контролюють центральні механізми регуляції головного мозку. Переважна більшість керуючих рухів виконують після прийняття та аналізу інформації в сенсомоторних системах, включно зі спільною діяльністю аналізаторних органів та виконавчих рухів.

Досліджуючи психологічні особливості розвитку професійно важливих фізичних якостей особистості офіцера, О. Хміляр приходять до висновку, що спритність є комплексом психічних і моторних здібностей, які в сукупності обумовлюють особливості рухової активності особистості в умовах, які вимагають вияву винахідливості, правильності й швидкості дій, відчуття часу, просторової точності рухів та їх раціональності. Види і типи спритності необхідно розглядати у їх діалектичній єдності, маючи на увазі тісну взаємодію психічних і моторних процесів в організмі, їх узгодженість у вирішенні психомоторних задач. Наявність суттєвих відмінностей в результатах, показаних досліджуваними з високим і низьким енергопотенціалом, підтверджує детермінуючу роль психічних і фізичних якостей в основних проявах спритності [150, с. 14].

У діяльності військового оператора виокремлюють два типи дій: одинична (операція) та складна, що поєднує одиничні операції і дії у процесі безперервного спостереження за приладами [70, с. 93]. Одиничними діями танкіста є переведення важеля в потрібне положення або натискання кнопки, складними – одночасне спостереження за показниками приладів та управління бойовою машиною. Під час аналізу моторної відповіді оператора значну увагу приділяють швидкості моторної дії (тривалості рухової реакції), силовій характеристиці (відведенню, штовханню), просторовій (чіткості дотримання траєкторії руху) та

характеристиці точності виконання дії (можливості оператора виконувати спрямовані дії без залучення зору). Зауважимо, що діяльність операторів, які керують рухомими об'єктами, може містити і високоактивні періоди, і монотонні одноманітні малоактивні періоди.

Зважаючи на групову форму діяльності танкового екіпажу, важливим психомоторним процесом є сенсомовна реакція, під час якої сприйняття подразника пов'язане з мовною відповіддю. Мова репрезентує один із найефективніших історично утворених засобів передавання інформації людині. В діяльності танкіста цей вид реакції проявляється під час надання команд, цілевказань та доповідей між членами відділення і в ході доведення показників контрольних приладів.

Сенсомовні, як і сенсомоторні реакції структурно містять три психофізіологічні моменти: сенсорний, центральний і моторний. При цьому моторний момент реакції проявляється у вигляді рухомого компонента мови. Важлива роль у побудові мовленнєвої відповіді належить саме його формі (структурі), яка має бути придатною для сприйняття оператором, мати необхідний рівень розбірливості та інформативності. Мовну відповідь та передану інформацію використовують під час організації спілкування між операторами (мовленнєва комунікація), контролю за функціональним станом оператора (за спектрально-часовими характеристиками мови можна зробити висновок про стан людини у процесі роботи) та надання підказки оператору про необхідні дії [27; 56].

На думку Ю. Трофімова, мовний канал передавання інформації має переваги над руховим. Автор вбачає переваги у швидкості, надійності та можливості відповідати без залучення необхідного освітлення, також важливу роль відіграє те, що під час мовної відповіді оператор довше перебуває у функціональному стані. Водночас існують і негативні чинники впливу на мовленнєву відповідь: акустичний шум, звуки сигналів та

роботи механізмів, рівень тиску в навколишньому середовищі, а також фонетичні, семантичні особливості мови оператора [142, с. 115].

Значну роль в оптимізації спілкування операторів відіграють професійні терміни – специфічні слова, словесні поєднання та звороти, що забезпечують однозначне максимально точне розуміння змісту суб'єктами комунікації. Терміни забезпечують надмірність інформації, конкретику завдання, повноту опису [123].

Важливими у професійній діяльності танкіста є мисленнєві процеси. Зважаючи на специфіку діяльності танкіста, як провідне ми виокремлюємо оперативне мислення, що репрезентує процес вирішення практичних завдань внаслідок якого формується модель передбачуваної діяльності та операції. Оперативне мислення охоплює проблемну ситуацію та комплекс її розумових і практичних перетворень [123; 142]. Оперативне мислення має ряд специфічних особливостей: по-перше, це єдність процесів сприймання й осмислення ситуації, яка змінюється дуже швидко, тому процес прийняття рішення поєднується з процесом його виконання; по-друге, велика відповідальність за прийняття рішення зумовлює значне емоційно-вольове напруження, тобто оперативне мислення відбувається в екстремальних умовах і пов'язане з глибоким переживанням відповідальності [142, с. 99]. Основними компонентами оперативного мислення є: структурування (збільшення одиниць дій завдяки поєднанню їх елементів між собою), динамічне впізнавання (впізнавання кінцевих ситуацій із початкових умов), формування алгоритму вирішення (вироблення принципів та правил вирішення завдання, визначення послідовності дій у кожному конкретному випадку).

Однак не слід зводити виконання бойового завдання танкістом до набору послідовних дій. Ця градація є досить умовною. Професійна діяльність танкістів має складнішу структуру, яка характеризується об'єднанням, розподіленням і трансформацією (перереформатуванням) дій. Саме завдяки таким характеристикам дії набувають динамічних та

пластичних ознак, що дає змогу відбуватися кільком процесам одночасно. Перевагу на полі бою має той підрозділ, який для досягнення мети може проявляти гнучкість мислення, військову хитрість, використовує несподівані маневри (рішення), тому ми залишаємо місце для прояву творчих, креативних здібностей у танкістів у процесі виконання бойового завдання, адже те саме завдання можна виконати по-різному. Як креативність представника танкового підрозділу ми розуміємо певне утворення особистості, що поєднує когнітивні властивості (пізнавальні, інтелектуальні, творчі) та певні особистісні якості спеціаліста (рішучість, наполегливість, сміливість).

Сучасні танки характеризуються великою бойовою потужністю, швидкісним потенціалом і маневреністю, значним потоком необхідної інформації з приладів, установлених у бойових машинах. Такі обставини актуалізують підвищення вимог до когнітивної сфери людини, швидкості в орієнтуванні, навантаження на м'язову, нервову, серцево-судинну системи організму. Зауважимо, що психологічні умови діяльності танкового підрозділу настільки складні, що впливають на всі аспекти робочих дій: фізіологічні, психологічні, механічні. Отже, характерні риси професійної діяльності танкових підрозділів ми вбачаємо в умовах виконання цієї діяльності. Під час виконання бойового завдання військовослужбовці більшість часу перебувають всередині танка на визначених позиціях. Робочі місця в корпусі танка поділено на сенсорне та моторне поле.

Як моторне поле розуміють простір робочого місця людини-оператора, де розміщені органи керування й оператор виконує рухові дії для керування системою [123, с 81]. Для моторного поля танкіста характерні:

маленький, стиснений простір робочого місця, неможливість встати, походити або хоча б повноцінно порухати кінцівками;

загазованість внутрішнього простору корпусу, наявність різких запахів (мастила, чаду), герметичність танка під час подолання водних перешкод;

наявність багатьох рухомих механізмів, пристроїв та приладів;

низький рівень теплозбереження взимку та високий рівень нагрівання машини влітку;

особливості одягу та захисних елементів (танкового комбінезона, шоломофона).

Всі вказані чинники істотно підвищують фізичне та психічне напруження, тому важливо, щоб ергономічність робочого середовища відповідала хоча б основним вимогам комфорту і гігієни. Ергономіка як міждисциплінарна наука, яка розвивається на стику інженерної психології, психології праці та фізіології, розглядає систему “людина – знаряддя праці – предмет праці – навколишнє середовище”, тим самим підкреслюючи фізіолого-гігієнічний аспект вивчення [14; 155].

Специфічність виконання бойових завдань змушує танкіста протягом усього бойового зіткнення перебувати у вимушеній позі, яка обмежує рухи, що спричиняє гіпокінезію. Цей стан може спровокувати зміни в опорно-руховому апараті, кровообігу та диханні [50, с. 84]. Після завершення активних бойових дій танковий екіпаж виконує технічне обслуговування бойової машини, обладнує інженерні споруди та укріплює позиції, що спричиняє гіпердинамію (протилежний до гіпокінезії стан). Отже, обмеження активних рухів змінюється активною фізичною діяльністю, а потім гіпокінезія змінює гіпердинамію тощо. Як показує практика, більшість військовослужбовців успішно адаптуються до таких змін функціонування організму. Проте у разі тривалого та часто повторюваного впливу ці стани матимуть небезпечні наслідки для організму людини. Тривалі зміни від гіпокінезії до гіпердинамії можуть спричинити розвиток вегето-судинної дистонії та нервово-психічної астенії.

Дослідження залежності людини від ергономічних чинників діяльності показують, що тривале перебування воїна в бойовій машині є причиною підвищеної стомлюваності, значного уповільнення реакцій, зниження працездатності [51; 155]. Відомі випадки, коли тривале перебування у бронетехніці ставало причиною розвитку нав'язливого психоневрозу, за якого людина відчувала страх перед відкритим простором. Відповідно до статистичних даних під впливом негативного мікроклімату всередині бойової машини швидкість її водіння знижується на 19%, обсяг часу на виконання бойових завдань зростає на 35%, кількість промахів сягає 40%, а загальний показник боєздатності особового складу знижується на 7...10% [112, с. 20–21]. Важливим чинником під час роботи в бойовій машині є постійні вібрації та поштовхи. Наслідки постійних інтенсивних коливань матимуть руйнівний вплив на роботу нервової системи та всіх внутрішніх органів, порушуючи гармонійність роботи всього біологічного організму.

Сенсорним (інформаційним) полем називають простір робочого місця оператора з розміщеними засобами відображення інформації й інших джерел зведень, які оператор використовує у процесі діяльності. Сенсорне поле танкіста надзвичайно складне та швидкозмінне, адже поєднує внутрішній простір корпусу машини та зовнішнє середовище. До внутрішнього простору для навідника-оператора і механіка-водія належать цілевказання командира, показники приладів, а до зовнішнього – розміщення танка в бойовому порядку, швидкість переміщення, відстань до противника, умови видимості, наявність навколо споруд і предметів.

Приймання інформації від внутрішнього та зовнішнього інформаційного простору відбувається завдяки сенсорним системам. Знання особливостей роботи сенсорних систем дає нам розуміння наявних зв'язків між психікою людини та зовнішнім світом, фізіологічних обмежень щодо приймання та оброблення інформації, основних закономірностей функціонування первинних психологічних механізмів

роботи мозку. Аналізуючи основні сенсорні системи танкістів, наголосимо на їх не ізольованому, а синхронному функціонуванні, постійній взаємодії, забезпеченні єдності сприйняття навколишнього світу, стану організму оператора та функціонування всієї системи.

За результатами аналізу керівних документів, інструкцій з експлуатації техніки, напрацювань у сфері психофізіології та інженерної психології, де розглянуто діяльність людини-оператора, ми дійшли висновку, що найбільш навантаженими сенсорними системами під час професійної діяльності танкістів є слухова, зорова і тактильна. Розглянемо їх детальніше.

Зорова сенсорна система. Як відомо, саме завдяки зору людина отримує 90% інформації про навколишній світ. Однією з найважливіших характеристик зору є гострота – максимальна здатність розрізнити окремі деталі об'єктів. Завдяки зору у психіці людини формуються первинні зорові відчуття кольорів, світла, форм, образів зовнішнього світу, що забезпечують зорову діяльність людини.

Часто танкісти діють в нічний час, що сприяє успішному і безперервному розвитку бою, допомагає приховати від ворога переміщення підрозділів і сприяє досягненню ефекту раптовості. Однак успіху в нічних діях досягає тільки той екіпаж, особовий склад якого вирізняється високою моральною стійкістю, бездоганним бойовим вишколом та всебічною підготовленістю до діяльності вночі. Нічні умови істотно впливають на нервову систему людини: швидше відчувається втома, розсіюється увага, згасають загальна активність та інтенсивність ведення бою, що призводить до зниження ефективності виконання бойового завдання. Ці труднощі зумовлені обмеженою видимістю і впливом на людину звукових та світлових ефектів, які вночі сприймаються у зміненому вигляді. Вночі звуки чуються сильніше, тіні від предметів набувають химерних форм та не дають чіткого уявлення про відстань до них [39, с. 9]. Під час роботи з приладами стеження вночі вигляд

місцевості і предметів, які перебувають в полі зору, відрізняється від звичного для очей.

Освітленість робочого місця значно впливає на оператора, функціональний стан якого знижується через погіршення освітлення. Зоровий комфорт та працездатність залежать від співвідношення між яскравістю спостережуваного об'єкта і яскравістю фону, що оточує об'єкт. Діапазон сприйняття інтенсивності світлового потоку людиною дуже великий, його можна і досягнути в процесі адаптації від світла до темряви і навпаки [123, с. 47]. Пристосування органів зору під час переходу від темряви до світла відбувається протягом 3...4 хв., а для повного звикання очей у разі переходу від світла до темряви потрібно не менше 40 хв., тому для поліпшення бачення під час водіння вночі або стрільби з нічним прицілом освітлення всередині машини вимикають.

Для танкіста зорова сенсорна система є провідною та найбільш інформативною. Завдяки їй можна об'єктивно оцінити бойову обстановку, своєчасно виявити замаскованого противника, протитанкові засоби та успішно маневрувати на полі бою. Однак особливості конструкції танка ускладнюють роботу цієї системи: неповний радіус огляду місцевості, наявність "сліпих" зон, необхідність утримувати голову нахиленою, а очі зведеними вгору через таке положення істотно погіршують якість зорового сприйняття, що зрештою призводить до відчуття неконтрольованості ситуації і тривоги.

Слухова сенсорна система – друга за значущістю після зору щодо отримання інформації. Роль слухової сенсорної системи зростає у процесі мовленнєвої взаємодії між військовослужбовцями, адже слух є одним із найважливіших органів чуття. З огляду на особливі умови всередині танка, сприйняття цілевказань ускладнюється через шум і гуркіт двигуна, роботу механізмів заряджання та пострілу, лязканням траків (особливо під час інтенсивного бою). Весь процес приймання та передавання інформації відбувається завдяки шоломофону, який оснащеному двосторонніми

засобами зв'язку, що виконує функцію захисту голови від травм і частково поглинає шумовий фон всередині бойової машини.

Оскільки основною моделлю організації управління військовими підрозділами є принцип єдиноначальності, який ґрунтується на безпосередньому підпорядкуванні підлеглого начальникові, чіткому, вчасному та безумовному виконанні його наказів та розпоряджень (тільки в окремих випадках у війську застосовують принцип колегіальності), то і взаємодія між особовим складом танка набуває форми єдиноначальності. В екіпажі танка провідна роль належить командирі, якому підпорядковані механік-водій та навідник-оператор [169]. Керування танковим екіпажем полягає у цілеспрямованій діяльності командира із підтримання бойової готовності та постійному управлінні підлеглими під час виконання бойового завдання [97, с. 63]. Ми вже звертали увагу на важливість мовленнєвої відповіді, проте одночасно з цим процесом відбувається сприйняття мови у специфічних акустичних умовах бойової машини. На розбірливість мовної відповіді значно впливає правильний вибір слів. Довжина фрази не має перевищувати 7 ± 2 слів, що визначається обсягом оперативної пам'яті. Найбільш значущі слова слід розташовувати у першій третині фрази, ствердні команди – наприкінці фрази, після опису змісту дії, а заборонні – на початку [27]. Таким чином, процес взаємодії та порядок дій екіпажу у разі вогневого ураження набуває специфічної форми (в табл. 1.1 наведено один із можливих варіантів).

Таблиця 1.1

Мовленнєва взаємодія танкового екіпажу під час виконання бойового завдання

Посада	Цілевказання / доповіді	
	Варіант 1	Варіант 2
Командир танка	Осколковий, орієнтир перший, праворуч 40, танк, 1000, з ходу, вогонь	Кулеметом, орієнтир один, праворуч 0...20, група піхоти, 400, вогонь

Продовження таблиці 1.1

Посада	Цілевказання / доповіді	
	Варіант 1	Варіант 2
Механік-водій	Поворот праворуч (ліворуч), перешкода, доріжка, вперед, гармата вгору	Орієнтир перший, праворуч 0...20, БМП, 1400
Навідник-оператор	Стабілізатор, механізм заряджання в роботі, коротка, вперед, постріл	33-00, наземна установка ПТУР у куцах, 1500

Третьою за значущістю у професійній діяльності танкіста є *тактильна сенсорна система*, що є менш інформативною, ніж зорова та слухова, але від того не є менш важливою. Тактильні аналізатори належать до контактних видів сприйняття, тобто виникають у разі безпосереднього контакту рецепторів з предметами реального світу [73, с. 185]. Ці відчуття можуть дати інформацію про гладкість, шорсткість, вібрації, температуру тощо. Важко уявити натискання кнопок та переміщення важелів без залучення тактильних відчуттів, що дають змогу детально вивчити особливості предметів, їх розмір, форму, пропорції та розміщення, допомагають сформуванню уявлень про відстань між ними. Завдяки тактильній сенсорній системі військовослужбовець вивчає значну частину моторного поля свого робочого місця. Добре розвинені тактильні відчуття допомагають кожному з учасників екіпажу, не відриваючи очей від приладів стеження, знаходити та “упізнавати” потрібні перемикачі та кнопки. Цей процес однаково важливий як для формування сенсомоторних навичок управління машиною, так і для закріплення в пам’яті танкіста образних уявлень про розташування органів управління, “маршрути” (траєкторію) їх знаходження та ознаки впізнання на дотик. Зменшуючи навантаження на зорову сенсорну систему, рухові навички завдяки автоматизації завдання майже повністю переходять у сенсорно-розумові. Цей момент дуже важливий в умовах виконання бойового завдання, адже у

складній автоматизованій системі, якою є танк, оператор дещо “віддалений” від безпосереднього контакту з об’єктом діяльності (противником). Між ним та об’єктом, на який спрямовано діяльність, розміщена система, яка відображає інформацію про об’єкт. У свою чергу, оператор змушений дізнаватися про стан системи управління за показниками приладів і додати рухову відповідь натисканням на кнопки або переміщенням важелів через. Таким чином, увага оператора переміщується з первинної мети на систему управління, що значно збільшує час виконання операційних дій. Зрештою правильна, але несвоєчасно виконана дія рівнозначна помилці і вказує на необхідність узгодження часових параметрів роботи оператора та машини [67, с. 50].

За умови розвиненої тактильної сенсорної системи навіднику-оператору не потрібно відволікатися від прицілу у разі зниження цілі, механік-водій може працювати важелями та знаходити педалі без допомоги зорової системи. За допомогою теплової чутливості військовослужбовці можуть дізнатися про технічний стан машини та контролювати її функціональну придатність, за рівнем нагрівання опорних катків та амортизаторів, можна зробити висновки про ступінь їхньої зношеності.

Наступною вагомою детермінантою ефективної професійної діяльності є вміння танкового підрозділу форсувати водні перешкоди. Часто ефективність виконання розвідувальних завдань, десантних операцій та утримання власних рубежів залежить від мінімальних затрат часу на підготовку форсування водних об’єктів. Форсуванням називають подолання водної перешкоди, протилежний берег якої обороняє противник. Сам процес форсування є технічно складним і потребує від підрозділу певного обладнання, освоєння окремих навичок та залучення значного морального потенціалу. Цих властивостей військовослужбовці набувають під час проходження курсу підводного водіння і

легководолазної підготовки, в ході якої освоюють навички із самопорятунку в аварійних ситуаціях під час водіння танків під водою.

Для забезпечення підводного водіння танк має бути герметичним і містити обладнання, яке легко знімається, (трубку повітряного притоку, ущільнювачі та клапани для вихлопних патрубків). Після виходу танка на берег трубку повітряного притоку знімають зсередини, тож машина знову готова до бою [33, с. 48]. Важливими вважають подолання водних перешкод під час наступу, а також переслідування противника в ході бою та під час демонстраційних дій, які мають деморалізуючий вплив.

Процес форсування водних перешкод потребує наявності у військовослужбовця набору особливих, специфічних навичок із підготовки танка до занурення у воду, ускладнює навантаження на психічну систему оператора, оскільки екіпажу загрожує підвищений рівень небезпеки у разі розгерметизації бойової машини чи виходу її з ладу під час проходження по дну водного об'єкта [165].

Таким чином, здійснивши психологічний аналіз професійної діяльності танкових підрозділі ми встановили, що процес психологічної готовності тісно пов'язаний з специфікою виконуваних завдань. Діяльність військовослужбовців танкових підрозділів є багатогранною високоінтелектуальною працею, яка поєднує сенсорні та логічні процеси, потребує стійкого стану психологічних готовності, достатньої фізичної витривалості, високої концентрації уваги та бездоганної точності рухів. Встановлено, що основою професійної діяльності танкіста є розумові, сенсомоторні та сенсомовні навички доведені до найвищого рівня автоматизму.

1.3. Структура психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів

Вивчення бойового досвіду показало, що ефективність професійної діяльності танкових підрозділів прямо залежить від психологічної готовності кожного з військовослужбовців, що входять до складу екіпажу танка. Зброя, бойова техніка, спеціальні засоби і тривала підготовка часто виявляються малоефективними в умовах військового конфлікту, коли воїни не готові їх використовувати. Психологічна готовність конкретного військовослужбовця є необхідною умовою ефективних дій у бойовій обстановці всього екіпажу, а відповідно і підрозділу. Перебуваючи у стані психологічної готовності, військовослужбовець має можливість точно визначати пріоритети ведення бою, адекватно оцінювати свої сили та сили противника, підтримувати необхідний фізіологічний стан (спокійний пульс, рівне дихання, нормальний артеріальний тиск), нівелювати негативні прояви бойового стресу (тремор, прискорене серцебиття, часте дихання, розсіяну увагу, запаморочення), керувати психоемоційним станом та приймати виважені рішення в нестандартних ситуаціях.

Незважаючи на актуальність питання психологічної готовності танкових підрозділів до виконання бойових завдань, на сьогодні немає наукових праць, присвячених цій темі. Визначаючи компоненти психологічної готовності, ми враховуємо наукові погляди учених, які досліджували професійну діяльність представників екстремальних видів діяльності [1; 20; 46; 74; 85; 103; 136; 140; 190]. Більшість науковців, які висвітлюють структуру психологічної готовності, співвідносять її з особливими характеристиками діяльності, метою, способами, засобами та умовами виконання завдань, тобто, сформованість психологічної готовності військовослужбовців розглядають як синергію розвитку усіх її компонентів.

Недостатня розробленість методик для психодіагностування під час визначення значущих професійно-психологічних якостей військовослужбовців танкових підрозділів зумовила необхідність проведення спеціального дослідження. У ході дослідження було застосовано метод експертних оцінок та спостереження за елементами навчально-бойової діяльності військовослужбовців танкового підрозділу.

В основу застосування методу експертного опитування покладено гіпотезу про здатність експертів з доволі високим ступенем достовірності оцінити важливість і значущість досліджуваної проблеми або окремих чинників, а також розвиток оцінюваних процесів та явищ. Експерт є фахівцем, який глибоко розуміє зміст та особливості вузьких місць і стан досліджуваної проблеми. Лише висококваліфікований спеціаліст може дати найточніший прогноз щодо розвитку досліджуваного процесу [83]. Прогнозні експертні оцінки відображають індивідуальне судження спеціалістів про перспективи розвитку об'єкта і ґрунтуються на мобілізації професійного досвіду, доповненого знаннями та інтуїцією. Під час організації і проведення процедури анкетного опитування експертів слід дотримуватися певних принципів [21, с. 34]:

до експертного опитування долучити висококваліфікованих спеціалістів у відповідних галузях знань;

думки спеціалістів оформлювати так, щоб мати змогу їх систематизувати;

зважати на те, що велика кількість висловлених ідей неодмінно міститиме певну кількість плідних ідей;

дотримуючись закону великих чисел, думки достатньо великої кількості експертів вважати точними характеристиками досліджуваної проблеми;

отримати відповіді експертів у максимально систематизованій формі можна лише за умови чіткого визначення завдання і конкретності поставлених питань.

В опитуванні брали участь 37 респондентів які були офіцерами командної ланки з досвідом служби в танкових підрозділах від 8 до 22 років, віком від 27 до 43 років та з бойовим досвідом (набутий в період з 2014 року по теперішній час).

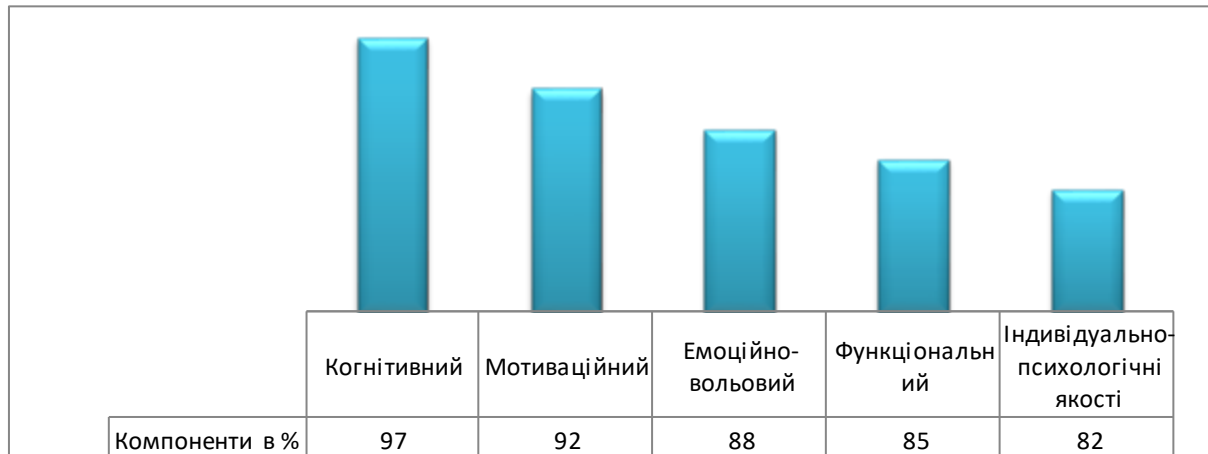

Рисунок. 1.1 – Результати ранжування експертного опитування, %

Для проведення експертного опитування було розроблено авторську анкету (див. додаток Б), в якій відображено специфіку професійної діяльності танкістів. Результати опитування допомогли визначити компоненти психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів (див. додаток В), які охопили 21 особистісне утворення (професійно-важливі якості).

Наступним етапом визначення компонентів психологічної готовності танкістів стало спостереження за виконанням вправ навчально-бойової програми підготовки. Спостереження – це метод, у ході якого психолог, не втручаючись у події, лише відстежує їх зміну. Спостереження є одним з основних емпіричних методів психологічного дослідження, що полягає у навмисному, систематичному та цілеспрямованому сприйнятті психічних явищ для вивчення їх специфічних змін у певних умовах [144, с. 199–205].

Головна перевага психологічного спостереження як дослідницького методу полягає в тому, що збирання інформації не впливає на перебіг подій та не перешкоджає природності психічних проявів у спостережуваних осіб. Застосовуючи цей метод, ми отримуємо цілісний образ наявних в об'єкта спостереження властивостей та взаємозв'язків. До психологічного спостереження як наукового методу пізнання висувають такі вимоги: цілеспрямованість, вибірковість, плановість, системність, організованість, фіксованість, адекватність, повнота.

Отже, об'єктами спостереження стали 118 військовослужбовців танкової роти під час тренування на психологічній смузі перешкод яка моделює обстановку наближену до бойової. Досліджувану танкову роту було укомплектовано військовослужбовцями контрактної служби, які проходили фахову підготовку у танковому полку. Військовослужбовці у спорядженні (каска, бронежилети) та з індивідуальною зброєю (автоматом) виконували дві вправи: подолання психологічних перешкод та “обкатування” танком.

Результати виконаної вправи оцінюють, підсумовуючи тактичний, технічний, вогневий, інженерний, фізичний та психологічний елементи відповідно до часового нормативу (рис. 1.2). Оскільки наш інтерес до цієї групи обмежується психологічними проявами військовослужбовців під час діяльності за умов, наближених до бойових, будемо розглядати тільки цей аспект.

Виконуючи першу вправу, військовослужбовці практично долають смугу психологічних перешкод, на якій застосовано засоби імітації (звуко-шумові та світло-шумові пакети, техніку, яка горить, запалені шини, імітований рясний дощ та локацію бою у місті або лісовій місцевості). Члени танкового екіпажу таку вправу виконують у трійках для злагодженості дій колективу.

Вправу “обкатування” танком виконують на тактичному полі, де військовослужбовець перебуває в окопі, над яким проїздить танк. Після

проїжджає танка військовослужбовець кидком має влучити гранатою в корпус бойової машини.

Обидві вправи спрямовані на гартування морального духу, підтримання інтересу до зброї, військової техніки та служби, а в комплексі розвивають психологічну готовність до виконання бойових завдань.

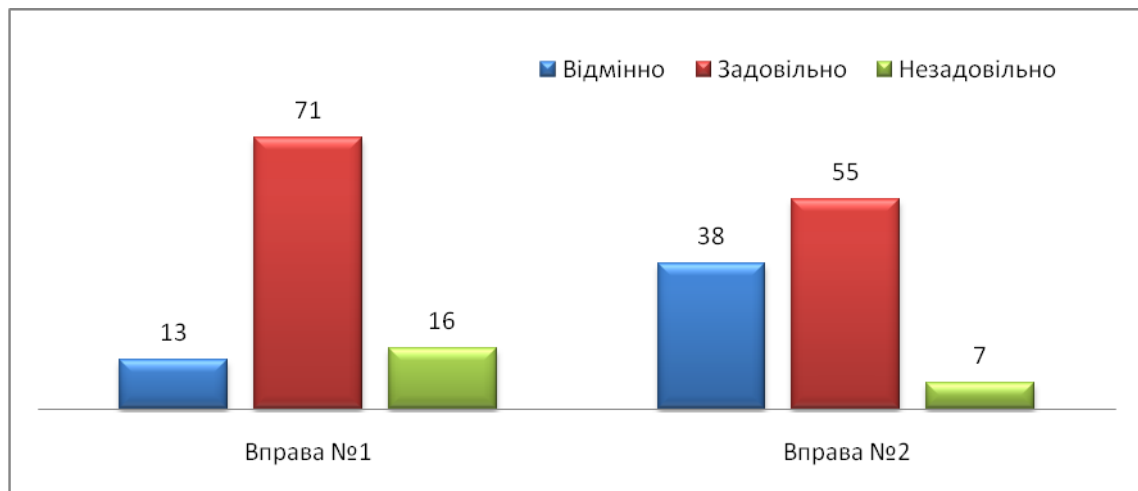

Рисунок 1.2. – Результати виконання вправ військовослужбовцями

Отже, вправу № 1 на “відмінно” виконали 13% військовослужбовців (16 осіб), “задовільно” – 71% (83 особи), не виконали вправу 16% (19 осіб). Перед виконанням вправи група відмінників вирізнялася стійкою мотивацією та допитливістю (часто уточнювала деталі), чітко уявляючи подальші дії та проговорюючи їх уголос. Основними рисами відмінників були: комунікабельність, уважність, кмітливість, фізична розвиненість, уміння взаємодіяти в команді. Найкращий результат (виконали вправу з першої спроби) показали трійки, які заздалегідь визначили лідера для управління діями та узгодили свою діяльність. Після виконання вправи на “відмінно” військовослужбовці були бадьорими, активними, виявляли бажання виконати вправу повторно. Найгірший результат показали військовослужбовці з низьким рівнем фізичної підготовленості, відсутністю мотивації та інтересу до військової справи, пасивні. Такі

військові у трійках не виявляли бажання спілкуватися між собою, виконуючи вправу, більше конкурували між собою, ніж взаємодіяли.

Вправу № 2 на “відмінно” виконали 38% військовослужбовців (45 осіб), “задовільно” – 55% (65 осіб), не виконали вправу 7% (8 осіб). Спостерігаючи за роботою танка на пробних колах, відмінники адекватно реагували на ревіння двигуна, викидання землі з-під траків, повороти гармати, виявили помітний інтерес до роботи бойової машини, бажання випробувати свої сили. Відмінники проявляли організованість, зосередженості (відчувалася емоційна напруженість), спостережливість, мовчазність, певне усамітнення. Військовослужбовці з негативною реакцією на роботу важкої техніки (істерикою, панікою, метушливістю, частими позивами в туалет, почервонінням обличчя тощо) не були допущені до виконання вправи № 2 отримали незадовільні оцінки (7%).

Таким чином, за результатами аналізу наукових джерел та опрацьованими емпіричними даними, було виокремлено п'ять основних компонентів [160; 173] психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань: когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий, функціональний та індивідуально-психологічні якості (рис. 1.3).

Кожен з компонентів наповнений специфічними характеристиками притаманними професійній діяльності танкових підрозділів. Синергетично поєднуючись ці компоненти забезпечують військовослужбовця належним рівнем розвитку психологічну готовність, що дає змогу ефективно діяти на полі бою.

Так, спираючись на обґрунтовані психологічні особливості професійної діяльності, визначені професійні знання, вміння та навички, з'ясовані професійно-важливі якості, ми розробили професійно-психологічний портрет військовослужбовця танкового підрозділу, що наведений в додатку Д.

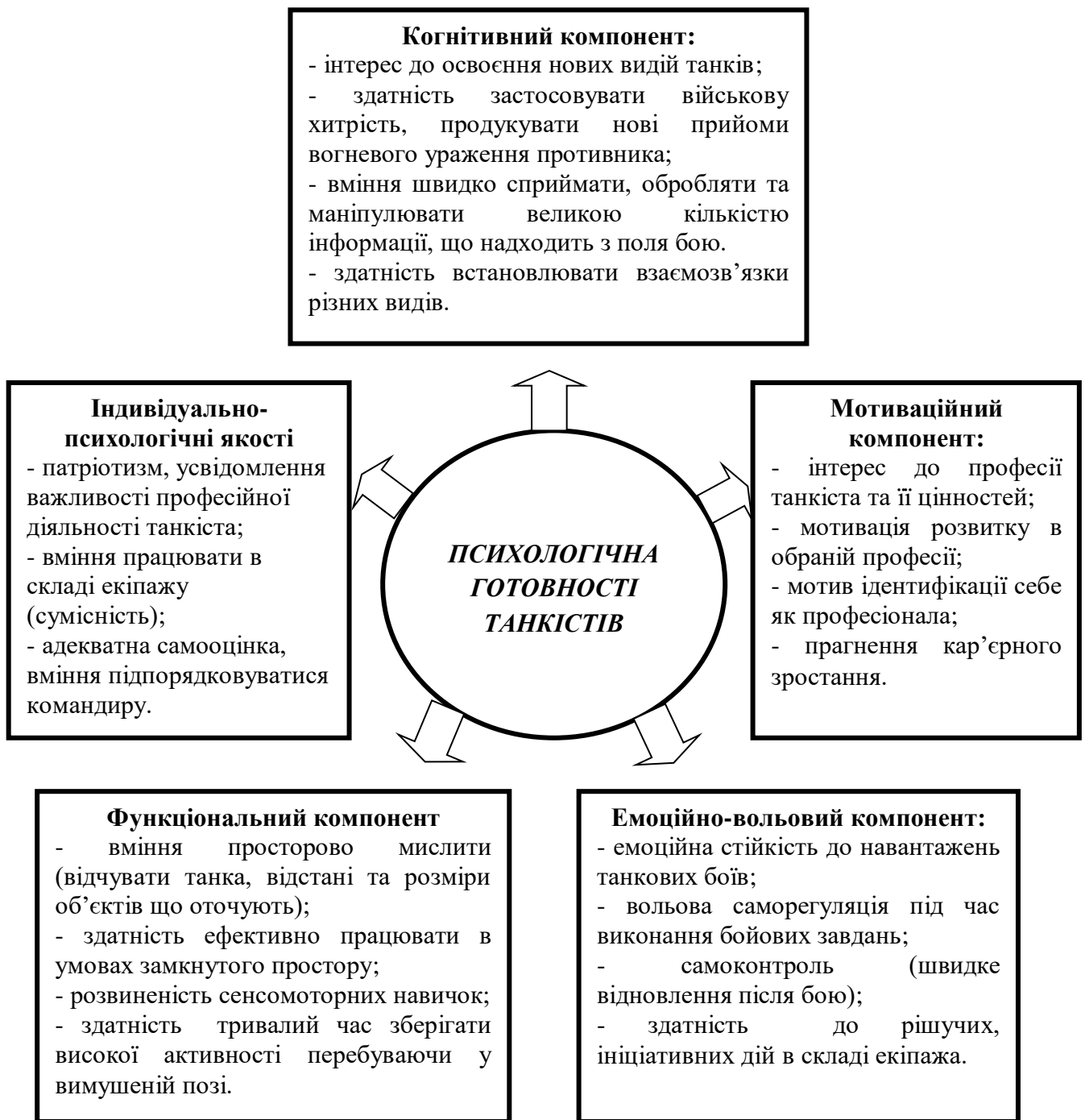

Рис.1. 3. Структура психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів

Когнітивний компонент. Надходження на озброєння нових моделей танків та технологічна модернізація існуючих зразків зростає і розумове навантаження на військовослужбовця. Це зумовлює зростання вимог до когнітивної діяльності танкіста. У ході виконання бойового завдання в

сучасних умовах бою, крім безпосередньої механічної частини, військовослужбовець має приймати виважені рішення, опрацьовуючи великий обсяг інформації. Когнітивна діяльність танкіста полягає у вирішенні різноманітних прикладних завдань, пов'язаних з активним процесом отримання, узагальнення та відображення об'єктивної обстановки на полі бою.

Отже, основним проявом когнітивної діяльності танкіста є оперативне мислення, призначене для таких цілей:

декодування, яке полягає у сприйнятті інформації;

планування, яке зумовлене невизначеністю у процесі функціонування системи та полягає в опрацюванні інформації, що надійшла;

вирішення завдання, яке визначається необхідністю створення процесу управління системою.

Однак когнітивні здібності танкіста під час виконання бойових завдань є не лише проявом оперативного мислення, й евристичним, творчим, креативним виявом особистості. Згаданої властивості набувають у процесі вирішення завдань, застосовуючи гнучкість мислення, генеруючи нові ідеї, відступаючи від шаблонних дій та продукуючи нестандартний підхід до вирішення завдань.

Отже, когнітивний компонент відображає здатність військовослужбовця танкового підрозділу творчо, креативно застосовувати розвинені до належного рівня знання, вміння та навички, необхідні для виконання бойового завдання.

Мотиваційний компонент. Беззаперечно, що мотивація є визначальною силою, яка спонукає суб'єкта до виконання певного виду діяльності. Домінуюча роль мотиваційного компонента полягає у приведенні до руху (включенні) інших компонентів [192]. Природа цієї складової психологічної готовності пов'язана з виникненням певних потреб і мотивів до їх задоволення [57].

Активіація організму та його спрямування на діяльність базується на двох нерозривних процесах, які функціонують в активно діючій свідомості, а саме мотивації та сприйнятті. Таким чином, без мотивації будь-яке сприйняття обстановки, ситуації чи події можна вважати констатацією фактів, а не спонукальною основою для дій [71, с. 66].

Результатами роботи мотиваційного компонента є формування нової мети, бажання бути прикладом для наслідування, посідання омріяного місця у кар'єрній ієрархії, вияв професійних здібностей для актуалізації своєї професійної ідентичності. Мотиви формуються у процесі індивідуального розвитку як стійкі оцінні диспозиції та залишаються дієвими, поки не буде досягнуто бажаного дієвого стану. Мотиви можуть змінюватися у процесі становлення суб'єкта діяльності, його професійного розвитку, зміни ціннісних орієнтирів тощо. Існує стільки різноманітних мотивів, скільки й змістових еквівалентних класів відношень "індивід – середовище". Надихати і спонукати до діяльності можуть абсолютно різні речі, обставини, бажання, явища, залежно від світоглядного розвитку особистості, ціннісних орієнтирів, сприйняття себе у світі тощо.

Емоційно-вольовий компонент. Уміння свідомо керувати своїми діями (руховими або розумовими) і є волею. Сучасні масові і жорстокі методи бою мають характер та супроводжуються жахливими картинами. Вольовий компонент дає змогу витримати усі негаразди бойових зіткнень, усвідомити наслідки професійної діяльності, прийняти можливі труднощі та окреслити способи їх подолання, визначити мету і самостійно ухвалити рішення, адекватно оцінити обстановку з подальшим фокусуванням на першочерговому завданні. Вольових зусиль докладають за умов сильних моральних та емоційно-психологічних хвилювань. Саме тому вольовий компонент є однією з головних першопричин розвитку психологічної готовності танкового підрозділу. Значна роль у формуванні вольового складника належить соціальному середовищу, в якому відбувається

життєдіяльність особистості та, власне, проявляється свідоме вираження вольового потенціалу.

Функціональний компонент відображає наявні у військовослужбовця ресурси, необхідні для виконання професійної діяльності:

фізичні – витривалість, здатність довгий час перебувати у вимушеній позі, розвиток до найвищого рівня автоматизму сенсомоторних та сенсомовних процесів;

психічні – розвиток оперативних умінь, необхідних для професійної діяльності, інтелектуальний потенціал, здатність перебувати у закритому просторі (в тому числі під водою), що, узгоджуючись між собою, закладають підвалини професійної майстерності воїнів-танкістів.

Функціональний компонент має найбільше прикладне значення: уміння розраховувати ресурс своїх сил і співвідношення з силами та ресурсами противника, володіння тактичними прийомами ведення бою, фізична витривалість (тривала робота в умовах інтенсивних бойових дій та під час монотонних періодів діяльності, наприклад, у разі передислокації) [158].

Індивідуально-психологічні якості – це множина особистісних якостей та властивостей, які визначають потенціал реалізації військовослужбовця під час діяльності. Індивідуально-психологічні якості характеризується адекватною професійною самооцінкою, ухваленням правил та вимог військової спільноти, повагою до особистого простору інших людей у колективі тощо. Однією з головних детермінант є інтерес до професії, який корелює з потребами розвитку та визнання в особистісній, професійній суспільній сферах.

Отже, на підставі теоретичного аналізу наукової літератури, застосувавши метод експертних оцінок та спостереження ми визначили структуру психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів яка складається з п'яти компонентів: когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий, функціональний та індивідуально-

психологічні якості. Компоненти психологічної готовності відображають специфіку професійної діяльності танкістів та висвітлюють основні властивості притаманні військовослужбовцям танкових підрозділів.

Висновки до розділу 1

1. Теоретико-методологічний аналіз стану розробленості психологічної готовності особистості до професійної діяльності засвідчує, що наукова спільнота розглядає феномен психологічної готовності особистості до діяльності за трьома основними підходами: функціональним (для якого психологічна готовність є певним психічним станом мобілізації всіх психофізіологічних систем особистості, станом усвідомленої активності, яка спонукає особистість до діяльності), особистісним (пояснює психологічну готовність як складне особистісне утворення, багатопланову і багаторівневу структуру якостей, властивостей, станів, що є результатом підготовки (підготовленості) до певної діяльності) та особистісно-діяльнісним (розглядає психологічну готовність як нероздільну характеристику особистості, яка акумулює здібності, властивості, мотиви, вольове налаштування, знання, вміння та навички, набуті у процесі становлення професіонала), який взятий нами за основу дослідження. Даний підхід дав нам змогу розглянути психологічну готовність психологічну готовність як складне психічне утворення, яке відображає цілісний прояв професійно-важливих навичок і набутих вмінь та індивідуальних якостей особистості, її цінностей та емоційного ставлення до професійної діяльності.

2. З'ясовано, що психологічними особливостями професійної діяльності військовослужбовців танкових підрозділів під час виконання бойових завдань є: діяльність у складі малої групи; робота оператора в двох системах взаємодії (суб'єкт - суб'єктна та система "людина - машина"); специфічність сенсорного та робочого поля оператора;

перебування в обмеженому просторі (корпусі танка, вібрації та поштовхи, перебування у вимушеній позиції); одночасне виконання сенсомоторних і мовленнєвих реакцій на подразник; форсування водних перешкод; ризик бути ураженим протитанковими комплексами, БПЛА або підриву на міні.

3. Визначено основні компоненти (когнітивний, мотиваційний, функціональний, емоційно-вольовий та індивідуально-психологічні якості) психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів та їх індивідуально-психологічної характеристики.

4. Ґрунтуючись на отриманих даних від психологічного аналізу професійної діяльності (а саме встановлення психологічних особливостей професійної діяльності), результатів аналізу наукової літератури, експертного опитування й методу спостереження (а саме визначення компонентів психологічної готовності) та виокремлення характеристик професійно-важливих якостей притаманних танкістам було розроблено професійно-психологічний портрет військовослужбовця танкових підрозділів.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТАНКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

У розділі наведено процедуру проведення експериментального дослідження психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Обґрунтовано актуальність та надійність обраного психодіагностичного інструментарію для визначення рівня розвитку психологічної готовності танкістів. Головну увагу приділено інтерпретації результатів констатуючого етапу експерименту та розробці структурно-функціональної моделі розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

2.1. Програма та організація емпіричного дослідження психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань

Дослідження розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань відбулося у три етапи.

На першому етапі (2019–2020) було проведено теоретико-методологічний аналіз наукових джерел за проблематикою дослідження, що дозволило визначити об'єкт, предмет і мету наукової роботи.

Враховуючи об'єкт, предмет, мету і завдання наукового дослідження в якості методологічної основи, що стала підґрунтям розроблення програми експериментального дослідження, взято принципи системного підходу: детермінізму, взаємодії, динамічності, ієрархічності,

саморегуляції та мінімізації, а також принцип суб'єктності діяльнісного підходу.

Психологічну готовність військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань досліджувалося з позиції психологічного аналізу їх професійної діяльності. Для формування об'єктивного погляду на професійну діяльність танкових підрозділів ми залучили 37 експертів (характеристика експертів наведена п.п. 1.3), з якими проводили анкетування та спостереження за 118 військовослужбовцями контрактної служби під час проходження ними фахової підготовки.

Результатами проведеного експертного анкетування та спостереження стало:

- виявлення психологічних особливостей професійної діяльності;
- визначення структури психологічної готовності воїнів-танкістів;
- виявлення індивідуально-психологічної характеристики кожного з компонентів психологічної готовності;

На *другому етапі (2020 – 2021)* було реалізовано програму експериментального дослідження, яка складається з трьох блоків: констатуючого, формувального та контрольного. Проведення констатуючого експерименту мало на меті виявити стан розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. До констатуючої частини долучилися 216 військовослужбовців танкових підрозділів Сухопутних військ Збройних Сил України, яких вивчали за допомогою обраного психодіагностичного інструментарію.

Вибірку експериментального дослідження (контрольну та експериментальну групи) наведено у табл. 2.1. Отримані і математично опрацьовані результати першого зрізу стали підґрунтям для розроблення структурно-функціональної моделі психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів.

На *третьому етапі (2021-2022)* проведено формувальний експеримент, до участі в якому залучалась 30 осіб експериментальної групи (далі ЕГ) (зі складу штатних екіпажів), а після закінчення апробації програми розвитку психологічної готовності – контрольний зріз у контрольній групі (далі КГ) та ЕГ. Діагностування відбувалося за тією ж групи методик, що і в першому блоці.

Таблиця 2.1

Кількісно-якісна характеристика військовослужбовців танкових підрозділів, які брали участь в експериментальному дослідженні

Параметри вибірки	Командири танка		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	Осіб	%	Осіб	%	Осіб	%
Загальна кількість	72	33,33	72	33,33	72	33,33
Вік, років:						
18...30	19	26,4	28	38,89	32	44,44
31...40	34	47,2	25	34,72	29	40,28
41...50	15	20,8	19	26,39	11	15,28
≤50	4	5,6	–	–	–	–
Стаж, років:						
1...5	10	13,9	12	16,67	30	41,67
6...10	33	45,8	20	27,78	24	33,33
11...15	27	37,5	31	43,05	12	16,67
< 15	2	2,8	9	12,5	6	8,33
Участь у бойових діях	67	93,1	64	88,89	59	81,94

Математично опрацьовані та інтерпретовані результати підтвердили результативність програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Водночас було розроблено практичні рекомендації щодо розвитку психологічної готовності танкових підрозділів.

Наукове дослідження проведено відповідно до розробленої дослідницької програми, яка має чітку структуру й логіку та ґрунтується на методологічних принципах, методах і технологіях (табл. 2.2).

Таблиця 2.2

**Програма емпіричного дослідження психологічної готовності
військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових
завдань**

Етап (період)	Мета	Результат	Методи	Кіл. осіб
Перший етап (2019–2020)	Збирання, аналіз та систематизація наукових джерел	Визначено мету, об'єкт, предмет і завдання дослідження; уточнено термінологічний апарат дослідження; проведено психологічний аналіз професійної діяльності танкових підрозділів; визначено основний методологічний інструментарій дослідження	Теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, порівняння, систематизація джерел. Емпіричні: спостереження, експертне оцінювання	37 експертів 118 досліджуваних
Другий етап (2020–2021)	Констатуючий експеримент з використанням обраного психодіагностичного інструментарію	Розроблено програму емпіричного дослідження; обґрунтовано шкали оцінювання психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів; отримано та математично опрацьовано дані, закладені в основу моделі психологічної готовності; розроблено структурно-функціональну модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань	Теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, порівняльний аналіз. Емпіричні: анкетування, тестування, опитування, контент-аналіз, моделювання. Інтерпретаційні : офісні додатки Microsoft Excel	Блок 1 – 216

Продовження таблиці 2.2

Етап (період)	Мета	Результат	Методи	Кіл. осіб
Третій етап (2021–2022)	Формувальний експеримент (верифікація програми розвитку психологічної готовності танкістів)	Розроблено та обґрунтовано програму підвищення рівня психологічної готовності танкістів; отримано та математично опрацьовано дані формувального блоку експерименту; інтерпретовано отримані результати дослідження; проведено контрольну діагностику рівня розвитку психологічної готовності танкістів; обґрунтовано висновки щодо ефективності програми; розроблено практичні рекомендації щодо розвитку психологічної готовності танкових підрозділів	Теоретичні: аналіз, синтез, узагальнення, порівняльний аналіз. Емпіричні: анкетування, тестування, опитування. Інтерпретаційні: статистичні програми: (пакет програм IBM SPSS Statistics 20.00 та офісних додатків Microsoft Excel)	Блок 2 – 30
				Блок 3 – 60

Складність механізму оцінювання рівня психологічної готовності танкових підрозділів до виконання бойових завдань не обмежується добором інструментарію дослідження, а містить також критеріальне формулювання, яке має враховувати всі характеристики компонентів психологічної готовності танкістів. Виходячи з вищезазначеного, для повноцінного вивчення предмета нашого дослідження потрібно уточнити такі базові поняття, як “критерій” і “показник”.

Психологічна література надає багато визначень поняття “критерій”, проте найчастіше критерієм називають ознаку, за якою класифікують, оцінюють (чи надають оцінку) відповідним індикаторам психічних явищ, дії або діяльності, зокрема під час їхньої формалізації [13, с. 164]. Показник розглядають як свідчення, доказ, ознаку, дані про результати будь-якої роботи або діяльності [59, с. 528]

На думку С. Мула, який досліджував психологічну готовність прикордонників, визначені показники та критерії дають змогу відстежувати саме ті характеристики, які відповідають за успішність професійної діяльності і допомагають просуватися кар'єрними сходами [86].

Як зазначає С. Максименко, сформовані критерії психологічної готовності військовослужбовця до бойових дій вказують на результативність психологічної підготовленості як ступеня відповідності результатів діяльності визначеній меті і нормативним вимогам [76, с. 478].

Вивчаючи психологічну готовність молодих офіцерів до службово-бойової діяльності, Н. Сторожук виокремлює два інтегральні критерії психологічної готовності: зовнішній (ефективність виконання службово-бойових завдань) та внутрішній (опис морально-психологічного стану). На нашу думку, слід погодитися з думкою авторки про наявність стійкого взаємозв'язку між показниками та критеріями, що репрезентують кореляційну плеяду – рівні психологічної готовності [132, с. 61].

Таким чином, висвітлені психологічні характеристики критеріїв та показників психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів були визначені на підставі аналізу наукової літератури, керівних документів, інструкцій, присвячених зазначеному питанню, і методу експертних оцінок. Компоненти психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів є підґрунтям для формування критеріїв: когнітивному компоненту відповідає когнітивний критерій; мотиваційному компоненту – мотиваційний критерій, емоційно-вольовому – емоційно-вольовий критерій, функціональному компоненту – критерій функціональності, індивідуально-психологічний якість – індивідуально-психологічний критерій, а розгорнутий зміст репрезентують їхні показники. Уточнені критерії мають відповідати певним вимогам: бути релевантними, тобто значущими як показники успішного виконання функціональних обов'язків, охоплювати всі сфери професійної діяльності,

залишатися надійними, визначати високий і низький рівень професійної підготовленості фахівців, бути практичними, забезпечувати простоту отримання необхідних результатів [161; 193].

Визначений зміст компонентів, критеріїв та їхніх показників дозволив окреслити основні напрями дослідження розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. Зважаючи на те, що інструментарій для дослідження даного феномену є недостатньо розроблений, ми застосували психодіагностичні методики, що є взаємодоповнюючими та можуть бути застосовані в умовах проходження досліджуваними військової служби.

Дотримання цих вимог на всіх етапах експерименту забезпечило інформативність та достовірність отриманих результатів, що стали основою для надання рекомендацій стосовно розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів [18]. Основними вимогами до обраних методик стали: достатня інформативність (валідність), надійність (стабільність), точність, практичність отриманих результатів, релевантність [101, с. 15].

Отже, в експериментальному дослідженні психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів ми застосували такі методики.

1. *Методика “Складні аналогії”* [79] спрямована на дослідження особливостей мисленнєвої сфери. У нашому дослідженні її застосовано для вивчення здібностей до логічного співвідношення і виокремлення абстрактних зв'язків між поняттями. Ця методика дає змогу дослідити здатність до встановлення таких логічних зв'язків: причинно-наслідкового, антонімічного, кількісного, узагальнювального, синонімічного та видового. Властивість встановлювати логічні зв'язки між поняттями та явищами покладено в основу загальних здібностей, необхідних для освоєння танкових спеціальностей.

2. *Методика діагностування особистісної креативності* (автор – Є. Тунік) [143] застосована для аналізу рівня вираженості основних

творчих рис особистості: допитливості, уяви, складності і схильності до ризику. Ця методика не тільки дає змогу оцінити стандартні параметри креативності, а й детально вивчити властивості креативної особистості. Зважаючи на специфіку діяльності танкових підрозділів, її застосування має на меті дослідити здатність військовослужбовця творчо виконувати професійну діяльність і продукувати нові ідеї й варіанти вирішення поставлених завдань.

3. *Методика діагностування професійної мотивації* (автор – В. Осьодло) [93] дає змогу оцінити головні спонукальні мотиви військовослужбовців до професійної діяльності. Також за її допомогою можна виявити, які саме явища чи процеси домінують в особистості та позитивно корелюють з ефективністю виконання бойового завдання.

4. *Методика діагностування групової мотивації* (автор – І. Ладанов) [147, с. 67] спрямована на індивідуальне та колективне оцінювання чинників, що сприяють формуванню мотивації в групі. Наше дослідження ґрунтується на тому, що виконання бойових завдань танковими підрозділами репрезентує систему взаємодії між усіма членами екіпажу, тому ця методика спрямована на діагностування саме колективних чинників, розвитку загальногрупової мотивації та мотивації військовослужбовця ефективно діяти у складі групи.

5. *Тест із самооцінювання стресостійкості* (автори – С. Коухен, Г. Віліансон в адаптації Ю. Щербатих) [157, с. 205]. Цей тест фокусується на визначенні сукупного параметра самооцінки та здатності особистості протистояти впливу стресу. За його допомогою особистість самостійно може оцінити рівень своєї стресостійкості (відмінний, добрий, задовільний, низький чи дуже низький) до різних життєвих ситуацій. Перевага цього тесту полягає в його лаконічності і можливості диференціювати отримані результати за віковим параметром респондентів.

6. *Особистісний опитувальник Р. Кеттелла (№ 105)* [79, с. 67] призначений для вивчення 16 основних особистісних рис характеру,

інтересів, схильностей та властивостей, що репрезентують відносно стабільну взаємодію особистості з навколишнім світом і самим собою. За його допомогою можна визначити емоційні, комунікативні, інтелектуальні властивості, а також властивості саморегуляції, узагальнити інформацію про особистість. У межах нашого предмета дослідження цей опитувальник дає можливість отримати комплексну і багатосторонню характеристику особистості представника танкових підрозділів, проаналізувати характеристики особистості, пов'язані або включені до її складу зі структурою психологічної готовності до виконання бойового завдання. Інтерпретуючи дані, отримані за методикою Р. Кеттелла, важливо брати до уваги не стільки окремі чинники, скільки їх поєднання. Ми насамперед звертаємо увагу на симптомокомплекси комунікативних, вольових, емоційних і регуляторних особистісних властивостей.

7. *Методика діагностування вольового потенціалу особистості* (автор – Н. Фетіскін) [147, с. 34] має на меті дослідити вольові якості особистості як прояв сталої поведінки в різних ситуаціях. Ця методика дає змогу визначити засадничі вольові якості, притаманні військовослужбовцям танкових підрозділів, і за даними про рівень розвиненості вольового потенціалу спрогнозувати їх поведінку під час виконання бойового завдання.

8. *Методика “Таблиці Шульте”* (в адаптації В. Марищука та І. Сисоєва [50, с. 267]) спрямована на дослідження рівня таких властивостей уваги, як швидкість перемикання з одного об'єкта на інший, динаміка працездатності та занурення в робочий процес. Також ця методика дає змогу проаналізувати динаміку працездатності і стомлюваності особистості в умовах активного відсіювання важливої інформації. Перевагою цієї методики є можливість її застосування як діагностичного і тренувального інструменту.

9. *Методика “Проста сенсомоторна реакція” (ПСМР)* [50, с. 267] для успішної роботи системи “людина – техніка” важливою є моторна

складова виконання професійної діяльності. За допомогою цієї методики було досліджено латентний період мовленнєво-моторної та зорово-моторної реакцій військовослужбовців танкового екіпажу.

10. Методика “Реакція на рухомий об’єкт” (РРО) [50, с. 269]. Разом із ПСМР була застосована для дослідження професійно важливих моторних навиків танкіста: точності рухів, динамічності окоміра, що дає змогу зробити висновки про врівноваженість основних нервових процесів (збудження та гальмування) на подразник.

Визначені показники та відповідні критерії психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, які будуть досліджені за допомогою визначеної групи методик, наведено у додатку Е.

Отже, нами було розроблено програму емпіричного дослідження психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойового завдання, визначено показники та критерії оцінювання рівнів психологічної готовності.

З урахуванням специфіки військово-професійної діяльності танкістів та наведені показники і критерії, було відібрано ряд психодіагностичних методик, які відображають основні якості та властивості критеріїв та показників нашого дослідження.

2.2. Аналіз та інтерпретація результатів емпіричного дослідження психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань

Студіювання сучасних досліджень стосовно психологічної готовності фахівців до різних аспектів професійної діяльності не дає змогу сформулювати остаточну думку стосовно рівні сформованості психологічної готовності особистості. Науковці визначають від трьох до шести рівнів сформованості психологічної готовності. Характерологічний пошук рівнів

сформованості психологічної готовності вели М. Боришевський, О. Ганюшкін, М. Дьяченко, Є. Калінін, Л. Кандибович, Л. Кондрашова, О. Коропецька, О. Мешко, В. Моляко, Л. Орбан, Д. Софіян. Зважаючи на досвід виконання бойових завдань танковими підрозділами, стандартами та програмами їх підготовки [58; 105], на наш погляд, доцільно визначити три рівні розвиненості психологічної готовності: низький, середній та високий [167].

Досліджуючи процес підготовки танкової бригади, О. Георгадзе та В. Харабара пропонують розраховувати рівень їх підготовленості як сукупність рівнів навченості військовослужбовців та їх злагодженість. До показників, які характеризують рівень навченості військовослужбовця віднесено: рівень індивідуальних спроможностей військовослужбовця, стаж на займаній посаді та наявність курсів підвищення кваліфікації за напрямом діяльності. Рівень злагодженості управління військової частини залежить від набутого досвіду кожним військовослужбовцем на займаній посаді під час проведення навчань (тренувань), з урахуванням їх важливості, а підрозділу – за результатами відпрацювання стандартів колективної підготовки [183].

У разі низького рівня психологічної готовності військовослужбовець танкового підрозділу демонструє непослідовність у діях, несамостійність у вирішенні поставлених завдань, припускається істотних помилок. Аналізуючи конкретну ситуацію, має труднощі з прогнозуванням та не завжди помічає причинно-наслідкові зв'язки. Може відтворити елементи професійної діяльності екіпажу, але з істотними помилками. Повільно оцінює бойову обстановку, загалом міркує фрагментарно. Має змішані мотиви та не зосереджується на головній потребі. Незадоволений результатами своїх дій, повністю нівелює мотивацію працювати далі. Байдужий до цінностей та інтересів товаришів у колективі. Дуже вразливий до наслідків бойової діяльності, демонструє повну відсутність резильєнтності. Під час професійної діяльності метушливий, невпевнений

у своїх діях, неуважний. Почувається пригніченим та спустошеним, швидко втомлюється. У моторному полі діяльності орієнтується, але його сенсомоторні, сенсомовні процеси не досягли сформованості. Уразливий до наслідків бойових дій, має труднощі з їх розпізнаванням, потребує значного часу та допомоги спеціалістів для відновлення психічного здоров'я. Вступає у конфлікти та провокує їх, бурхливо реагує на зауваження з боку колег і командирів. Професійну діяльність сприймає як роботу, за яку платять гроші. Таким чином, низький рівень психологічної готовності – це неповна психологічна готовність, при якій відхилення в прояві спостерігаються у переважній більшості компонентів.

У разі середнього рівня психологічної готовності військовослужбовець відтворює набуті знання у практичній діяльності. Іноді припускається помилок, які може швидко виправити. У знайомій обстановці (позиційній обороні, на пристріляних позиціях, знайомій місцевості) почувається спокійно та впевнено, здатний ефективно діяти тривалий час. Демонструє окремі елементи творчого підходу до вирішення поставлених завдань. Виявляє інтерес до військової справи і традицій військової спільноти, проте основним мотивом залишається уникнення помилок та покарання. Під час виконання бойового завдання відчуває помірне хвилювання, тремтіння, але може його опанувати. Переважно правильно розуміє накази та цілевказання, адекватно оцінює обстановку. Розуміє природу наслідків бойових дій, проте потребує часу і сторонньої допомоги для відновлення, має початковий рівень резильєнтності. Добре знає сенсорне та моторне поля діяльності, має сформовані сенсомоторні, сенсомовні навички, що істотно прискорює реагування на швидку зміну обстановки. Товариський, знаходить спільну мову з членами колективу та бере до уваги конструктивні зауваження щодо помилок, яких припустився. Вміє вирішувати конфлікти та дослухається до думки колективу. Усвідомлює важливість, значущість своєї професійної діяльності. Так, середній рівень психологічної готовності – це рівень де більшість

компонентів наближаються до високого рівня, а меншість проявляються недостатньо.

Танкіст, який має високий рівень розвитку психологічної готовності, швидко орієнтується на новій місцевості, адекватно оцінює обстановку та свої сили. Виявляє творчий підхід до вирішення завдань та вміло застосовує нові маневри з використанням військової хитрості. Демонструє системно високі результати виконання бойових завдань. Налаштований на удосконалення професійної майстерності, охоче ділиться набутими навичками з колегами. Має чітко сформований особистісний мотиваційний конструкт, який полягає в поліпшенні професійної майстерності. Отримує задоволення від процесу виконання професійної діяльності. Психічно стійкий та може надати психологічну допомогу собі і товаришам. Здатний вести самостійні активні наступальні та оборонні бойові дії на першій лінії зіткнення, тривалий час ефективно діяти у будь-який час доби, в різному температурному режимі. Демонструє доведені до найвищого рівня автоматизму сенсомоторні, сенсомовні навички. Неконфліктний та в міру товариський (без надмірної товариськості). З цікавістю освоює нові зразки танків та існуючі модернізовані моделі. Отже, високий рівень психологічної готовності – це повна психологічна готовність, при якій всі компоненти функціонують як єдина система, прогнозовано та надійно.

Отже, визначені критерії і показники та обраний відповідно до них психодіагностичний інструментарій дають змогу об'єктивно проаналізувати рівень психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Експериментальне дослідження ми починаємо з констатувального етапу, під час якого буде досліджено п'ять основних компонентів психологічної готовності військовослужбовця танкових військ: когнітивний (табл. 2.3–2.4), мотиваційний (табл. 2.5–2.6), емоційно-вольовий (табл. 2.7–2.9), індивідуально-психологічні якості (табл. 2.10) та функціональний (табл. 2.11–2.13).

Таблиця 2.3

Розподіл військовослужбовців танкових підрозділів за рівнями розвиненості мисленнєвої сфери, $n = 216$

Показники	Командири танків		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Високий	24	33,64	25	35,30	16	21,63
Середній	35	47,18	28	38,82	44	60,67
Низький	13	19,18	19	25,88	12	17,7

У ході дослідження встановлено, що 33,64% командирів танка мають високі показники мисленнєвої діяльності. Сильною стороною цієї групи є вміння встановлювати причинно-наслідкові, кількісні узагальнюючі та логічні зв'язки. У командирів з високими показниками превалюють образний та абстрактно-логічний типи мислення. На нашу думку, командир, якому притаманні такі характеристики, здатен не тільки об'єктивніше оцінити обстановку і прийняти правильне рішення, а й уявно спроектувати майбутній бій, спрогнозувати його результати і наслідки. У 47,18% командирів танка виявлено середній рівень за цією шкалою. У цієї групи військовослужбовців знижена концентрація уваги, що вплинуло на тривалість виконання тестового завдання. Зазначене актуалізує потребу в розвитку динаміки мисленнєвих процесів. Найбільш успішно група з середніми показниками виконала завдання зі встановлення антонімічних та синонімічних логічних зв'язків. Низький рівень мисленнєвої діяльності виявлено у 19,18% досліджуваних командирів танків, їм було складно виконати такі мисленнєві операції, як абстрагування, узагальнення і конкретизація.

У більше ніж третини досліджуваних навідників-операторів (35,30%) виявлено високий рівень мисленнєвої діяльності. Основу такого показника становило успішне виконання завдання зі встановлення причинно-

наслідкових, кількісних та видових логічних взаємозв'язків. Провідним типом мислення для цієї категорії є наочно-дієве, що спирається на безпосереднє сприйняття предметів у процесі виконання дій з ними. Такі навідники-оператори можуть одночасно сприймати кілька важливих цілей та швидко приймати рішення про порядок їх знищення. Середній показник притаманний 38,82% навідників-операторів. Найкраще вони впорались із завданнями зі встановлення кількісних, узагальнюючих та видових логічних взаємозв'язків. Навідників-операторів, які не змогли повною мірою зосередитися на виконанні завдання та побудувати нескладні логічні зв'язки, було 25,88%. Під час виконання завдань більшість з них порівнювали поняття та явища, а не виявляли відповідності між ними.

У групі механіків-водіїв високий показник виявлено у 21,63% осіб. Такі військовослужбовці легко встановлювали логічні зв'язки причинно-наслідкового, антонімічного та синонімічного видів. Провідним типом мислення у механіків-водіїв є наочно-дієве. Такі механіки швидше за інших орієнтуються на місцевості, утримують в полі зору велику кількість найнебезпечніших перепон та виключають можливість потрапляння танка в аварійну ситуацію. Переважна більшість навідників (60,67%) мають середній показник мисленнєвої діяльності. Для них характерна посередня увага, проте їм було легко побудувати нескладні логічні зв'язки. Найбільш успішно ця група впоралася з кількісними та видовими типами логічних ланцюжків. Низький показник мисленнєвої діяльності виявили у 17,7% механіків-водіїв, що є найбільшим показником серед членів екіпажу. Їм важко правильно розподілити увагу та зосередитися на одному об'єкті, часто вони, не закінчивши виконання одного завдання, починають інше, потім, повертаючись до попереднього, вже не пам'ятають його суті.

Враховуючи, що методика дослідження особистісної креативності має дві шкали вимірювання кожного з чинників (низьку, середню та високу), то в таблиці наведено високі показники, а низькі зазначено в інтерпретації отриманих результатів.

Таблиця 2.4

Розподіл військовослужбовців танкових підрозділів за рівнями розвитку особистісної креативності, $n = 216$

Показники	Командири танків		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Допитливість	21	28,87	47	64,71	43	59,3
Уява	8	11,54	42	58,31	51	70,75
Складність	23	32,19	46	63,57	9	72,4
Схильність до ризику	14	19,22	13	82,13	15	74,69

Таким чином, аналізуючи отримані дані щодо групи командирів танка, ми помічаємо високу варіативність за усіма чинниками, що може вказувати на різноманітність виконуваних ними завдань. Так, допитливість притаманна 28,87% командирів танка: вони прагнуть з'ясувати сутність явищ, ситуацій та об'єктів, продукують ідеї, які б могли пояснити труднощі у виконанні бойових завдань, перебувають у постійному пошуку нових варіантів їх вирішень. У 51,13% командирів танка виявлено середній рівень допитливості: їхня увага прикута переважно до життєво необхідних процесів і не має такого глибокого змісту, як у попередньої групи командирів. Вони здатні продукувати нові ідеї, проте це найчастіше вимушена міра, зумовлена новизною обстановки, ніж їхнім бажанням. Низький рівень допитливості властивий 20% командирів, які навіть у нестандартних обставинах не шукатимуть нових шляхів виконання бойових завдань, а використовуватимуть добре відомі прийоми. Командирів танка з високим рівнем розвинутої уяви виявилось 11,54%. Вони здатні не тільки детально відтворювати образи місцевості, а й, перебуваючи далеко від місця майбутнього бою, прораховувати різні варіанти розгортання подій у своїй уяві. Значно більшій групі (64,79%) притаманний середній рівень уваги. Такі командири танка не генерують

настільки точних картин майбутнього бою, як попередня група, проте, оперуючи відомими даними, здатні спрогнозувати перебіг виконання майбутнього бойового завдання.

Другою за величиною є група з низьким рівнем уяви (23,67%). Важливо наголосити, що переважна більшість командирів з високим рівнем уяви мала більший досвід виконання бойових завдань у зоні бойових дій, порівняно з командирами, яким притаманний низький рівень. Це дає нам підстави припустити, що розвиток уяви позитивно корелює з наявним бойовим досвідом військовослужбовця. Отримані дані за чинником складності їхню подібні з даними за чинником допитливості. Так, високий рівень орієнтованості на виконання складних завдань продемонстрували 32,19% командирів танків. Часто вони обирають складніші шляхи досягнення мети, ніж це потрібно. Однак позитивною рисою такої властивості є здатність військовослужбовців самостійно опановувати нові прийоми бою, генерувати складні військові маневри та успішно застосовувати військову хитрість. До групи з середнім показником належать 56,8% командирів танків. Вони знаються на нових складних ідеях, проте надають перевагу застосуванню вже освоєних. У 30,61% командирів немає бажання опановувати нові хитромудрі прийоми. Схильність до ризику притаманна 19,22% досліджуваних осіб, для яких характерні наполегливість у відстоюванні своїх позицій та бажання втілювати їх у життя. Переважна більшість досліджуваних командирів танків (75,41%) має середні показники схильності до ризику, то ж буде втілювати ризиковану ідею або через безвихідь, або у разі впевненості в її успішності. На нашу думку, це спричинено почуттям відповідальності не тільки за збереження власного життя, а й за життя всього екіпажу. Низький рівень притаманний 5,37% командирам танка.

Отримавши дані дослідження у групах навідників-операторів та механіків-водіїв, ми звернули увагу на відсутність високих показників за більшістю чинників. Можна припустити, що виконання професійної

діяльності цими групами фахівців має одноманітний та підпорядкований характер. Так, за чинником допитливості серед навідників-операторів виокремлено дві групи: особистостей із середнім рівнем допитливості (64,71%) і низьким (35,29%). За вказаним показником механіків-водії також розподілилися на дві групи: з середнім (59,3%) та низьким рівнем (40,7%). Військовослужбовці перших груп виявляють цікавість до розробок новітньої зброї, не обмежуються своїми видами озброєння, а цікавляться характеристиками зброї ворога. Представники групи з низьким рівнем допитливості не виявляють активності у вивченні новітніх видів озброєння і прийомів ведення бою та надають перевагу вже засвоєним методам. На нашу думку, пасивність військовослужбовця до освоєння новітніх військових розробок з часом призведе до деструктивної діяльності і моральної застарілості спеціаліста. За показником уяви ми також спостерігаємо розподіл на групу з середніми (58,31% серед навідників-операторів та 70,75% серед механіків-водіїв) та низькими (41,69% серед навідників-операторів та 29,25% серед механіків-водіїв) показниками. До групи з середніми показниками належать особистості, в яких активний психічний процес уяви проводить у межах заздальгідь поставленої мети. Характеризуючи групу з низьким рівнем уяви, ми знову апелюємо до того факту, що переважна більшість цих навідників має менший досвід бойових дій порівняно з першою групою. Отримані результати за показником складності вказують на те, що 36,43% навідників-операторів та 27,6% механіків-водіїв уникатимуть складних завдань, що характерно для низького рівня, а 63,57% навідників-операторів та 72,4% механіків-водіїв готові долати виправдані труднощі для досягнення поставленої мети, що вказує на середній рівень. Серед навідників-операторів 17,87% не готові ризикувати під час виконання бойових завдань, що вказує на низький рівень, а 82,13% мають середній рівень схильності до ризику та здатні у разі потреби на ризиковані дії під час виконання бойових завдань. Серед механіків-водії виявлено 74,69%

осіб із середнім рівнем схильності до ризику та 25,31% – із низьким. На наш погляд, тенденція до уникнення ризику під час виконання бойового завдання є найбільш раціональною.

Рівень розвитку професійної мотивації військовослужбовців танкових підрозділів досліджено за допомогою методики, в якій отримані результати диференційовано на високі показники (які ввійшли до таблиці) та низькі, які вказані в інтерпретації отриманих результатів.

Таблиця 2.5

**Розподіл військовослужбовців танкових підрозділів
за показниками розвитку їхньої професійної мотивації, $n = 216$**

Показники	Командири танків		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Оцінювання результатів праці	33	46,16	28	34,82	28	39,12
Професійні домагання	31	42,85	29	40,54	28	39,87
Інтернальність у сфері професійних досягнень	32	44,45	29	39,82	29	40,61
Професійні інтереси і цінності	35	49,11	31	42,6	32	44,35

Отже, аналіз отриманих результатів показує, що близько половини командирів танків (46,16%) високо оцінені за шкалою результатів праці. Для цієї категорії значущими є престиж та вагомість їхньої діяльності, вони демонструють інтерес до своєї професії та орієнтовані на ефективне виконання поставлених завдань з отриманням позитивного зворотного зв'язку від підлеглих. Більше половини командирів (53,24%) низько оцінені за результатами праці. Ця група має знижений інтерес до професійної діяльності, що, на нашу думку, призводить до послаблення сформованості професійного спрямування.

Оцінюючи професійні домагання командирів, ми виявили, що 42,85% з них мають високі показники, а 57,15% демонструють низькі. Цей факт вказує на те, що перша група здатна до адекватного оцінювання своєї діяльності, виявляє рішучість і наполегливість у досягненні поставленого завдання. Військовослужбовці першої групи орієнтовані на успіх у професійній діяльності та постійно прагнуть поліпшувати власні результати. Для другої групи характерне застосування стратегії уникнення невдач, що, на нашу думку, спричиненою низькою ефективністю їхньої професійної діяльності.

Серед командирів танків 44,45% усвідомлюють, що ефективність виконання бойового завдання більшою мірою залежить від їхніх зусиль та здібностей, що відповідає високим показникам інтернальності у сфері професійних досягнень. Такі особистості ініціативні, відповідальні та рішучі, усвідомлюють важливість прийнятих ними рішень та вчинків. Низький рівень за згаданою шкалою домінує у 55,55% командирів танків, що проявляється в безініціативності та небажанні брати на себе відповідальність. Можемо припустити, що в разі виникнення ускладнень під час виконання бойового завдання такі командири матимуть труднощі з проявом інтернальності. Найбільш значущим мотивом для 49,11% командирів танків є професійні інтереси та цінності. Високі показники за цією шкалою вказують на те, що професійна діяльність для військовослужбовців не є лише обов'язком, а й має виражене ціннісно-мотиваційне значення. Характеризуючи командирів із низьким показником цієї шкали (50,89%) зазначимо, що для них професійна діяльність не є вагомим особистісним конструктом та має ознаки рутинної праці.

Досліджуючи навідників-операторів танка, ми виявили, що у 34,82% з них наявні високі та у 65,18% низькі показники за шкалою оцінювання результатів праці. Ті, хто має високі показники, постійно прагнуть до поліпшення результатів своєї професійної діяльності, яку, на їхню думку, гідно оцінюють і заохочують. У представників з низькими показниками

домінують зовнішні мотиви, вони не завжди точно оцінюють значущість своєї діяльності, тому вдаються до адаптивних моделей поведінки.

Аналіз шкали професійних домагань демонструє, що 40,54% досліджуваних навідників-операторів мають чіткі тенденції до досягнення успіху у професійній діяльності. Такі військовослужбовці отримують задоволення від виконання складних завдань та не зупиняються на досягнутому. Досліджувані з низькими показниками (59,46%) характеризуються обережністю, не схильні до ризику та можуть перебільшувати власні заслуги в успішності виконання бойового завдання відділенням.

Результати за шкалою інтернальності у сфері професійних досягнень показують, що 39,82% навідників-операторів усвідомлюють взаємопов'язаність успішності виконання бойового завдання та докладених до цього зусиль, що відповідає високим показникам. Переважна більшість навідників-операторів (60,18%) має труднощі з аналізом причин невдач під час досягнення поставленої мети.

Найвагомим мотивуючим чинником для навідників-операторів виявилися професійні інтереси та цінності, що характерно для 42,6% опитаних танкістів згаданої категорії. Для них професійна діяльність є можливістю продемонструвати свої вміння та здібності, щоб реалізуватися як професіонал. Для особистостей з низькими показниками за цією шкалою (57,4%) професійна діяльність не має вагомого впливу на ціннісно-смыслову сферу.

Отримані результати вивчення професійної мотивації вказують на те, що 39,12% механіків-водіїв переконані у взаємопов'язаності ефективного виконання завдання та заохочення, що робить їхню діяльність більш значущою у власних очах. Це і є спонукальною силою до успішного виконання професійної діяльності представниками з високим рівнем оцінювання результатів праці. Механіки з низькими показниками (60,88%)

вважають, що їхня діяльність не забезпечена відповідним заохоченням, тому здатні применшувати її значущість.

Добре розвинені професійні домагання були виявлені у 39,87% представників досліджуваної групи, які демонструють впевненість у собі, наполегливість у досягненні визначеної мети і частіше досягають успіху. Група механіків-водіїв, орієнтованих на уникнення невдач, становить 60,13%. Представники цієї групи менш наполегливі та не готові до подолання труднощів професійної діяльності.

Встановлено, що для 40,61% досліджуваних механіків-водіїв провідним мотивом є інтернальність у професійній діяльності, що спонукає їх до відповідальності та ініціативності під час виконання бойового завдання. Особистості з низькими показниками за цією шкалою (59,39%) мають труднощі із прийняттям самостійних конструктивних рішень, а основними рисами їхнього характеру є підвищена тривожність, замкнутість і невпевненість у своїх силах.

Аналіз результатів за шкалою професійних інтересів та цінностей показує, що 44,35% механіків-водіїв проявляють живий інтерес до своєї справи та зацікавлені в самореалізації у професії, яка є домінуючим мотиваційним утворенням. Низький показник було діагностовано у 55,65% досліджуваних, які не продемонстрували особливого інтересу до професії та її цінностей.

Оскільки виконання бойових завдань танковими підрозділами переважно є колективним, а сам підрозділ є маленькою командою, важливо з'ясувати рівень групової мотивації та спрямованість кожного з членів екіпажу взаємодіяти та виконувати завдання саме в цій групі. Отримані результати вивчення групової мотивації військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань наведено у табл. 2.6. Позитивним є те, що жодна досліджувана група не була негативно та слабо вмотивованою до групової діяльності.

Таблиця 2.6

Розподіл військовослужбовців танкових підрозділів за показниками групової мотивації, $n = 216$

Показники	Командири танків		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Негативна мотивація	0	0	0	0	0	0
Слабка мотивація	0	0	0	0	0	0
Недостатня мотивація для отримання позитивного результату	19	27,14	38	52,81	38	53,32
Достатній рівень мотивації для ефективної діяльності	29	39,74	21	28,56	22	29,94
Позитивна мотивація до успіху в діяльності	24	33,12	13	18,63	12	16,74

Найвищий рівень мотивації до групової діяльності притаманний представникам групи командирів танків – 33,12%. Для військовослужбовців цієї групи характерна наявність лідерських якостей, відповідальності за виконання спільного бойового завдання. Провідним мотивом до групової діяльності є підтримання бойового духу у відділенні та прагнення до професійної бездоганності всіх членів екіпажу. У 39,74%, командирів виявлено достатній рівень мотивації для ефективної діяльності, їх спонукало бажання досягти певного соціального (кар'єрного) статусу та отримати матеріальну винагороду. Учасники групи налаштовані та офіційну форму спілкування без налагодження особистісного контакту. Недостатню мотивацію для отримання ефективного результату діяльності продемонстрували 27,14% досліджуваних осіб. Провідним мотивом військовослужбовців цієї групи була зовнішня орієнтація на недопущення особисто ними помилок у професійній діяльності.

Показники у групах навідників-операторів (18,63%) та механіків-водіїв (16,74%) є подібними та вказують на позитивну мотивацію особового складу до групової діяльності. Атмосфера в цих групах сприяє

вираженню творчого потенціалу під час виконання бойових завдань. Військовослужбовці виявили активність у професійній діяльності, підтримували авторитет командира та виявляли високий рівень взаємодопомоги і взаємопідтримки. Основними мотивами цих категорій осіб стали соціальна захищеність себе і членів сімей та стабільне грошове забезпечення.

Достатній рівень мотивації у групах навідників-операторів та механіків-водіїв становить 28,56% та 29,94 % відповідно. Ці військовослужбовці не продукують креативних ідей під час виконання спільних завдань, проте демонструють системність в ефективності професійної діяльності. Мають орієнтацію на встановлення товариських (без надмірної товарищкості) взаємовідносин у колективі. Основний мотив їх діяльності полягає у фіксуванні стабільного результату діяльності, а не засвоєнні нових прийомів.

Недостатньо вмотивованими на отримання позитивного результату у професійній діяльності у групі навідників-операторів та механіків-водіїв виявилися 52,81% та 53,32% відповідно. У групі механіків такі показники можуть бути результатом того, що їх позиція у танку відокремлена від командира та навідника-оператора. Механік-водій, виконуючи професійну діяльність, безпосередньо не спілкується із членами екіпажу (тільки через шоломофон) тому, як наслідок, менш орієнтований на взаємодію у групі. Зауважимо, що обидві групи не мали проблем з дисциплінованістю та не були конфліктними. Група навідників-операторів продемонструвала низький рівень визнання авторитету і професійних якостей лідера, а також відсутність єдності в колективі. На нашу думку, це стало причиною низького показника групової мотивації. Основним мотивом двох груп було уникнення покарання через допущені помилки під час виконання бойового завдання.

Таблиця 2.7

Розподіл військовослужбовців танкових підрозділів за рівнями стресостійкості, $n = 216$

Рівні	Командири танків		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Низький	21	29,71	24	33,94	20	28,45
Середній	30	41,5	37	51,88	41	56,34
Високий	21	28,79	11	14,18	11	15,21

Як видно з табл. 2.7, високий рівень стресостійкості зафіксовано у 28,79% командирів танкових підрозділів. Такі показники вказують на те, що особистість має добре розвинену резистентність і здатність у стресових ситуаціях швидко мобілізувати всі ресурси, які містять механізми саморегуляції захисних процесів. Це дає нам підстави стверджувати, що такі командири переживають стрес на стадії тривоги та здатні самостійно впоратися з ним, не втрачаючи функціонального стану. Трохи менше половини командирів (41,5%) продемонстрували середній рівень стресостійкості. Під час тривалого впливу стресорів характерними їх ознаками є вміння збалансувати витрати адаптаційних резервів відповідно до зовнішніх умов напруження функціональних систем. Зважаючи на те, що стресостійкість є динамічною швидко змінюваною структурою командири з цієї групи потребують постійної підтримки належного рівня стресостійкості та відновлення моральних ресурсів. Найменшу групу (29,71%) становлять командири з низьким рівнем стресостійкості, які мають низький адаптаційний резерв, а вразі тривалого впливу стресорів високої інтенсивності їх механізми захисно-приспосувальної регуляції припиняють роботу. Ми припускаємо, що такий рівень зумовлений емоційною незрілістю особистості, оскільки переважна більшість представників цієї групи були віком від 20 до 30 років.

Як показав аналіз отриманих даних, високий рівень стресостійкості мають 14,18% навідників-операторів. Це означає, що в умовах активних бойових дій вони спроможні контролювати свій емоційний стан, об'єктивно оцінювати обстановку та не втрачати пильності. Середній рівень продемонстрували 51,88% досліджуваних навідників-операторів. Для них характерні переживання через можливі невдачі, підвищення рівня тривожності в невідомій обстановці. Проте навідники вирізняються більшою старанністю та наполегливістю під час виконання бойових завдань. Низький рівень стресостійкості виявлено у 33,94% навідників-операторів. Під час інтенсивного тривалого бою вони швидко стомлюються і стають дратівливими. Ми вважаємо, що такі показники можуть бути пов'язані з низьким рівнем самооцінки та відсутністю впевненості у своїх силах.

Досліджуючи механіків-водіїв, ми виявили, що 15,21% з них мають високий рівень стресостійкості. Така характеристика проявляється у змобілізованості організму та здатності чітко орієнтуватися в умовах інтенсивного тривалого бою. Механіки-водії з високим рівнем стресостійкості вміють швидко виконувати складні маневри, не порушуючи бойового порядку, тримати стабільний темп руху, є завзятими оптимістами. Механікам-водіям із середнім рівнем стресостійкості (56,34%) притаманні мовчазність та зосередженість, проте після тривалих боїв вони потребують часу на відновлення морально-психологічного стану. Низький рівень (28,45%) протидії стресорам властивий механікам, які не виявляють цілеспрямованої активності в конкретних ситуаціях. У них виникають проблеми з об'єктивним оцінюванням обстановки, що спричиняє недостатню ефективність виконання бойового завдання усім екіпажем.

Досліджуючи вольові властивості військовослужбовців танкових підрозділів, ми не виявляли кореляційного зв'язку між рівнем вольового потенціалу та посадою військовослужбовця, тобто показники сили волі

особистості більшою мірою залежать від особливостей нервової системи, набутого бойового досвіду та психологічної зрілості особистості.

Таблиця 2.8

Розподіл військовослужбовців танкових підрозділів за рівнями вольового потенціалу, $n = 216$

Рівні	Командири танків		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	n	%	n	%	n	%
Високий	28	39,18	27	37,2	26	36,72
Середній	32	44,12	30	42,36	31	43,28
Низький	12	16,7	15	20,44	15	20

Таким чином, аналіз кількісних даних показує, що високий рівень вольового потенціалу притаманний 39,18% командирів танка, 37,2% навідників-операторів та 36,72% механіків-водіїв. Представники групи з високим рівнем вольового потенціалу характеризуються ініціативністю, цілеспрямованістю та наполегливістю у реалізації заздалегідь усвідомленого плану дій. Вони з легкістю долають перешкоди, які виникають під час виконання нового бойового завдання. Під час інтенсивних боїв танкісти з високим рівнем вольового потенціалу зберігають ясність думок та можуть об'єктивно оцінити обстановку, контролюють власний емоційний стан і здатні планомірно, послідовно виконувати функціональні обов'язки. Однак негативною стороною цієї категорії військовослужбовців є жорсткість позицій, навіть у незначних побутових ситуаціях.

Середній рівень вольового потенціалу спостерігається у 44,12% командирів танка, 42,36% навідників-операторів та 43,28% механіків-водіїв. Зіштовхуючись із труднощами, ці військовослужбовці намагаються їх подолати, проте без особливої завзятості. Вони не перевантажують себе додатковими завданнями, що виходять за межі функціональних обов'язків, та простіше сприймають ситуацію, що склалася. Під час тривалого

інтенсивного бойового зіткнення у групи з середнім рівнем вольового потенціалу знижується довільний контроль за емоційними станами та реакціями, що заважає змобілізованості сил. Привертає увагу той факт, що військові з середнім рівнем вольового потенціалу демонстрували найнижчий рівень тривожності.

Низький рівень вольових якостей виявлено у 16,7% командирів танка, 20,44% навідників-операторів та 20% механіків-водіїв. Під час виконання бойового завдання вони часто несамотійні у прийнятті рішень, тривалий час сумніваються та потребують сторонньої підтримки. Низький рівень розвиненості наполегливості вказує на те, що невдачі їх деморалізують, а труднощі часто змушують відмовитися від запланованого.

Емоційно-вольові особливості танкістів ми досліджували за допомогою особистісного опитувальника Р. Кеттелла (№105), який інтерпретує фактори завдяки домінуванню одного з його проявів. В таблиці 2.9 подано найбільш виражені особливості.

Таблиця 2.9

Розподіл військовослужбовців танкових підрозділів за показниками їхніх емоційно-вольових особливостей, $n = 216$

Показники	Командири танків		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Фактор С “емоційна нестійкість стійкість”	43	60	17	23,53	12	16,67
Фактор F “стриманість експресивність”	38	53,33	38	47,06	40	44,44
Фактор O “спокій тривожність”	53	73,21	60	82,35	60	77,78

Аналіз результатів дослідження свідчить, що 60% командирів танка є емоційно стійкими. Їм властиві професійна активність, здатність адекватно

оцінювати ситуацію, дотримуватися високого рівня суспільних норм. Узгодженість і стриманість емоційних проявів превалюють над нерегульованими та експресивними вчинками. Емоційно нестійких командирів, яких виявилось 40%, характеризує низький рівень самоорганізації, що спричиняє низький рівень дисциплінованості у відділенні. Більшість з них не має вираженої позиції лідера та воліє делегувати управлінську функцію іншим. Досліджуючи показники стриманості, ми виявили, що 53,33% командирів є експресивними особистостями. Вони відкриті і веселі у спілкуванні, часто ініціативні, тому посідають позицію емоційного лідера у групі. Враховуючи, що група командирів поділилася майже порівну, з'ясовано, що у першій групі переважають танкісти віком 24–34 років, у другій – воїни віком 35–45 років. Це дає нам підстави вважати, що з віком прояви імпульсивності та певної безтурботності послаблюються. Для другої групи командирів (46,67%) характерні більша раціоналістичність, практичність мислення та вміння піддаватися імпульсивним спалахам. Вивчаючи прояви у командирів тривожності, ми виявили, що 73,21% є спокійними та врівноваженими, решта (26,79%) – чутливі до зовнішніх проявів, залежні від схвальної думки оточення та часто страждають від почуття провини.

Отримані під час вивчення дані показують, що більшість досліджуваних навідників-операторів (76,47%) проявляють емоційну нестійкість. Частіше за інших вони діють під впливом емоцій, що перешкоджає якісному виконанню бойових завдань. Навідники з емоційно стійким станом, яких виявилось 23,53%, є більш розважливими та орієнтованими на реальність, вони довше за інших перебувають у працездатному стані.

Наступним фактором, який нас цікавить, є “стриманість – експресивність”. Згідно з результатами дослідження 47,06% навідників-операторів є стриманими, обережними та поміркованими під час виконання професійної діяльності. Ця категорія часто виявляє

занепокоєння перед проведенням бойового завдання, що виявляється в детальній перевірці та підготовці бойової техніки. Водночас для, 52,94% властиві рішучість і творчий підхід під час виконання бойового завдання. Разом із командирами навідники продемонстрували низький рівень тривожності. Так, 82,35% досліджуваних осіб перебувають у стабільному спокійному психічному стані, зберігають можливість гнучко мислити і здатність швидко підлаштовуватися під зміни обстановки. Істотну меншість (17,65%) становлять навідники із проявами тривожності. Довше за інших вони адаптуються до військової служби, часто переживають самотність і беззахисність, однак такі прояви компенсують безпеліційним підпорядкуванням командиру, є відповідальними виконавцями, уникають особистісних контактів у колективі та надають перевагу формальному спілкуванню.

Переважає більшість досліджуваних (83,33%) механіків-водіїв є емоційно нестійкими. Цю групу характеризують мінливість настрою, змішаність життєвих пріоритетів та інтересів. Решта досліджуваних осіб (16,67%) проявила емоційну стабільність, притаманну особистостям із сильною нервовою системою, для яких властиві високі моральні якості, які допомагають легко знаходити спільну мову з колегами. Близькими виявилися показники навідників-операторів та механіків-водіїв за шкалою “стриманості – експресивності”. Так, майже половина (44,44%) механіків-водіїв схильна до прийняття поміркованих рішень, рефлексії та конструктивного аналізу власних дій, що вказує на високий рівень стриманості. Більшість (55,56%) характеризують експресивність проявів та легкість у подоланні навантажень військової служби.

Тенденція до подібності результатів дослідження між навідниками та механіками збереглась і в результатах дослідження особистісної тривожності. Було виявлено, що 22,22% досліджуваних осіб мають високий рівень тривожності. Спільними для цих груп є схильність до депресивних станів, легкість втрачати самовладання та часта наявність

сумнівів щодо свого професіоналізму. Переважна більшість досліджуваних (77,78%) виявила впевненість у собі, стійкість функціонального стану в нових умовах діяльності.

Таблицю розподілу військовослужбовців за показниками їхніх індивідуально-психологічних властивостей (факторів) було складено відповідно до ранжування їх вираженості. Найважливіші фактори наведені в табл. 2.10.

Таблиця 2.10

**Розподіл військовослужбовців танкових підрозділів
за показниками їхніх індивідуально-психологічних властивостей
згідно з методикою Р. Кеттелла, $n = 216$**

Показники	Командири танків		Навідники - оператори		Механіки-водії	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Фактор А “замкнутість – товариськість”	38	53,33	59	82,35	63	87,89
Фактор Е “домінантність – підпорядкованість”	48	66,67	38	52,94	35	51,25
Фактор І “чутливість – жорстокість”	5	36,56	8	39,7	8	41,76
Фактор Q ₁ “консервативність – радикалізм”	5	34,67	8	40,85	5	36,44
Фактор Q ₃ “високий самоконтроль – низький самоконтроль”	53	57,42	26	35,29	28	38,89
Фактор MD “адекватність самооцінки”	38	53,33	51	60,59	52	62,22

Досліджуючи важливі індивідуально-психологічні якості, ми виявили, що відповідно до фактора “замкнутість – товаришність” група командирів танка поділилася майже порівну: 53,33% досліджуваних осіб мають ознаки замкнутості, 46,67% є більш товаришними. Характеризуючи першу групу, зауважимо, що ці військовослужбовці більш вимогливі та

критичні до себе та інших. Такі командири часто педантичні у підготовці до бойового завдання і точні у його виконанні, проте мають певні труднощі в комунікації з особовим складом. Дещо меншою є група товариських командирів танка, які орієнтовані на спільну професійну діяльність, приділяють значну увагу морально-психологічному стану у підрозділі та здатні встановлювати дружні міжособистісні контакти.

Досліджуючи “підпорядкованість – домінантність”, ми виявили, що 66,67% командирів танка мають виражену домінантну позицію: для них важливі самоствердження та визнання їхнього авторитету в колективі, свою думку вони позиціонують як єдину правильну, при цьому часто нівелюють ідеї колег, прагнуть до автономії та самостійності. Командири другої групи (33,33%) займають підпорядковану позицію, більш гнучкі, скромні та поступливі, орієнтовані на пристосування до обставин, а не ініціювання змін. Майже ідентичними виявилися результати дослідження за факторами “чутливість – жорстокість” та “консерватизм – радикалізм”. Таким чином, за першим фактором схильними до емпатії, співчуття та співпереживання виявилися 36,56% командирів танка, що відповідає фактору “чутливості”. Водночас вони схильні до рефлексії та здатні знаходити внутрішні причини помилок у професійній діяльності. Переважну більшість групи командирів (63,44%) можна охарактеризувати як логіків і скептиків, здатних на героїчні та мужні вчинки для досягнення мети. Результати дослідження за другим фактором виявили 34,67% радикальних командирів, які мають добре розвинене аналітичне мислення та орієнтовані на зміни. Готуючись до виконання бойового завдання, вони ретельно вивчають наявний досвід та вміло прогнозують майбутній перебіг подій. Решта командирів (65,33%) протистоять новим ідеям та є прихильниками вже відпрацьованих планів і прийомів. Їх ми вважаємо консервативними. Переважна більшість командирів танка (57,42%) здатні контролювати свої емоційний стан та поведінку. Діяльність таких військовослужбовців впорядкована, а їхні екіпажі організовані і

злагоджені. Цей фактор також вказує на наявність у них сили волі та рівноваженості психічних процесів. Командири з низьким рівнем самоконтролю (42,58%) частіше приймають рішення під впливом емоцій, настрою та бажань. Також важливим для нашого дослідження аспектом є рівень самооцінки. Встановлено, що більшість командирів (53,33%) мають адекватний рівень самооцінки, дещо менше половини військових (40%) мають завищену самооцінку, лише 6,67% характеризуються низьким рівнем самооцінки.

Інтерпретуючи результати дослідження індивідуально-психологічних якостей навідників-операторів та механіків-водіїв, ми спостерігаємо подібність отриманих результатів. Приблизно однаково розподілилися результати дослідження товарищескості військовослужбовців: товариських навідників-операторів виявилось 17,65%, механіків-водіїв – 12,11%. Ці військові демонструють природність та невимушеність у спілкуванні, добре адаптуються до нового колективу і утворюють міцні дружні зв'язки. Водночас переважна більшість як навідників, так і механіків є замкнутими особистостями (82,35% і 87,89% відповідно). Ці військові є самітниками. Обираючи спосіб взаємодії (між людиною чи технікою), вони надають перевагу техніці. Так, за результатами дослідження фактора “домінантність – підпорядкованість” група навідників-операторів розподілилася майже навпіл: 47,06% з вираженими схильностями до підпорядкованості, 52,94% – з властивостями доміантної особистості. Група механіків-водіїв розподілилася таким чином: 51,25% мають ознаки підпорядкованості, 48,75% демонструють доміантну поведінку. Спільними характеристиками для групи військовослужбовців з підпорядкованою поведінкою є демонстрування емоційної та професійної залежності від колективу, нечасте порушення військової дисципліни та добросовісність виконанні завдань. Військовим із доміантною позицією властиві самостійність і незалежність від колективу. Свої позиції і ідеї вони демонструють як

основоположні та гостро реагують на критику. Рідко проявляють свої почуття та не цікавляться почуттями інших.

Подібні результати дослідження за фактором “жорстокості – чутливості” демонструють представники всі трьох спеціальностей. Так, більшості навідників (60,3%), механіків (58,24%) властивий практичний тип мислення з реалістичним поглядом на обстановку. Такий результат можна пояснити тим, що більшість досліджуваних мають досвід виконання бойових завдань в умовах бойових дій повномасштабного вторгнення, що і сформувало такий патерн поведінки.

Чутливими особистостями є 39,7% досліджуваних навідників-операторів та 41,76% механіків-водіїв. Зауважимо, що у них переважає цифрове мислення. Танкісти більше за інших продукують творчі ідеї та часто допомагають (морально і фізично) членам команди. Переважна більшість представників обох груп (59,15% серед навідників-операторів, 63,56% – серед механіків-водіїв) є консервативними особами. Оцінка за цим фактором визначає стійкість їх патріотичної, соціальної та громадянської позиції. Для них є безапеляційними думка вищого командування і цінності військового колективу, вони мають чітко сформовану структуру мотивів. Радикальну позицію демонструють 40,85% навідників-операторів та 36,44% механіків-водіїв. Ці групи висловлюють недовіру до авторитетів, про все мають власну думку та сміливо її висловлюють. Дещо менше різняться показники за фактором самоконтролю. Так, 64,71% досліджуваних навідників та 61,11% механіків мають низькі показники самоконтролю. Це вказує на низький рівень сформованості їх вольового конструкту, що призводить до низької дисциплінованості. Натомість високий рівень самоконтролю наявний у 35,29% навідників та 38,89% механіків, що вказує на рішучу спрямованість особистості до досягнення успіху у професійній діяльності. Завершує дослідження індивідуально-психологічних якостей фактор самооцінки. Ми встановили, що низька самооцінка наявна у 27,65% навідників та 32,58%

механіків, адекватну самооцінку мають 60,59% та 62,22% у відповідних групах, а завищений рівень самооцінки продемонстрували 11,76% навідників-операторів та 5,2% механіків водіїв.

Для якісного вивчення функціонального компоненту психологічної готовності танкістів були досліджені властивості уваги (швидкість переключення). Отримані результати наведені в таблиці 2.11.

Таблиця 2.11

Розподіл військовослужбовців танкових підрозділів за рівнями розвитку переключення уваги, $n = 216$

Рівні	Командири танків		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Високий	8	12,38	12	16,79	11	15,41
Середній	33	45,17	35	48,12	32	44,69
Низький	31	42,45	25	35,09	29	39,9

З результатами дослідження переключення уваги можемо констатувати, що 12,38% командирів танків мають високі показники, на що вказує велика кількість правильних відповідей. Такі військовослужбовців швидко включаються в робочий процес, здатні тривалий час перебувати у функціональному стані та зберігати психічну стійкість в умовах інтенсивного пошуку важливої інформації. Найбільша група командирів (45,17%) продемонструвала середні результати переключення уваги. Ці досліджувані особи виконували завдання швидко, проте зі значною кількістю помилок. Зважаючи на ці факти, ми можемо зробити висновок, що скорочення часу переключення уваги з одного об'єкта на інший збільшує ймовірність виконання помилкових дій, що, у свою чергу, значно знижує ефективність діяльності всього відділення. Командирів танків з низьким рівнем переключення уваги виявилось 42,45%. Вони мають низький рівень психічної стійкості, що, на нашу

думку, спричиняє послаблення концентрації уваги до конкретних дій. Досліджувані особи виконували велику кількість орієнтаційно-пошукових рухів очима, однак мали значні труднощі з фіксацією уваги на одному об'єкті.

Результати дослідження навідників-операторів вказують на те, що серед них 16,79% мають високий рівень переключення уваги. Для них характерні швидке відшукування важливих об'єктів та здатність тривалий час утримувати їх у полі зору, швидко обробляти обсяг інформації, що надходить, і використовувати її в інтересах виконання бойового завдання. Майже у половини досліджуваних навідників-операторів (48,12%) домінує середній рівень. На початку дослідження вони демонстрували посередні результати, однак на другому і третьому етапах експерименту час знаходження правильної відповіді стабілізувався. Це може означати, що військовослужбовці потребують більшого часу на “входження” в робочий процес. Навідники-оператори з низьким рівнем (35,09%) мали труднощі зі стабільністю концентрації уваги. Виконуючи завдання, вони швидко забували вихідне число, що вказує на невисокий рівень уважності.

Високий рівень переключення уваги наявний у 15,41% механіків-водіїв, які, зосередившись, спокійно впоралися з більшістю завдань, чим продемонстрували високу працездатність і психічну стійкість. У процесі виконання завдань механіки-водії з середнім рівнем (44,69%) проявляли швидкий темп включення в роботу, проте періоди стійких результатів змінювалися спадом концентрації уваги. Чим довшими були паузи, тим важче досліджуваним особам було знайти правильну відповідь. На нашу думку, це може вказувати швидко втомлюваність і нестабільність нервових процесів у досліджуваних осіб. Низький рівень переключення уваги притаманний 39,9% механіків, які, виконуючи завдання, зосередилися на числах, розташованих або тільки по центру таблиці, або тільки по краю. Іншими словами, орієнтаційно-пошукові операції цих військовослужбовців були обмеженими, що не дало їм змоги повною мірою зорієнтуватися в

таблиці. Зазначимо, що такі обставини неприпустимі для представників цієї штатно-облікової спеціальності, адже у виконанні подібних завдань в цьому і полягають їхні функціональні обов'язки.

Сенсомоторні здібності військовослужбовців танкового підрозділу ми визначили як ключові. Час простої сенсомоторної реакції є інтегральним показником швидкості переміщення збудження по різних ланках рефлекторної дуги, що поєднує час на фізико-хімічні процеси в рецепторі, переміщення збудження від рецепторів до центральної нервової системи (в зоровий центр), переміщення від неї до м'язів та кінцеве опрацювання. Такий шлях транзиту збудження по центральних утвореннях дає змогу розглядати час простої сенсомоторної реакції як критерій збудливості центральної нервової системи і надає латентному періоду значення адекватного показника її функціонального стану.

Для визначення швидкості опрацювання інформації, яку сприймає зорово-сенсорна система (найінформативніша для танкіста), а також отримання відповіді на неї ми визначили латентний період цієї моторної реакції. Отримані результати проаналізовано на основі середнього значення з урахуванням кількості помилок та показників точності (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Розподіл військовослужбовців танкових екіпажів за показниками простої сенсомоторної реакції, $n = 216$

Рівні	Командири танків		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	n	%	n	%	n	%
Показник норми	29	39,71	25	34,7	23	31,9
Передчасна реакція	19	26,24	20	27,8	21	29,2
Запізнiла реакція	24	34,05	27	37,5	28	38,9

Отже, 39,71% командирів танків продемонстрували показники латентного періоду зорово-моторної реакції, які перебувають у межах норми ($0,15 \div 0,22$ за Б. Ломовим). Зазначимо, що переважна більшість цих військовослужбовців мала високі показники мисленнєвої сфери та високий рівень стресостійкості, що дає нам підстави стверджувати про наявність взаємозв'язків між цими трьома властивостями особистості. Передчасне реагування на подразник притаманне 26,24% командирам танків. Ці військовослужбовці зосереджені переважно на часі, а не правильності розпізнавання подразника. Тенденції до запізнених реакцій наявні у 34,05% командирів танків, однак збільшення латентного періоду реагування на подразник досліджувані особи компенсували правильністю відповідей. Моторна відповідь починалася відразу після осмисленого прийняття рішення про рух, на що і витрачалась значна частина часу. Іншими словами, перебуваючи в умовах інтенсивного потоку інформації, яку необхідно сприймати й обробляти, щоб прийняти оптимальне рішення, цим військовослужбовцям знадобиться значно більше часу.

За результати опрацювання даних щодо навідників-операторів та механіків-водіїв, можемо констатувати їх подібність. Так, 37,5% навідників-операторів та 38,9% механіків-водіїв продемонстрували реакцію із запізненням. Латентний період рухової відповіді у цих групах містив сенсорну складову, пов'язану з перцептивним та пізнавальним процесами оператора. Водночас моторна складова, яка залежить від амплітуди руху та розміру органу управління, була відпрацьована з достатньою точністю. Таким чином, нами встановлено, що для об'єктивного оцінювання бойової обстановки ці військовослужбовці потребуватимуть додаткового часу.

Передчасна рухова відповідь превалювала у 27,8% навідників-операторів та 29,2% механіків-водіїв. Більшість правильних передчасних відповідей було надано військовослужбовцями, які мали досвід служби в танкових підрозділах не менше 5 років. Вони були впевнені у власних

силах, чудово орієнтувалися в моторному полі та демонстрували високий рівень стійкості до зовнішніх подразників. На нашу думку, це може бути пов'язано з тим, що багато елементів програми рухової відповіді формуються ще до початку руху, щодо якого зорова сенсорна система є першочерговою ланкою. Навідників-операторів та механіків-водіїв, які демонстрували показники латентного періоду, що перебувають у межах норми, виявилось 34,7% та 31,9% відповідно. У цих групах військовослужбовців латентний період часу рухової відповіді був значно менший під час вільного (тренувального) режиму, ніж в режимі фіксації результатів. Це може бути пов'язано з хвилюванням та відповідальністю військовослужбовця вказувати на його психологічну нестійкість.

Наступним етапом дослідження функціонального компоненту є вивчення реакції на рухомий об'єкт (РРО), яка є різновидом складної сенсомоторної реакції. Крім сенсорного та моторного періодів РРО містить період складного оброблення сенсорного сигналу центральною нервовою системою. Дана методика призначена для вимірювання врівноваженості нервових процесів, тобто ступеня збалансованості процесів збудження та гальмування за силою. У ході опрацювання результатів порівняно передчасні, запізнелі та точні реакції (табл. 2.13).

Таблиця 2.13

**Розподіл військовослужбовців танкових підрозділів
за показниками реакції на рухомий об'єкт, $n = 216$**

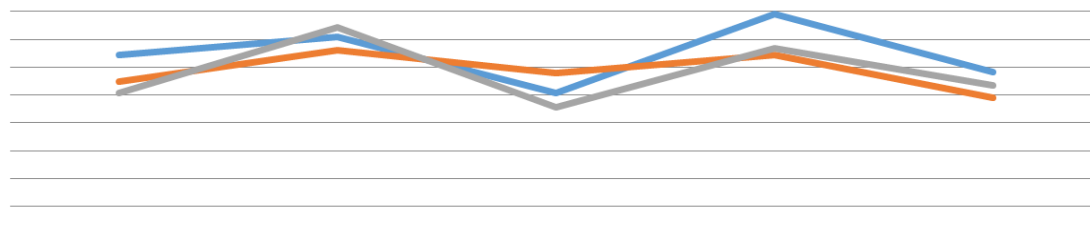
Показники	Командири танків		Навідники-оператори		Механіки-водії	
	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%	<i>n</i>	%
Точна реакція	21	28,63	22	30,11	21	29,84
Передчасна реакція	26	36,12	23	32,57	23	32,1
Запізнелі реакція	25	35,25	27	37,32	28	38,06

Отримані результати показують, що 28,63% командирів танка, 30,11% навідників-операторів та 29,84% механіків-водіїв мають чітку тенденцію до точних реакцій на рухомий об'єкт. Це вказує на врівноваженість нервових процесів досліджуваних військовослужбовців. Цю характеристику підтверджено результатами дослідження емоційно-вольових якостей, де більшість згаданих респондентів проявили високий рівень емоційної стійкості, стриманості та превалювання спокою над тривожністю.

У ході інтерпретації даних передчасні реакції на об'єкт, що рухається, помічено, що група командирів (36,12%) демонструє більшу кількість передчасних відповідей, ніж групи навідників (32,57%) та механіків (32,1%). Такі показники вказують на неврівноваженість нервових процесів із переважанням сили збудження. Можемо припустити, що через високу швидкість рухомого об'єкта психоемоційне напруження буде активізовувати функціональний стан оператора, проте може знижуватися в умовах середньої швидкості рухомого об'єкта або монотонної праці. Зауважимо, що такі результати характерні для молодих військовослужбовців віком від 25 до 35 років.

Запізнілі реакції демонстрували 35,25% командирів танків, 37,32% навідників-операторів та 38,06% механіків-водіїв, що вказує на неврівноваженість їх психічних процесів та переважання гальмування. На нашу думку, представники цих груп будуть демонструвати ефективну роботу в умовах середньої та низької швидкості рухомого об'єкта, але послаблювати просторово-часове сприйняття у разі підвищення швидкості об'єкта.

Таким чином, усереднені показники рівня розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань за військово-обліковими спеціальностями наведено на рис. 2.1

	Когнітивний	Мотиваційний	Емоційно-вольовий	Функціональний	Індивідуально-психологічні якості
—KT	37,3	40,5	30,4	44,6	34,1
—НО	32,5	38,1	34	37,3	29,5
—МВ	30,4	42,3	27,9	38,6	31,8

Рисунок 2.1 – Узагальнені показники рівня розвитку психологічної готовності
Умовні позначення: КТ – командир танку, НО – навідник-оператор, МВ – механік водій

Отже, за результатами констатуючого експерименту дослідження нами встановлено, що компоненти психологічної готовності розвинені нерівномірно [3]. У переважній більшості досліджуваних психологічна готовність розвинена на середньому, а подеколи – і нижче середнього рівня, що є недостатнім для виконання бойових завдань

2.3. Структурно-функціональна модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань

На цей час, простір наукових досліджень з питань психологічної готовності є неоднорідним та налічує велику кількість моделей психологічної готовності особистості до професійної діяльності [9; 11; 16; 145; 154; 189]. Більшість моделей побудовані з урахуванням специфіки діяльності, особливостей поставлених завдань, мети, умов, способів та засобів їх досягнення. Зацікавленість науковців цією темою зумовлена бажанням підвищити рівень ефективності професійної діяльності

військовослужбовців та потребою збереження їхнього психічного здоров'я під час виконання бойових завдань.

Сучасний танк – це сукупність складних агрегатів та приладів, а виконання бойового завдання танковим підрозділом розгортається у багаторівневий, поліфункціональний процес, детермінований безліччю негативних чинників впливу. Саме тому процес розвитку психологічної готовності танкового підрозділу стає запорукою ефективної діяльності. Водночас аналіз наукової літератури показав, що вказане проблемне питання залишається поза увагою наукової спільноти, хоча воїни-танкісти беруть безпосередню участь у бойових діях від початку повномасштабної агресії РФ. Однією з перших робіт у цій царині можна вважати захищену Т. Кучерявою [61] дисертацію з питання надійності під час виконання бойових завдань членами екіпажів танкових підрозділів Збройних Сил України.

Проведений психологічний аналіз професійної діяльності танкових підрозділів та отримані результати констатуючого етапу експерименту дають змогу розробити таку модель [3; 165]. Окреслене питання може бути вирішене на підставі системного підходу, відповідно до якого систему розглядають не як звичайний набір елементів, а з урахуванням синергії зв'язків, які забезпечують більший загальний ефект її функціонування, ніж результат роботи компонентів, що працюють паралельно. Системний підхід передбачає, що метою дослідження є вивчення закономірностей і механізмів утворення складного об'єкта з певних складових. Значну увагу приділяють різноманіттю внутрішніх і зовнішніх зв'язків системи, процесам (процедурам) об'єднання основних понять у єдину теоретичну картину, що дає змогу виявити сутність цілісності системи [60, с. 5]. Застосовуючи системний підхід, дослідник зосереджується на компонентах і структурі вибудованих саме ним систем (моделей об'єктів вивчення), відображаючи свої уявлення про найважливіше у цих об'єктах [60, с. 10].

З позиції системного підходу психологічну готовність до професійної діяльності розглядав В. Бондаренко, який зазначав, що психологічна готовність є системним явищем і має цілісну структуру, всередині якої можна виокремлювати взаємодіючі компоненти. Ступінь сформованості цих компонентів і особливостей їх взаємодії є основним критерієм для визначення рівнів розвитку готовності до професійної діяльності [9, с. 68].

Одним із найефективніших методів наукового пізнання в системному підході є *моделювання*. Його покладено в основу більшості психологічних експериментів і тестів. Моделювання ґрунтується на здатності людського розуму абстрагувати схожі ознаки або властивості у різних за природою об'єктів і встановлювати певні відносини між ними [17, с. 94].

Як “модель” розуміють певний умовний образ об'єкта дослідження, який замінює останній і перебуває з ним у такій відповідності, що дає змогу отримати нове знання. Модель будують для відображення основних характеристик об'єкта (елементів, взаємозв'язків, структурних та функціональних властивостей), важливим для мети дослідження. Отже, моделювання пов'язане зі спрощенням прототипу, абстрагуванням від деяких його властивостей, ознак, аспектів [60, с. 47].

Універсальність моделювання як пізнавального інструменту дає змогу вважати його загальнонауковим методом, що, зумовило розроблення великої кількості класифікацій моделей. За способом реалізації моделі поділяють на речові, знакові, образні; за специфікою відтворюваних сторін – субстанціальні, структурні, функціональні, змішані; за повнотою опису об'єкта – повні та часткові; за галуззю знань – технічні, соціальні, біологічні, психологічні та ін. [11; 76; 83; 184].

Основними вимогами до моделі є:

незалежність результатів вирішення завдань від конкретної фізичної інтерпретації елементів моделі;

змістовність, тобто здатність моделі відображати істотні риси і властивості реального процесу, який вивчається та моделюється;

дедуктивність, тобто можливість конструктивного використання моделі для отримання результатів;

індуктивність – вивчення причин і наслідків (від окремого до загального) для накопичення необхідних знань [139, с. 25].

Таким чином, ми будемо спиратися на синергію двох основних видів моделей: структурної та функціональної, які називають змішаними моделями. Структурна частина таких моделей репрезентує внутрішню організацію об'єкта, який моделюється, тобто психологічну готовність танкових підрозділів як психологічного феномена. Структурна складова розкриває загальний опис компонентів і наявних зв'язків між ними та відповідає за визначення засобів відтворення в моделі поведінки системи. Функціональна частина моделі демонструє особливості діяльності та її призначення під час взаємодії, а також взаємозв'язки з внутрішніми і зовнішніми елементами. Крім того модель має відображати властивості середовища, в якому функціонує досліджувана система.

Отже, системний підхід дає змогу розглядати модель як цілісний об'єкт пізнання, визначати й аналізувати:

основні компоненти та ступінь їх розвиненості;

наявні потоки (зв'язки) та їхню стійкість;

механізми взаємодії між компонентами моделі;

вплив негативних чинників на функціонування моделі;

синергізм, цілісність роботи моделі;

прогнозувати ефективність функціонування моделі.

Під час побудови та обґрунтування структурно-функціональної моделі розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань було вивчено та схематизовано низку параметрів: результати експертного опитування; спостереження за виконанням елементів професійної діяльності; психологічний аналіз

професійної діяльності військовослужбовців танкових підрозділів; результати констатуючого етапу емпіричного дослідження; навчальні плани і програми загальної базової та фахової підготовки; програми бойового злагодження танкових підрозділів (екіпажів); функціональні обов'язки кожного з членів екіпажу, інструкції (з експлуатації бойової машини, тактики ведення бою та ін.); нормативно-правову базу; кінцеву мету виконання завдання [7; 33; 58; 87; 92; 97; 135; 189].

Отже, структурно-функціональна модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань буде складатися з таких блоків: цільового, діагностичного, змістового та результативного (рис. 2.3).

У цільовому блоці ми визначили основні характеристики (мету, завдання, об'єкт, методологічні підходи та принципи) моделі. Метою моделювання є розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Як основний методологічний підхід до створення структурно-функціональної моделі психологічної готовності ми обрали системний, але, зважаючи на багатогранність поняття “психологічна готовність” та специфічність професійної діяльності танкового екіпажу ми частково залучили елементи діяльнісного підходу. Завданнями є: розвиток мотиваційного конструкту військовослужбовців танкових підрозділів до ефективного виконання бойових завдань; розвиток системи професійно важливих знань, умінь та навичок для ефективного виконання бойових завдань; оволодіння навичками психічної саморегуляції.

Діагностичний блок спрямований на виявлення реального стану розвитку психологічної готовності танкістів. Складовими блоку є психодіагностичний інструментарій для дослідження стану психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

Змістовий блок має на меті практичний розвиток психологічної готовності танкістів до виконання бойових завдань. Характеристики структурних компонентів психологічної готовності дали нам змогу виявити основні критерії розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

Для досягнення визначеної мети у змістовому блоці застосовано конкретні форми (психологічний тренінг або комплексну програму), засоби та методи (міні-лекції, інформаційні повідомлення, мозковий штурм, дискусію, ігрові вправи (структуровані і рухові вправи, ділові та рольові ігри), ідеомоторні тренування, перегляд відеоматеріалу, застосування метафоричних асоціативних карт) для розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

Результативність впровадженої програми можна визначити за трьома рівнями розвитку психологічної готовності танкістів детальний опис яких наведено в п. 2.2.

Результативний блок передбачає застосування алгоритму первинного (перед впровадженням програми розвитку) та повторного (після впровадження програми розвитку) діагностування, а також проведення оцінювання рівня розвитку психологічної готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань.

Моделюючи психологічну готовність військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, ми врахували чинники впливу на розвиток цього феномена. Виконання бойового завдання танковим екіпажем є дуже складним процесом. Зокрема, С. Хантінгтон вказував, що діяльність офіцерів є не ремеслом, не мистецтвом, а саме професією: “Професійна особистість – це експерт, який має спеціальні знання і майстерність у суспільно значущій сфері людської діяльності. Офіцери є багатопрофільною спільнотою, яка високо тримає інтелектуальну та моральну планку” [149].

У нашому випадку, психологічна готовність військовослужбовців танкових підрозділів розвивається у три основні етапи: етап оптації, професійного навчання та оволодіння професійною діяльністю.

Перший етап починається до потрапляння суб'єкта у військове середовище (спільноту) – з моменту свідомого ухвалення рішення стати військовослужбовцем, сприйняття норм і правил військової діяльності. На цьому етапі формуються ціннісні мотивації до реалізації професійних спрямувань особистості. Відстежується розвиток мотиваційного компонента психологічної готовності.

Другий етап професійного навчання розкривається в період проходження загальної базової, фахової підготовки, яка створює сприятливе середовище для розвитку військовослужбовця як суб'єкта діяльності. Перебуваючи у сприятливих для розвитку умовах, особистість отримує не тільки знання, вміння та навички, а й ідентифікує себе спочатку як “військовослужбовець” (загальна базова підготовка), а потім як “воїн-танкіст” (фахова підготовка). Адже, як зазначає В. Осьодло, “...реалізація офіцера у професійній діяльності не зводиться лише до набору знань, умінь і норм поведінки, а пов'язана з глибинними, смисловими виборами особистості...” [94, с. 155]. Цей період характеризується виходом суб'єкта із зони комфорту та проявом зусиль в оволодінні прикладними знаннями, уміннями та навичками, необхідними для реалізації професійної діяльності та адаптації до нового середовища, розвитком вольового та особистісного компонентів психологічної готовності.

Третій етап оволодіння професійною діяльністю ототожнюється з розвитком когнітивного та функціонального компонентів психологічної готовності і є найтривалішим. На цьому етапі відбувається втілення до предметної діяльності раніше розвинутого професійного мислення,

когнітивних навичок, операційних структур діяльності та доведення їх до найвищого рівня професіоналізму.

Характерною ознакою виконання бойового завдання танкістами є значний рівень фізичних та психічних навантажень. Часто бойові зіткнення відбуваються раптово, мають велику інтенсивність та відбуваються за умов невизначеності та критичної нестачі часу на ухвалення рішення [137; 159; 164; 170; 174; 176]. Довготривала діяльність за складних умов провокує граничні функціональні стани військовослужбовців, що підривають їхнє психічне та фізичне здоров'я. Наприклад, вплив синдрому психоемоційного напруження може спричинити розвиток ряду психосоматичних захворювань: виразки шлунку, захворювання серця, артеріальної гіпертензії тощо.

Досліджуючи бойові психологічні травми, О. Блінов зауважує, що під час бойової діяльності у військовослужбовців внаслідок впливу чинників бойової обстановки можуть виникати порушення психіки, які призводять до часткової або повної втрати бойового потенціалу. Водночас однією з основних функцій травматичного стресу також є пристосування до умов постійно змінюваної бойової обстановки, але не для того, щоб виконати бойове завдання, а щоб зберегти життя і здоров'я [5, с. 34].

Психологічна стійкість як якість особистості, на думку М. Корольчука, дає змогу протистояти труднощам, і впливу несприятливих обставин, підтримувати здоров'я і стан працездатності за різних умов. Ключовими аспектами психологічної стійкості вважаються врівноваженість, стабільність настрою та здатність зберігати свободу поведінки і вибору способу життя [52]. На думку В. Крайнюк, основними внутрішніми чинниками формування і розвитку стресостійкості особистості є: Я-концепція, когнітивне зростання, розвинута комунікативна сфера, змістові характеристики структурних компонентів стресостійкості особистості [54].

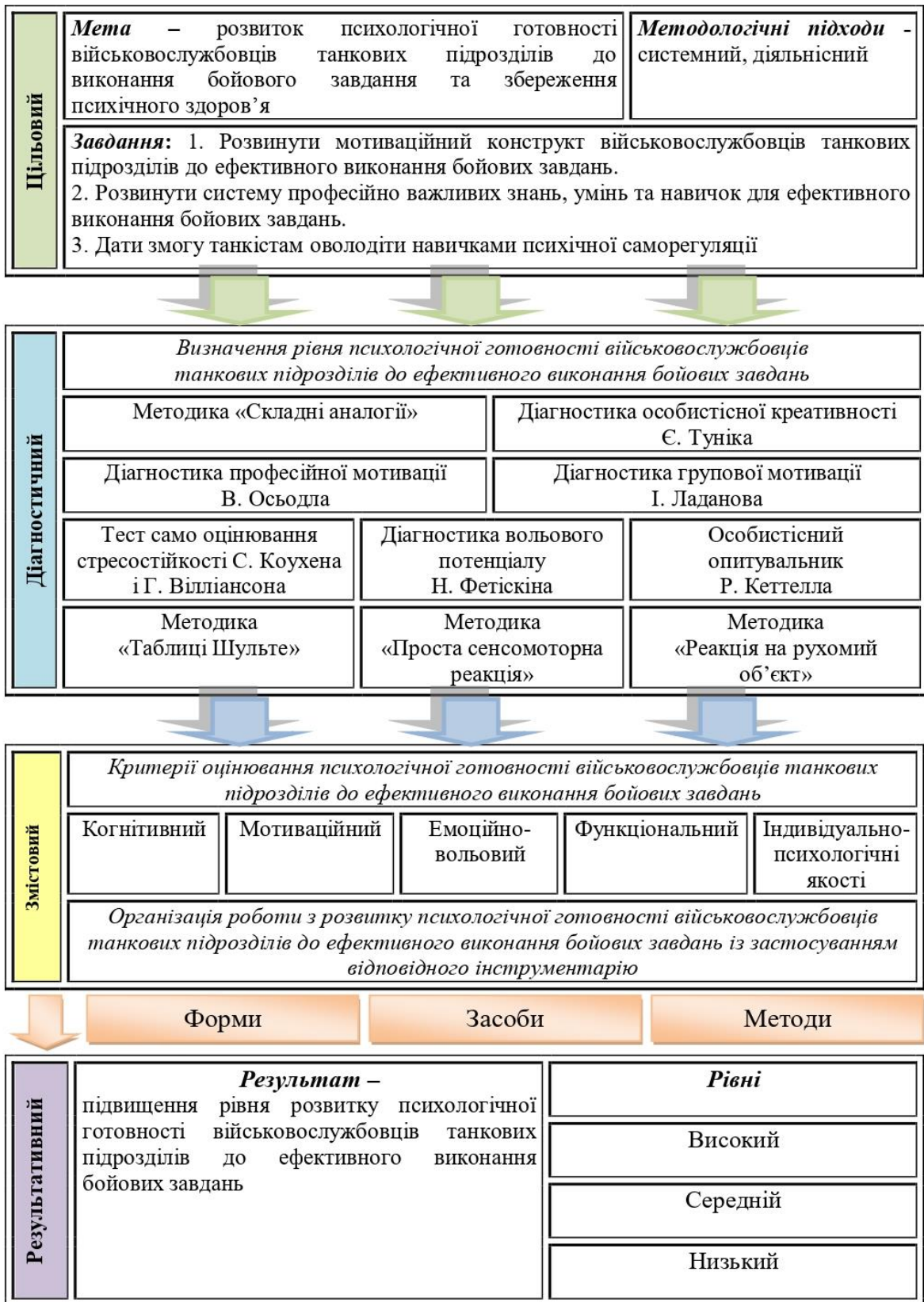

Рисунок 2.2. – Структурно-функціональна модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань

У сучасних дослідженнях щодо участі військовослужбовців у бойових діях, негативні впливи (чинники, фактори, стрес-фактори), що позначаються на їх психіці визначено як загальні та специфічні, зовнішні та внутрішні, об'єктивні та суб'єктивні [1; 2; 6; 15; 94; 102; 127]. На нашу думку, ці поняття є синонімічними і не суперечать одне одному.

Отже, аналізуючи негативний вплив різноманітних чинників на військовослужбовців танкового екіпажу під час виконання бойових завдань, ми будемо поділяти їх на об'єктивні та суб'єктивні. Об'єктивні чинники є незмінними, постійними, їх вплив не залежить від особистості.

Серед об'єктивних чинників ми виокремлюємо:

чинники зовнішнього простору – весь простір навколо корпусу бойової машини, найважливішими маркерами якого є раптовість, тривалість, інтенсивність бойових дій, новизна виконання бойового завдання, пристріляність позицій, наявність інженерних споруд, укриттів, час доби, обмеженість видимості, покриття дороги (асфальт, пісок, бездоріжжя), погодні умови (взимку броня охолоджується, а влітку занадто нагрівається);

чинники внутрішнього простору – належать особливості побудови корпусу танка – організація моторного поля, кількість інформації, яка надходить (дефіцит або перенасичення за малий проміжок часу), необхідність для командира танка контролювати роботу всього екіпажу, а також постійні вібрації, коливання, гуркіт агрегатів, які працюють, тощо.

Крім постійного впливу об'єктивних чинників внутрішнього простору танка та зовнішньої обстановки, на військовослужбовця активно впливають суб'єктивні чинники, що можуть змінюватися залежно від психоемоційного стану військовослужбовця та спричиняють притаманні конкретній особистості зміни психічного стану. Суб'єктивні чинники впливають на когнітивну, мотиваційну, емоційну та поведінкову сфери.

Для членів танкового екіпажу когнітивна діяльність є значущою під час виконання завдань, в якому важливе значення відіграють оперативне та

креативне мислення (описано в п. 1.2). Когнітивні процеси відбуваються як особливі мисленнєві операції, щодо отримання, опрацювання та використання значної кількості інформації. Приміром, зчитуючи показники приладів, танкіст аналізує кожен з них окремо, синтезує показники усіх приладів для встановлення загальної картини про технічний стан танка та порівнює їх із критичними шкалами для прогнозування витривалості бойової машини, після чого ухвалює рішення та втілює його в життя.

Беззаперечно, що мотивація є визначальною силою, яка спонукає військовослужбовця до виконання конкретного виду діяльності. До суб'єктивних мотиваційних чинників належать: почуття патріотизму та усвідомлення значущості своєї діяльності; рівень професійної підтримки та навченості підрозділу; інформаційна ізоляція; відсутність довіри до командування (особливо під час дій у відриві від основних сил);

Під суб'єктивними чинники емоційного профілю ми розуміємо сформовану емоційну структуру, систему ставлення до себе і товаришів. На емоційному рівні до суб'єктивних чинників належать: болісне сприйняття жорстоких картин бою; особисте ставлення до війни; тривала розлука з рідними; втрата товаришів (особливо членів екіпажу); психологічна сумісність членів екіпажу, психологічний мікроклімат у колективі; довготривале перебування в умовах замкнутого простору.

Характерною ознакою прояву негативних поведінкових чинників є фізичний неспокій: метушлива поведінка, гіперактивність, дратівливий та пригнічений стан, апатія, порушення сну тощо.

До поведінкового рівня суб'єктивних чинників належать: відсутність бойового досвіду; страх припуститися помилки під час виконання професійної діяльності; фізичне та психічне виснаження; низький рівень освоєння бойової машини.

Окрім розглянутих факторів, можна виділити ще один, який за своїм характером більше відноситься до факторів групової діяльності і

виражаються у процесі взаємодії між військовослужбовцями, що складають один екіпаж. До нього відноситься так званий емоційний ефект групи. Відмічено, що іноді в умовах крайньої небезпеки між всіма членами екіпажу виникає зайва нервозність, конфлікти, тобто порушується природний для даної ситуації порядок взаємодії між членами екіпажу. Це може виражатися у криках, у нав'язливих порадах командирові (або іншому члену екіпажу) з боку інших військовослужбовців. Як правило, такий ефект не покращує результативності бойової діяльності [107, с. 5].

Таким чином, усі наведені чинники стійко взаємопов'язані та впливають на кожен із компонентів психологічної готовності одночасно. Наприклад, емоційне хвилювання з приводу втрати члена екіпажу послаблює емоційно-вольовий, мотиваційний та функціональний компоненти.

Отже, структурно-функціональна модель розвитку психологічної готовності є цілісною, динамічною системою, що ґрунтується на особливостях професійної діяльності танкових підрозділів [171]. Вона розкриває структуру феномену психологічної готовності танкістів, процеси його функціонування та тенденції розвитку, відтворює її зв'язки та властивості, що дає змогу оцінити їх стан.

Висновки до розділу 2

1. Розроблено програму організації емпіричного дослідження психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів, що містить три етапи та реалізована протягом 2019–2023 років. Перший етап спрямований на аналіз методологічних підходів до визначення змісту поняття психологічної готовності особистості до професійної діяльності, визначено психологічні особливості професійної діяльності та виокремлено її компоненти. На другому етапі проведено констатуючий етап експерименту та інтерпретовано отримані результати, які стали

підставою для розроблення структурно-функціональної моделі розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. На третьому етапі реалізовано формувальну й контрольну частини експерименту, інтерпретовано отримані результати та розроблено і обґрунтовано практичні рекомендації

2. У процесі дослідження ми виокремили показники та критерії психологічної готовності танкістів і відповідно до них обрали психодіагностичний інструментарій для з'ясування рівня розвиненості досліджуваного феномена. Визначені методики дали змогу дослідити психологічну готовність танкістів до виконання бойових завдань.

3. Застосувавши обраний психодіагностичний інструментарій, на констатуючому етапі експерименту було досліджено 216 військовослужбовців танкових підрозділів. Отримані результати вказують на те, що 15% танкістів мають високий рівень психологічної готовності до виконання бойових завдань, 47% продемонстрували середній рівень готовності, а 38% – низький.

4. Дані констатуючої частини дослідження стали основою розроблення структурно-функціональної моделі розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Така модель складається з чотирьох блоків (цільового, діагностичного, змістового та результативного) і має на меті розвинути психологічну готовність у танкістів до рівня, який дасть змогу ефективно виконувати бойові завдання. Основними завданнями моделі є: розвиток мотиваційного конструкту, набуття професійно важливих знань, вмінь і навичок, оволодіння прийомами емоційно-вольової саморегуляції.

РОЗДІЛ 3

ОБҐРУНТУВАННЯ ТА ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА РЕЗУЛЬТАТИВНОСТІ ПРОГРАМИ РОЗВИТКУ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦІВ ТАНКОВИХ ПІДРОЗДІЛІВ ДО ВИКОНАННЯ БОЙОВИХ ЗАВДАНЬ

У розділі розкрито зміст і структуру програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, а також основні методи та засоби, застосовані для досягнення мети програми. Висвітлено порядок статистичної обробки та інтерпретації результатів експериментального дослідження. Розроблені практичні рекомендації щодо розвитку психологічної підготовки військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

3.1. Обґрунтування програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань

Для ефективного ведення сучасного бою в умовах повномасштабного вторгнення військ російської федерації потрібно розробити принципово інші підходи до розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. Це детерміновано отриманням нашою державою нових видів танків, значними змінами в тактиці ведення бойових дій, великою протяжністю лінії оборони, шаленою інтенсивністю бойових дій та ін. За таких умов танкістам необхідно набувати нових особистісних якостей та властивостей, компетентностей і спроможностей. Це можливо реалізувати лише завдяки внесенню змін до програми психологічної підготовки та організації психологічного забезпечення особового складу [105], насамперед включенню заходів впливу на основні компоненти психологічної готовності танкіста [163; 166].

Таким чином, розроблена програма має на меті розвиток психологічної готовності танкістів до рівня, який дасть їм змогу ефективно виконувати бойові завдання.

Технологія реалізації програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань ґрунтується на принципах поетапності розвитку групи і черговості у самопізнанні та самовдосконаленні учасників. Кожен наступний блок вправ є логічним продовженням попереднього, а за змістом – підґрунтям наступного. Під час роботи в групі важливо створити емоційно-комфортний, психологічно безпечний простір, щоб учасники змогли відчувати на собі вплив позитивних емоцій та бажання їх підтримувати і культивувати.

Основними завданнями програми є:

1. Поглиблення знань військовослужбовців танкових підрозділів щодо психологічної готовності, її змісту і структури як головної передумови ефективного виконання бойових завдань.

2. Розвиток у військовослужбовців необхідних професійно значущих якостей та властивостей, притаманних представнику танкового підрозділу.

3. Засвоєння військовослужбовцями необхідних практичних навичок та вмінь для підтримання рівня особистісної психологічної готовності, що, у свою чергу, сприяє загальній психологічній готовності підрозділу.

4. Оволодіння командиром необхідним інструментарієм для оцінювання і корекції індивідуальної та загальної психологічної готовності підрозділу.

Щоб досягти поставленої мети і виконати визначені завдання, потрібно внести значні зміни до програми психологічної підготовки, а саме передбачати проведення заходів впливу на основні компоненти психологічної готовності. Заняття програми були проведені в теоретичній та практичній формі загальною тривалістю – 30 годин. Опис структури програми наведено у табл. 3.1.

Таблиця 3.1

Розподіл занять за блоками програми

Складові програми	Бюджет часу за формами занять, год		Разом, год
	теоретичні	практичні	
Вступ	0,5	1,5	2
Мотиваційний блок	1,5	3,5	5
Когнітивний блок	0,5	4,5	5
Емоційно-вольовий блок	0,5	4,5	5
Функціональний блок	1,5	4,5	6
Індивідуально-психологічний блок	—	5	5
Підбиття підсумків	0,5	1,5	2
Разом	5	25	30

Під час проведення занять програми розвитку психологічної готовності було застосовано такі методи: міні-лекція, мозковий штурм, дискусія, ігрові методи, перегляд відеоматеріалів, застосування метафоричних асоціативних карт тощо.

Міні-лекція та інформаційні повідомлення мали на меті надати групі стислу інформацію на визначену тему, поглибити розуміння ключових дефініцій та теоретично підготувати учасників до подальшої роботи. Міні-лекції і інформаційні повідомленнями застосовували як частину цілісної теми, а для більшої ефективності засвоєння теоретичного матеріалу між блоками міні-лекцій застосовувалися інші форми і методи проведення занять.

Мозковий штурм – доволі ефективний метод обговорення проблемного питання для продукування нових ідей спрямованих на його вирішення. Стимулюючі пізнавально-когнітивні процеси спонукають військовослужбовців генерувати креативні та нестандартні варіанти вирішення завдання. Мозковий штурм дав змогу об'єднати у процесі пошуку рішень різних людей, тому цей метод також був використаний для поліпшення ефективності роботи у групах.

Дискусію ми використовували для аналізу конкретних ситуацій практичної діяльності. Цей метод, спрямований на уточнення

суперечливих та незрозумілих питань, дає змогу учасникам пояснити свою позицію та узгодити її з позиціями інших учасників групи. Також групову дискусію було використано для надання можливості військовослужбовцям побачити проблему з різних боків (уточнити взаємні позиції, послабити опір до сприйняття нової інформації), а також як спосіб рефлексії через аналіз індивідуальних переживань (посилює згуртованість групи та одночасно полегшує саморозкриття учасників).

Ігрові методи (структуровані та рухові вправи, ділові та рольові ігри) спонукали до інтенсифікації процесу навчання та закріплення нових поведінкових навичок. Ігрові методи сприяли розкриттю здібностей і творчого потенціалу, знімали напруженість та скутість учасників, стимулювали їхню комунікабельність й оптимізували процес взаємодії. Ряд застосованих нами вправ спрямована на активізацію уваги, уяви, когнітивної діяльності, ідеомоторних навичок, творчих проявів, підвищення рівня активності та налаштовує на невимушену обстановку у групі. За допомогою цих методів можна моделювати реальні умови професійної діяльності і відпрацьовувати варіанти поведінки у заданих ситуаціях. Гра дає змогу набути навичок прийняття відповідальних та безпечних рішень в екстремальних умовах виконання бойових завдань.

Перегляд відеороликів є різновидом інтерактивного методу проведення заняття. Під час перегляду дібраного відеоматеріалу учасники поєднували естетичне та інтелектуальне задоволення, усвідомлювали важливість і відповідальність своєї професії, а рефлексія, яка виникала після перегляду, давала змогу вирішувати особистісні проблеми. Іншими словами, відеоролики давали змогу вивчати практичний досвід у вирішенні своїх проблем.

Метафоричні асоціативні карти, а саме ресурсну колоду “Джерело”, ми використали з діагностичною, корекційною та розвивальною метою. Робота з картами дала змогу дослідити і скоригувати психоемоційний стан військовослужбовців, допомогла їм виразити свій емоційний стан,

розвинути уяву і творчі здібності, поглянути на проблему з різних точок зору та продемонструвати динаміку особистісних змін після відпрацювання усіх вправ.

Основні напрями програми розроблені за п'ятьма блоками, що відповідають компонентам психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

Мотиваційний блок розроблено з огляду на те, що мотивуючими чинниками для військовослужбовців танкових підрозділів є цікавість до танка як бойової машини, повага до традицій військової справи та соціальна ідентичність особистості громадянина. Таким чином, метою цього блоку є розкриття ціннісного конструкту особистості танкіста завдяки формуванню позитивної мотиваційної спрямованості до професійної діяльності та розвитку зацікавленості до виконання бойових завдань. Результатом ефективного відпрацювання мотиваційного блоку має стати створення образу успішного воїна-танкіста.

Когнітивний блок має на меті розвинути основні для танкістів форми мислення – оперативне та креативне. У процесі відпрацювання цього блоку військовослужбовці ознайомлюються з особливостями професійного мислення танкіста, його змістом і структурою, засвоюють прийоми його розвитку, формують ключові властивості (увагу, уяву, спостережливість, пильність, кмітливість) представника танкових підрозділів, що стане підґрунтям для успішного освоєння наступних блоків програми.

Емоційно-вольовий блок спрямований на розвиток здатності до регуляції поведінки та емоційного стану під впливом постійної дії негативних чинників, що виникають у процесі виконання танковими підрозділами бойових завдань. Метою емоційно-вольового блоку є освоєння методів і прийомів психічної саморегуляції та формування вольової стійкості до негативних наслідків бойового стресу.

Функціональний блок має за мету розвиток сенсомоторних здібностей за допомогою ідеомоторних тренувань, вміння контролювати і самостійно

регулювати свій функціональний стан, а, враховуючи колективність діяльності, у разі потреби вміти допомогти товаришу. Тому метою цього блоку є психологічна едукація, опанування навичок управління мимовільними фізіологічними функціями, релаксації, сугестії (самонавіювання), мобілізації та концентрації внутрішнього ресурсу військовослужбовцями танкових підрозділів.

Оскільки танковий екіпаж – це маленька команда, де рівень взаємної довіри має бути найвищим, ми додали вправи на згуртування групи. Таким чином, розвиток соціально-психологічних характеристик полягає в об'єднанні учасників групи для спільного вирішення поставлених завдань, розвитку вміння висловлювати товариськуність та повагу один до одного.

Блок розвитку індивідуально-психологічних якостей спрямований на розвиток необхідних якостей та властивостей особистості, які сприяють становленню військовослужбовця танкового підрозділу у професійній площині, корекції психологічних характеристик особистості, які б забезпечували успішність діяльності в умовах безпосередньої небезпеки.

Результативність програми ми оцінювали за тими ж психодіагностичними методиками, що і на констатуючому етапі експерименту.

Програма розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань складається зі вступної частини, п'яти блоків та заключної частини [162]. Основу інформаційно-методичних матеріалів становлять чинні нормативні документи з психологічної підготовки військовослужбовців та модифіковані автором напрацювання інших науковців у галузі наших наукових пошуків [31; 63; 64; 82; 98; 107; 141; 144; 183]. Впровадження програми покладається на структури морально-психологічного забезпечення військових частин (установ, організацій). Повний зміст програми розвитку наведено в додатку Ж.

**Програма розвитку психологічної готовності
військовослужбовців танкових підрозділів до виконання
бойових завдань**

Вступна частина програми має за мету розкрити тему учасникам групи, познайомити їх між собою та допомогти встановити емоційний контакт, актуалізувати тему програми і озвучити очікуваний результат. Зауважимо, що від успішності проведення вступної частини значною мірою залежить ефективність відпрацювання учасниками всієї програми.

Вправа “Знайомство” має за мету познайомити учасників між собою, підвищити рівень комфорту спілкування на етапі формування колективу групи, створити атмосферу довіри та невимушеності, при цьому обговорювати не стільки біографію, скільки важливі особистісні якості.

Вправа “Механізм взаємодії” має за мету окреслити правила, принципи та методи роботи у групі, акцентувати увагу учасників на важливості дотримання цих правил.

Вправа “Джерело” має за мету допомогти учасникам групи пізнати та презентувати себе.

Мотиваційний блок

Привітання

Перегляд відеоролика “Танкісти з 17 ОТБр та 4 ОТБр поділилися кадрами своєї роботи по ворожій піхоті” (опубліковано в телеграм каналі “Оперативний ЗСУ” 07.01.2023 року) має за мету підвищення морального духу учасників групи, розвиток національно-патріотичної ідеї та усвідомлення належності до військового колективу.

Вправа “Хто я?” мотивує учасників до особистісних змін, готує учасників до подальшої роботи, зосереджує їх увагу на собі для визначення “списку” необхідних внутрішніх змін у контексті майбутніх подій.

Міні-лекція “Мотивація це...” ознайомлює військовослужбовців з поняттям “Мотивація” та поглиблює знання щодо особливостей мотиваційних цінностей представників танкових підрозділів.

Дискусія “Роль мотивації в професії танкіста” стимулює пізнавальний інтерес до теми мотивації в діяльності танкіста, підвищує зацікавленість аудиторії, дає змогу залучити максимальну кількість респондентів в активне обговорення певної теми, висловити різні точки зору на роль та місце мотивації у професійній діяльності, розвинути вміння аргументувати і відстоювати свою думку.

Вправа “Спонукай” спрямована на розкриття, пізнання та дослідження притаманних конкретній особистості мотивів. Описуючи вподобаний вислів, військовослужбовець конкретизує притаманні саме йому емоційні якості та вміння, необхідні для успішної професійної діяльності.

Вправа “Професія танкіста” допомагає усвідомити вибір професії танкіста, прийняти труднощі пов’язані з професією, та розкрити ціннісні пріоритети особистості.

Мозковий штурм “Винагорода чи покарання” спрямований на розвиток основних ціннісно-мотиваційних структур.

Вправа “Експеримент” допомагає закріпити вивчений матеріал, розвинути аналітичне мислення.

Вправа “Крок-раз” має за мету створити позитивну атмосферу, відчуття групової згуртованості.

Підбиття підсумків блоку дає змогу отримати зворотній зв’язок від учасників за тематикою блоку, прорефлексувати виконані завдання.

Когнітивний блок

Привітання

Вправа “Невимовлені слова” має за мету розвиток рефлексії, акумуляцію важливих думок та конкретизацію потреб учасників.

Перегляд відеоролика “Наші танкісти про свою боротьбу за мир на рідній землі, емоційні бойові епізоди і віру українців у свої Збройні Сили” (опублікований у телеграм каналі “Оперативний ЗСУ” 31.12.2022 року) унаочнює злагоджену роботу танкового підрозділу, допомагає підвищити авторитет танкістів та налаштувати на відпрацювання когнітивного елементу психологічної готовності танкових підрозділів.

Міні-лекція “Операційне мислення” допомагає розширити категоріальний апарат учасників, ознайомити їх з поняттям “оперативного мислення” та його особливостей і професійній діяльності танкіста.

Вправа “Кольорові слова” сприяє розвитку стійкості і зосередженості уваги за допомогою візуального сприйняття.

Вправа “Числові ряди” допомагає тренувати швидкість математичних дій, розвивати оперативну пам’ять та встановлювати закономірності.

Вправа “Синхронність” сприяє розвитку умінь зосереджувати і розосереджувати увагу, стимулює одночасну роботу правої і лівої півкуль головного мозку.

Вправа “Оперативна пам’ять” розвиває короткострокову пам’ять, удосконалює вміння осмислено запам’ятовувати потрібну інформацію, звертати увагу на деталі, встановлювати кількісні відчуття.

Міні-лекція “Креативне мислення в діяльності танкіста” спрямована на розкриття суті поняття “креативне мислення” та його змісту в діяльності танкіста.

Дискусія на тему “Креативність – шлях до успіху” дає змогу учасникам висловити свою думку щодо креативності в діяльності танкістів, а тренер має можливість оцінити рівень засвоєння попереднього матеріалу.

Вправа “Думай нестандартно!” активізує мислення, розвиває творчий потенціал, дає змогу усвідомити бар’єри, які заважають прояву креативності.

Вправа “Казкова автобіографія” сприяє розвитку уяви, творчого, нестандартного мислення, згуртованості групи.

Вправа “Що спільного?” має за мету розвиток гнучкості мислення, формування нестандартного погляду на стандартні речі. Є підготовчим етапом до відпрацювання вправи “Рух асоціацій”.

Вправа “5+5” допомагає розвинути креативне мислення та нестандартний погляд на буденні речі.

Вправа “Моя суперсила” навчає генерувати ідеї про способи практичного застосування наявних в учасників ресурсів, сприяє підвищенню самооцінки, а також посилює мотивацію до вироблення нових умінь і вдосконалення наявних.

Підбиття підсумків блоку дає змогу отримати зворотній зв’язок від учасників за тематикою блоку, прорефлексувати виконані завдання.

Емоційно-вольовий блок

Привітання

Вправа “Невимовлені слова” сприяє розвитку рефлексії, акумуляції важливих думок та конкретизації потреб учасників.

Міні-лекція “Емоції у професійному житті” спрямована на поглиблення знань учасників про природу походження емоцій та їх вплив на професійну діяльність.

Вправа “Хід думок” сприяє психологічній едукації, розвитку швидкого мислення.

Вправа “Словник емоцій” дає змогу збагатити знання учасників про почуття і емоції.

Інформаційне повідомлення “Диханні вправи” має за мету пояснити учасникам механізм взаємодії дихальної системи людини та її психічного стану та підготувати учасників на подальше відпрацювання дихальних вправ.

Комплекс дихальних практик спрямований на освоєння дихальних вправ, відпрацювання навичок контролю та коригування емоційного стану.

Комплекс містить вправи: “Заспокійливий подих”, “Дихання по квадрату”, “Дихання в пакет”, “Вогняне дихання”, “Видихання втоми”, “Позіхання”.

Вправа “Мій ресурсний стан” спрямована на розвиток навичок і технологій підвищення емоційної врівноваженості та зниження рівня тривожності, формування почуття внутрішнього спокою.

Інформаційне повідомлення “Вольові якості військовослужбовця” спрямована пояснити учасникам основні властивості вольової сфери людини.

Комплекс “Правила війни” сприяє розвитку вольового потенціалу, формуванню уявлень про правила поведінки військовослужбовця у зоні бойових дій, розвитку правильного ставлення до перебування в екстремальних умовах бойового зіткнення.

В ході відпрацювання комплексу триває освоєння правил “Жодних емоцій”, “Завмираємо в хаосі”, “Перевіряй усе”, “Довіряй тільки тим, хто заслужив довіри”, “Швидко реагуй на загрозу”, “Плануй все”.

Підбиття підсумків блоку дає змогу отримати зворотній зв’язок від учасників за тематикою блоку, прорефлексувати виконані завдання.

Функціональний блок

Привітання

Перегляд відеоролика “Працює танкова рота 25-ї Січеславської ОПДБ ЗС України” (опублікований у телеграм каналі “Оперативний ЗСУ” 22.07.2022 року) дає змогу демонструвати значущість сил танкових підрозділів в умовах повномасштабної війни з російською федерацією.

Вправа “Рух асоціацій” допомагає розвинути пам’ять та уяву, будувати асоціативні ряди, освоїти спеціальні прийоми, які значно розширюють можливості запам’ятовування за допомогою мнемонічних технік.

Вправа “Таблиці Шульте” допомагає тренуватися, переключати увагу, забезпечувати швидкість, зосередженість, продуктивність інтелектуальної діяльності.

Вправа “Селектор” спрямована на розвиток зосередження та розподілу уваги, здатності виокремлювати основну інформацію із загального потоку. Ця вправа прямо відображає здатність танкіста сприймати інформацію у складних умовах шумових перешкод, наявних у корпусі танка.

Вправа “М’ячики” сприяє розвитку уваги, координації рухів, комунікативної невербальної навички взаємодії, вмінню працювати з дрібною моторикою, пропрацювати дихальні та м’язові затиски.

Вправа “Колоди” стимулює розвиток уваги, формування просторових навичок роботи з опорами, відчуття (усвідомлення) меж тіла. Вправа містить декілька рівнів однотипних елементів, що поступово ускладнюються.

Вправа “Відчуття” сприяє розвитку внутрішнього відчуття часу.

Міні-лекція “Ідеомоторне тренування” має за мету ознайомити учасників з головними дефініціями функціональної діяльності, пояснити роль ідеомоторного тренування в утворенні сенсомоторних та сенсомовних навичок.

Дискусія “Моторика для танкіста” має за мету залучити максимальну кількість респондентів до обговорення теми моторних відповідей під час професійної діяльності танкістів та підготувати їх до виконання наступних вправ.

Комплекс ідеомоторного тренування спрямований на опанування базових ідеомоторних технік, які на далі будуть використані для моделювання професійної діяльності, розслаблення та саморегуляції психологічного стану.

Комплекс містить вправи “Сканування”, “Розслаблення”, “Ключ Хасая Алієва”, “Професійне тренування”.

Інформаційне повідомлення “Згуртованість для танкового екіпажу” актуалізує важливість якісної та ефективної взаємодії членів екіпажу.

Вправа “Переплутаний ланцюг” спрямована на формування навичок успішної взаємодії військовослужбовців підрозділу, підвищення ефективності спільного виконання службово-бойових завдань, зменшення кількості помилкових дій під час виконання поставлених завдань, підвищення рівня групової та професійної ідентичності

Вправа “Падіння на довіру” сприяє розвитку взаємної довіри, навичок координації спільних дій, зниженню інтенсивності страхів учасників. На цьому етапі програми цю вправу також використовують як перевірочну для актуалізації рефлексії змін, що відбулися у свідомості учасників програми протягом всіх занять.

Підбиття підсумків блоку дає змогу отримати зворотній зв’язок від учасників за тематикою блоку, прорефлексувати виконані завдання.

Блок розвитку індивідуально-психологічних якостей

Привітання

Вправа “Чужа думка”: формування в учасників адекватної самооцінки.

Вправа “Дракон” допомагає усвідомити свої недоліки та опрацювати їх, подолати внутрішні страхи.

Дискусія “Образ сучасного військовослужбовця” має за мету кожному з учасників сформувавши свій власний образ сучасного військового та обґрунтувати власну думку.

Вправа “Особистість танкіста” спрямована на розширення знань про особистісні якості, формування особистісної та комунікативної рефлексії.

Вправа “Ідеальний та реальний Я” допомагає усвідомити рівень розвитку наявних особистісних здібностей і сформувавши ідеальний Я-образ, визначити шляхи самовдосконалення.

Вправа “Я пишаюсь...” спрямована на розвиток почуття власної значущості, формування установки на значущість своєї особистості.

Вправа “Беру відповідальність на себе” сприяє усвідомленню зони своєї відповідальності, розвитку асертивності.

Підбиття підсумків блоку дає змогу отримати зворотній зв'язок від учасників за тематикою блоку, прорефлексувати виконані завдання.

Заключна частина

Привітання

Вправа “Джерело” має за мету підведення підсумків програми, унаочнення динаміки особистісних змін військовослужбовців.

Вправа “Подарунки” сприяє позитивному завершенню програми, груповій рефлексії проведеної роботи.

Вправа “Валіза в дорогу” спрямована на підвищення самооцінки в досягненні поставлених цілей.

Таким чином, запропонована програма є комплексним інструментом розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. Її можна використовувати в повному обсязі або частково для розвитку окремих компонентів психологічної готовності, залежно від рівня розвитку психологічної готовності танкістів – різні варіанти складності вправ. Реалізація програми можлива в районах відновлення боєздатності, навчальних центрах та польових умовах. Враховуючи невеликий бюджет часу, її можна легко імплементувати у програму психологічної підготовки на рівні загальної базової або фахової підготовки.

3.2. Експериментальна перевірка дієвості програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань

До формувальної частини експерименту були залучені 60 військовослужбовців танкових підрозділів. Під час формування

експериментальної вибірки ми керувалися наступними критеріями [25, с. 107]:

1. Змістовий критерій, або критерій операційної валідності – відбір експериментальної групи має визначатися предметом і гіпотезою наукового дослідження.

2. Критерій еквівалентності досліджуваних осіб, або критерій внутрішньої валідності – дані, отримані під час дослідження експериментальної вибірки, мають поширюватися на кожного учасника, тобто потрібно врахувати всі значущі характеристики об'єкта дослідження, відмінності у проявах, які можуть істотно вплинути на залежну змінну.

3. Критерій репрезентативності, або критерій зовнішньої валідності – застосування теоретичних статистичних критеріїв репрезентативності вибірки досліджуваних.

Таким чином, відповідно до названих критеріїв нами були сформовані дві незалежні групи: контрольна ($n = 30$ осіб) та експериментальна ($n = 30$ осіб). Ці групи сформовані з однаковим розподілом осіб за військовим званням, посадами та рівнем розвитку психологічної готовності, що попередньо було встановлено на констатуючому етапі експерименту [76].

Для оцінювання значущості відмінностей між КГ та ЕГ до та після формувального впливу ми висунули нульову (H_0) та альтернативну (H_1) гіпотези. Згідно з H_0 значення показників психологічної готовності не відрізняються у військовослужбовців танкових підрозділів, які брали участь у програмі розвитку, і тих, хто до участі у програмі не був залучений. Альтернативна гіпотеза H_1 полягає в тому, що показники рівня психологічної готовності у військовослужбовців танкових підрозділів відрізняються у тих, хто брав участь у програмі розвитку, і тих, хто до неї не залучався. Відповідно підрозділи, які брали участь у запропонованій програмі, матимуть вищі показники психологічної готовності, ніж ті які програму не пройшли.

Для підтвердження або спростування статистичної значущості змін у КГ та ЕГ було застосовано непараметричний U -критерій Манна-Уїтні. За допомогою обраного критерію вдалося порівняти зміни, що відбулися у групах, та оцінити їх значущість щодо критичних значень достовірності на рівні $p \leq 0,01$ та $p \leq 0,05$, коли $n = 30$. Якщо критичне значення $U_{\text{емп}} > U_{\text{кр}}$ і дорівнює 0,05, $U_{\text{емп}} > U_{\text{кр}}$ і дорівнює 0,01, то буде прийнято H_0 . Якщо $U_{\text{емп}} < U_{\text{кр}}$, і дорівнює 0,05 $U_{\text{емп}} < U_{\text{кр}}$ і дорівнює 0,01, буде прийнято H_1 , а H_0 відхилено. Чим менше значення $U_{\text{емп}}$, тим вищий рівень достовірності зсувів [126, с. 53].

Застосувавши коефіцієнт рангової кореляції r Спірмена, було встановлено позитивні кореляційні зв'язки між показниками компонентів психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

Рівень достовірності критичних значень статистичного критерію становить $p \leq 0,05$ (5%) та $p \leq 0,01$ (1%). Математичне оброблення отриманих результатів відбувається за допомогою статистичного пакета для соціальних досліджень Statistica 13, SPSS 23.0 for Windows [116]. Зазначене програмне забезпечення дало змогу виконати необхідні операції з визначеними у нашому дослідженні даними, обрати для оцінювання певний статистичний критерій, скоротити час оброблення результатів та уникнути помилок у розрахунках. Для перевірки правильності отриманих результатів також було застосовано математичні методи [116].

Отже, за результатами констатуючого та формульовального експериментів нами визначено динаміку когнітивного компоненту психологічної готовності до складу якого входить креативності під час виконання поставлених завдань та оперативне мислення. Порівняльний аналіз отриманих результатів U -критерію Манна-Уїтні за вказаним критерієм наведено в табл. 3.2 – 3.3.

Таким чином, отримані дані КГ танкістів до та після формувального впливу не вказують на значущі зміни на будь-якому рівні достовірності ($p \leq 0,01$, $p \leq 0,05$). Отже, для вказаної вибірки прийнятною є H_0 .

Таблиця 3.2

Результати обчислення U -критерію Манна-Уїтні у ході дослідження особистої креативності військовослужбовців танкових підрозділів до та після формувального експерименту

№ п/п	Показник	Контрольна група ($U_{емп}$)		Експериментальна група ($U_{емп}$)		Рівень достовірності i
		До	Після	До	Після	
1	Допитливість	517	489	476	285,5	$p \leq 0,01$
2	Уява	522	398,5	410,5	229	$p \leq 0,01$
3	Складність	461,5	444,5	389	280,5	$p \leq 0,01$
4	Схильність до ризику	399,5	360	374	319,5	$p \leq 0,05$

Примітка: критичні значення U -критерію Манна-Уїтні для контрольної ($n = 30$) та експериментальної ($n = 30$) груп дорівнюють: $U_{0,01} = 292$ та $U_{0,05} = 338$ відповідно

Результати ЕГ до та після проходження військовослужбовцями програми розвитку психологічної готовності демонструють значні зміни U -критерію Манна-Уїтні. Показники допитливості, складності та схильності до ризику є значущими за умови критичного значення $p \leq 0,01$, а показник уваги набуває значущості у разі критичного значення $p \leq 0,05$, тоді H_0 відхиляємо та приймаємо H_1 , яка підтверджує значну різницю показників між КГ і ЕГ до та після апробації програми.

У процентному співвідношенні зміни показників розвитку креативності досліджуваних категорій танкового підрозділу наведено на рис. 3.1.

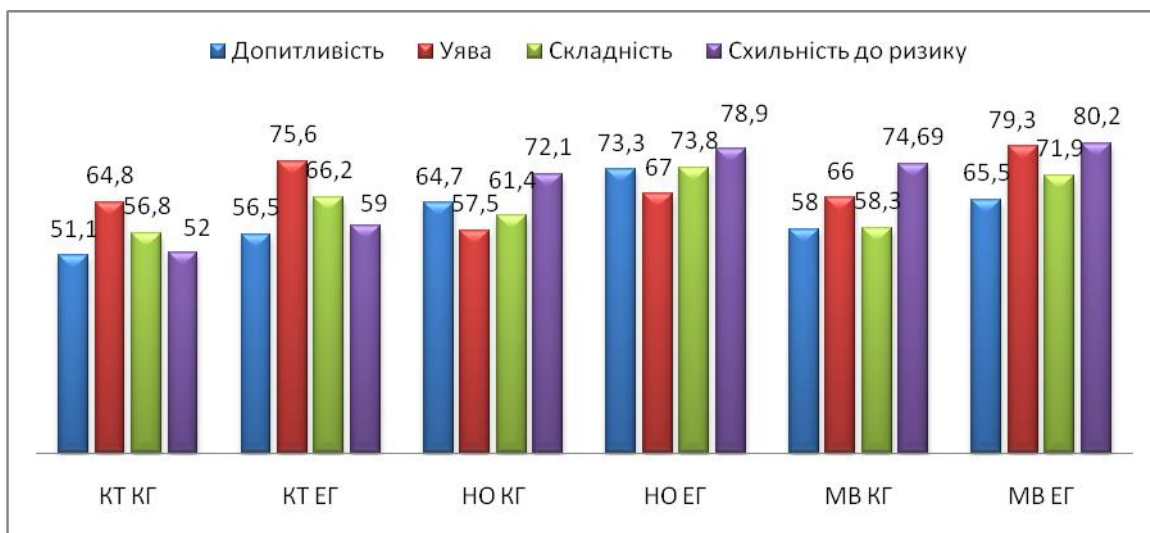

Рисунок 3.1 – Порівняльний аналіз рівня розвитку креативності військовослужбовців танкових підрозділів ЕГ і КГ, визначених за методикою діагностики особистісної креативності (Є. Тунік) після формувального експерименту, %:

КТ – командир танка, НО – навідник-оператор, МВ – механік-водій, КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

Характеризуючи зміни чинника “допитливість” в КГ та ЕГ командирів танка, основним досягненням ми вважаємо скорочення низького рівня з 20% до 7,4%, високий рівень зріс на 5,2% і становить 34,1%. Приріст середнього рівня допитливості становив 7,37% і наприкінці експерименту досягнув 58,5%.

Показник “уява” вдалося підвищити до 19,8% високого рівня, середній рівень становить 75,6%, що на 10,8% більше попереднього результату. Таким чином, було мінімізовано низький рівень, який був на відмітці 4,6% від загальної кількості учасників ЕГ командирів танка. Високий рівень показника “складність” збільшився на 4,8% і сягнув 31%. Зауважимо, що високий рівень зазнав найменших змін порівняно з середнім та низьким. Показник середнього рівня збільшився на 9,4% та в ЕГ становив 66,2%, завдяки чому низький рівень скоротився до найменших 2,8%. Завдяки збільшенню на 4,9% (з 19,2% до 24,1%) високого рівня схильності до подолання труднощів відбулося скорочення

низького рівня з 15,4% до 9,5%. Середній рівень істотно не змінився: до експерименту становив 64,4%, після – став 66,4%.

Аналізуючи отримані результати КГ та ЕГ командирів танка, ми дійшли висновку, що найбільше позитивних змін зазнав середній прошарок досліджуваних, потім низький, найменше – високий. Це може вказувати на те, що програма не повною мірою охопила командирів з уже наявним високим рівнем розвиненості креативності.

Внаслідок формувального впливу 14,6% навідників-операторів та 12,8% механіків-водіїв продемонстрували високий рівень допитливості. Зазначимо, що на констатуючому етапі дослідження високих показників за цією шкалою взагалі не було. У КГ навідників-операторів та КГ механіків-водіїв високі показники відрізняються на 7,2% та 8,1% відповідно. Середній рівень допитливості становив 73,3% (+8,6%) та 65,4% (+7,4%) відповідно. Істотних змін зазнав низький рівень параметра “допитливості”. Так в ЕГ навідників-операторів та ЕГ механіків-водіїв низький рівень становить 12,1% та 21,8%, що відрізняється від КГ на 16% у навідників-операторів та на 12,4% у механіків-водіїв. За параметром “уява” виявлено позитивний зсув: високий рівень – 11,2% навідників-операторів ЕГ та 12,1% механіків-водіїв ЕГ. Середній рівень змінився на 10,9% для навідників-операторів та на 13,3% для механіків-водіїв, і після формувального впливу становив 67% та 79,3% відповідно. Позитивні зміни, які відбулися на високому та середньому рівні, дали змогу скоротити низький рівень до 21,8% для ЕГ механіків-водіїв та 8,6% для ЕГ навідників-операторів. Після проведення програми розвитку також утворився високий рівень за параметром “складність”, притаманний 12,4% учасників ЕГ навідників-операторів та 13,6% учасників ЕГ механіків-водіїв. Середній рівень становить 73,8% в ЕГ навідників-операторів і 71,9% ЕГ механіків-водіїв. Низький рівень зупинився на рівні 13,8% в ЕГ навідників-операторів та 14,5% в ЕГ механіків-водіїв. Показники схильності до ризику також утворили повний варіативний ряд: високий

рівень – у 7,6% навідників-операторів та 6,2% групи ЕГ механіків-водіїв. Середній рівень в ЕГ навідників-операторів зріс на 6,8% та наприкінці експерименту становив 78,9%. У групі механіків-водіїв до формувального впливу середній рівень виявлено у 74,7%, після його показник зріс на 5,5% і становить 80,2%. Зміни відбулися і в низькому рівні: його показники після експерименту становили 18,5% навідників-операторів та 13,6% групи механіків-водіїв.

Отже, результатом проведення з ЕГ когнітивного блоку програми, спрямованого на розвиток особистісної креативності, стало досягнення високих рівнів за всіма показниками. Такий факт підтверджує, що програма повною мірою розкрила потенціал військовослужбовців з латентними здібностями до креативного вирішення професійних завдань.

За результатами констатуючого та формувального експериментів ми визначили ступінь прояву мисленнєвої сфери за показниками когнітивного компонента психологічної готовності танкістів. Отримані результати наведені у табл. 3.3.

Таблиця 3.3

Результати обчислення U -критерію Манна-Уїтні у ході дослідження мисленнєвої сфери військовослужбовців танкових підрозділів

№ п/п	Категорія	Показник до (U_{emp})	Показник після (U_{emp})	Рівень достовірності
1	Контрольна група	429,5	417,5	$p > 0,05$
2	Експериментальна група	420,5	311,5	$p \leq 0,05$

Примітка: критичні значення U -критерію Манна-Уїтні для контрольної ($n = 30$) та експериментальної ($n = 30$) груп дорівнюють: $U_{0,01} = 292$ та $U_{0,05} = 338$ відповідно.

Застосувавши U -критерій Манна-Уїтні, ми отримали результати, які вказують на відсутність статистично значущих змін КГ до та після експерименту. У такому разі приймаємо H_0 , яка підтверджує подібність даних до та після формувального експерименту.

Обчислення даних в ЕГ показує, що зміни відбулися серед

військовослужбовців, які брали участь у формувальному експерименті. Це не випадковість, а результат ефективності програми розвитку психологічної готовності. Таким чином, на основі статистично значущих змін із критичним значенням достовірності $p \leq 0,05$ ми прийняли H_1 .

У процентному співвідношенні зміни показників розвитку мисленнєвої сфери досліджуваних категорій танкового підрозділу наведено на рис. 3.2.

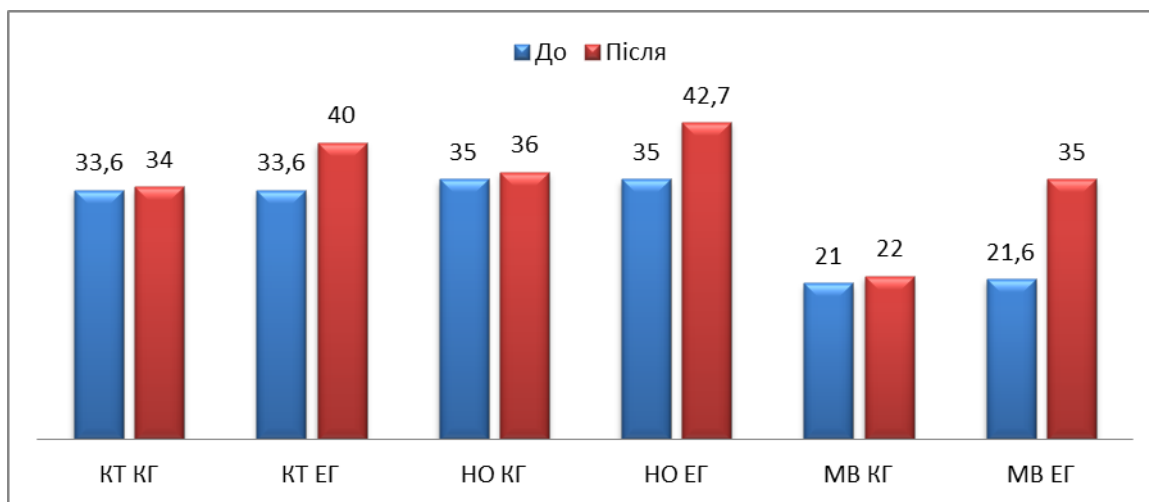

Рисунок 3.2 – Порівняльний аналіз результатів рівня розвитку мисленнєвої сфери військовослужбовців танкових підрозділів за методикою “Складні аналогії” після формувального експерименту, %

КТ – командир танка, НО – навідник-оператор, МВ – механік-водій, КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

Після проведення заходів формувальної програми процент високого рівня групи КГ зріс з 33,6% до 40,2%, що на 6,6% більше від показників КГ. Середній рівень розвиненості мисленнєвої сфери становив 53% (+5,8%). Таким чином, вдалося скоротити низький рівень цього показника до 6,8% (-11,2%).

Результати дослідження мисленнєвої діяльності у КГ та ЕГ навідників-операторів розподілилися так: високий рівень змінився на 7,4% і на момент закінчення експерименту становив 42,7%, середній рівень зріс з 38,8% до 45,3% (+6,5%). Позитивні зміни, які відбулися на високому та

середньому рівнях, дали змогу скоротити низький рівень до 12%, що на 13,9% менше від показників КГ навідників-операторів.

Група механіків-водіїв до експерименту мала найменше представників із високими рівнями – 21,6%. Так, наприклад, у КГ командирів-танка 33,6% досліджуваних осіб мали високий рівень мисленнєвої сфери, у КГ навідників-операторів 35,3%. Проте після закінчення роботи з програмою розвитку ця цифра змінилася до рівня 26,9% (+5,3%). Водночас серед механіків-водіїв була найбільш численна група респондентів із середнім рівнем (60,7%), яка зазнала змін та в ЕГ становила 67,1%, що на 6,4% більше від показника КГ. Низький рівень скоротився до 6%, що є найменшим показником серед усіх досліджуваних груп.

Зауважимо, що мисленнєва сфера військовослужбовців танкових підрозділів є доволі складною, багаторівневою та різнобічною. На нашу думку, ключовим є те, що завдяки застосуванню когнітивного блоку програми розвитку вдалося підвищити рівень мисленнєвої діяльності військовослужбовців ЕГ. Це підтверджує, що у досліджуваних осіб сформувалися навички встановлення кількісних, узагальнювальних, логічних, видових, антонімічних причинно-наслідкових видів зв'язків в процесі виконання функціональних обов'язків у складі танкового екіпажу.

Наступною складовою психологічної готовності, яку ми досліджували, став мотиваційний компонент. У ньому нас цікавив рівень розвитку професійної мотивації до військової служби та групова мотивація. Отримані дані наведені в табл.. 3.4 – 3.5.

Із застосуванням непараметричного *U*-критерію Манна-Уїтні ми виявили відсутність статистичних змін у показниках КГ. У такому разі приймаємо H_0 стосовно КГ досліджуваних осіб.

Таблиця 3.4

Результати обчислення U -критерію Манна-Уїтні у ході дослідження професійної мотивації військовослужбовців танкових підрозділів до та після формувального експерименту

№ п/п	Показник	Контрольна група (U_{emp})		Експериментальна група (U_{emp})		Рівень достовірності
		До	Після	До	Після	
1	Оцінювання результатів праці	399,5	390,5	378,5	264,5	$p \leq 0,01$
2	Професійні домагання	471	454	447	308,5	$p \leq 0,05$
3	Інтернальність у сфері професійних досягнень	408,5	400,5	362,5	257,5	$p \leq 0,01$
4	Професійні інтереси і цінності	394,5	383,5	313	218,5	$p \leq 0,01$

Примітка: критичні значення U -критерію Манна-Уїтні для контрольної ($n = 30$) та експериментальної ($n = 30$) груп дорівнюють: $U_{0,01} = 292$ та $U_{0,05} = 338$ відповідно

Стосовно ЕГ ми прийняли H_1 , що підтверджує статистично значущі зміни на рівні критичного значення $p \leq 0,01$ для шкал оцінювання результатів праці (далі – ОРП), інтернальності професійної діяльності (далі – ПД), професійних інтересів і цінностей (далі – ПІ і Ц) та рівня критичного значення $p \leq 0,05$ для шкали професійні домагання (далі – ПД).

У процентному співвідношенні зміни в показниках розвитку професійної мотивації досліджуваних категорій танкового підрозділу наведено на рис. 3.3.

Як видно з гістограми, у всіх ЕГ відбулися статистично достовірні значущі зміни. Так, високі показники оцінювання результатів праці в ЕГ командирів танка зростає з 46,1% до 56,4% (+10,3%), ЕГ навідників-операторів – 38,8% до 48,9% (+10,1%), ЕГ механіків-водіїв – з 39,1% до 51,1% (+12%). Відповідно до відсоткового зростання за кожною з категорій на стільки ж зменшилася кількість низьких показників ОРП.

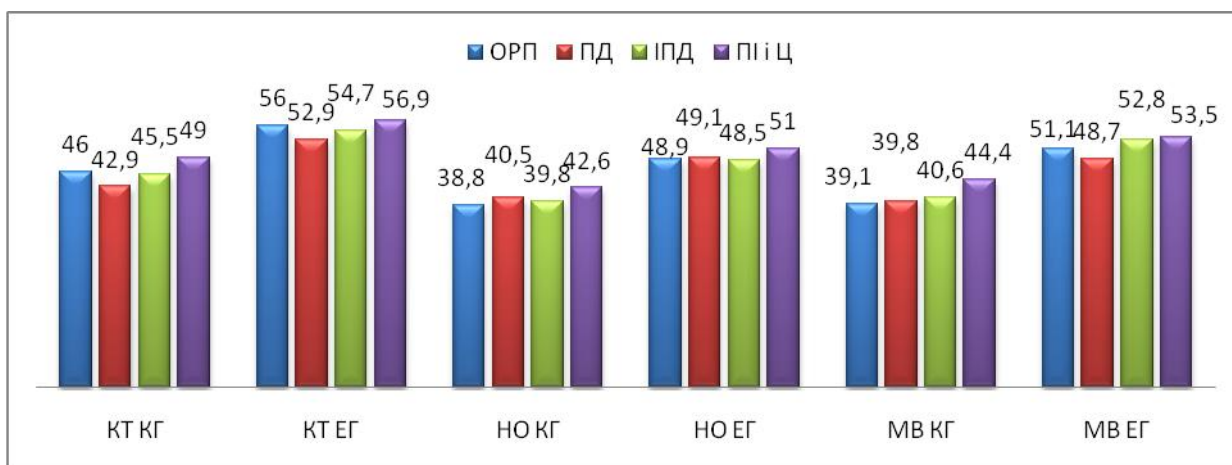

Рисунок 3.3 – Порівняльний аналіз результатів рівня розвитку професійної мотивації військовослужбовців танкових підрозділів ЕГ і КГ за показниками ОРП, ПД, ІПД, Пі і Ц методики В. Осьодла після формувального експерименту, %

КТ – командири танка, НО – навідник-оператор, МВ – механік-водій, КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

Вдалося зменшити кількість осіб із низьким рівнем за шкалою професійних домагань. Показники ЕГ командирів танка після проходження формувальної програми становлять 47,7%, що на 9,4% менше від КГ командирів танка, показники ЕГ навідників-операторів відрізняються від КГ на 8,6% та мають 50,9%, в ЕГ механіків-водіїв налічують 51,3% представників із низьким рівнем ПД, що на 8,9% менше від КГ механіків-водіїв.

За шкалою інтернальності у сфері професійних досягнень ми спостерігаємо збільшення на 9,2% високого рівня в ЕГ командирів танків. Їх показник становив 54,7%. Кінцевий зріз показників в ЕГ навідників-операторів показав зростання на 8,7%, що становить 48,5% від всієї досліджуваної групи. В ЕГ механіків-водіїв вдалося змінити кількість представників із низьким рівнем за згаданою шкалою до 47,2% (-12,2%).

Високий рівень професійних інтересів та цінностей в ЕГ командирів танка зріс до 56,9% (+7,8%), таким чином, кількість представників із низьким рівнем зменшилася до 43,1%. Групи навідників та механіків додали до високого рівня по 8,4% та 9,1% відповідно, встановивши показники на рівні 51% та 53,45%.

З наведених результатів видно, що програма розвитку сприяла вагомому зростанню показників професійної мотивації військовослужбовців. За усіма шкалами продемонстровано сталий результат у діапазоні 8...12%, що свідчить про дієвість запропонованої програми для всіх досліджуваних спеціальностей (командир танка, навідник-оператор та механік-водій) та категорій досліджуваних військовослужбовців (офіцери, сержанти та старшини, солдати).

Розробляючи програму розвитку психологічної готовності, ми не ставили завдання визначити рівень впливу певного мотиву на професійну діяльність танкіста. Проте позитивним є той факт, що найбільші зміни досліджувані особи продемонстрували за шкалою “Інтернальність у сфері професійних досягнень”. Це свідчить, що вони переосмислили себе як відповідальних не тільки за власне життя та здоров’я, а й як суб’єктів, від яких залежить майбутнє всього танкового екіпажу.

Показники вмотивованості танкістів до групової мотивації наведені в табл. 3.5.

Таблиця 3.5

Результати обчислення U -критерію Манна-Уїтні у ході дослідження групової мотивації військовослужбовців танкових підрозділів до та після формульовального експерименту

№ п/п	Категорія	Показник до ($U_{емп}$)	Показник після ($U_{емп}$)	Рівень достовірності
1	Контрольна група	451,5	430,5	$p > 0,05$
2	Експериментальна група	429,5	301,5	$p \leq 0,05$

Примітка: критичні значення U -критерію Манна-Уїтні для контрольної ($n = 30$) та експериментальної ($n = 30$) груп дорівнюють: $U_{0,01} = 292$ та $U_{0,05} = 338$ відповідно

За результатом застосування непараметричного U -критерію Манна-Уїтні ми підтверджуємо подібність даних КГ до та після проведення формульовального експерименту. Отже, не виявивши статистично значущих змін у цій групі, приймаємо H_0 .

Показники ЕГ до та після формувального впливу відрізняються відповідно до рівня достовірності $p \leq 0,05$. Такий результат вказує на відповідність H_1 .

У процентному співвідношенні зміни в показниках розвитку групової мотивації досліджуваних військовослужбовців танкового підрозділу наведено на рис. 3.4.

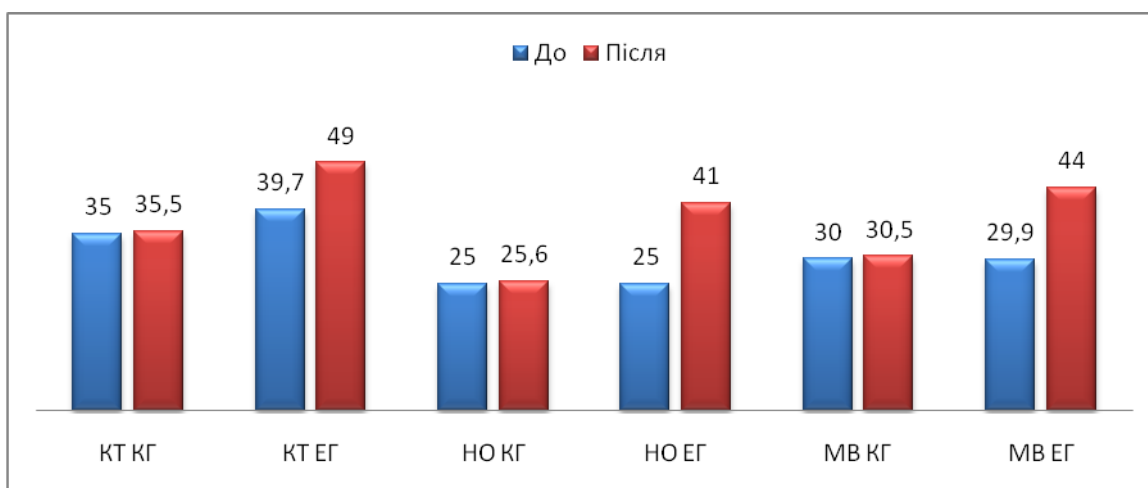

Рисунок 3.4 – Порівняльний аналіз результатів рівня розвитку групової мотивації військовослужбовців танкових підрозділів за методикою І. Ладанова після формувального експерименту, %:

КТ – командир танка, НО – навідник-оператор, МВ – механік-водій, КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

Результати отримані в наслідок формувального впливу на групу командирів танка, вказують, що показники недостатньої мотивації для отримання позитивного результату скоротилися з 27,2% до 18,7%, тобто різниця між КГ та ЕГ становить 8,5%. Достатній рівень мотивації зріс на 5,1% і станом на кінець експерименту становив 44,8%. Відповідно до змін, які відбулися на двох попередніх рівнях, показник позитивної мотивації до успіху в діяльності змінився у позитивний бік на 3,4% і становить 36,5%.

Найбільша кількість (52,8%) представників КГ навідників-операторів була недостатньо мотивована до отримання позитивних результатів колективної діяльності. Після завершення формувального впливу, ЕГ продемонструвала зміни цього показника до рівня 45,4%, що на 7,4%

менше попереднього результату. Достатній рівень мотивації в навідників-операторів зріс на 12,4% та досягнув 41% від загальної кількості досліджуваних осіб. Найменших, проте істотних змін зазнав рівень позитивної мотивації до успіху у діяльності навідників-операторів. Так, у КГ цей показник був на рівні 18,6%, а в ЕГ – вже 24,2% (+5,6%).

Завдяки програмі вдалося зменшити рівень недостатньої мотивації для отримання позитивного результату у групі навідників-операторів з 53,3% до 44% (-9,3%). Достатній рівень мотивації зріс з 30% до 36,1% (+6,1%). Найменший приріст відбувся за показниками позитивної мотивації на успішну діяльність. Так, в ЕГ механіків-водіїв в останній позицією показник зріс на 3,2% і становить 19,9% від загальної кількості учасників ЕГ механіків-водіїв.

За результатами аналізу отриманих даних у КГ та ЕГ зауважимо, що найбільш результативною програма розвитку психологічної готовності була для танкістів з недостатнім та достатнім рівнем колективної мотивації. Військовослужбовці з позитивною мотивацією продемонстрували менш вагомі зміни досліджуваних показників, що вказує на недостатню дієвість запропонованої програми для цієї категорії військовослужбовців.

Вивчаючи емоційно-вольовий компонент, ми звернули увагу на особливості роботи емоційного й вольового конструкту воїнів-танкістів та їхню здатність протистояти впливу стресових чинників (стресостійкість). Динаміку змін висвітлено в табл. 3.6 – 3.7.

Отже, за наведеними вище результатами дослідження емоційно-вольових особливостей військовослужбовців танкових підрозділів КГ до та після формувального впливу істотних змін не відбулося, а ті, які відбулися, не є системними, відповідно до визначеного критичного значення критерію ($p \leq 0,01$) їх не можна вважати значущими. Таким чином, приймаємо H_0 , згідно з якою констатуємо відсутність різниці між значеннями двох вибірок.

Таблиця 3.6

Результати обчислення U -критерію Манна-Уїтні у ході дослідження емоційно-вольових особливостей військовослужбовців танкових підрозділів до та після формувального експерименту

№ п/п	Показник	Контрольна група ($U_{\text{емп}}$)		Експериментальна група ($U_{\text{емп}}$)		Рівень достовірності
		До	Після	До	Після	
1	Фактор С “емоційна нестійкість – стійкість”	404,5	411,5	418,5	310,5	$p \leq 0,05$
2	Фактор F “стриманість – експресивність”	423,5	430	396,5	227,5	$p \leq 0,01$
3	Фактор O “спокій – тривожність”	417,5	380,5	350,5	258	$p \leq 0,01$

Примітка: критичні значення U -критерію Манна-Уїтні для контрольної ($n = 30$) та експериментальної ($n = 30$) груп дорівнюють: $U_{0,01} = 292$ та $U_{0,05} = 338$ відповідно.

В ЕГ до та після впровадження програми розвитку психологічної готовності танкістів ми спостерігаємо зміни у значеннях U -критерію Манна-Уїтні. Зміна показників за факторами F та O після формувального впливу є значущими при критичному значенні $p \leq 0,01$, а дані за фактором C – значущими за умови критичних значень $p \leq 0,05$. Отже, приймаємо H_1 про наявність статистично значущих відмінностей між КГ і ЕГ до та після апробації програми.

У процентному співвідношенні зміни в показниках емоційно-вольового потенціалу досліджуваних категорій танкового підрозділу наведено на рис. 3.5.

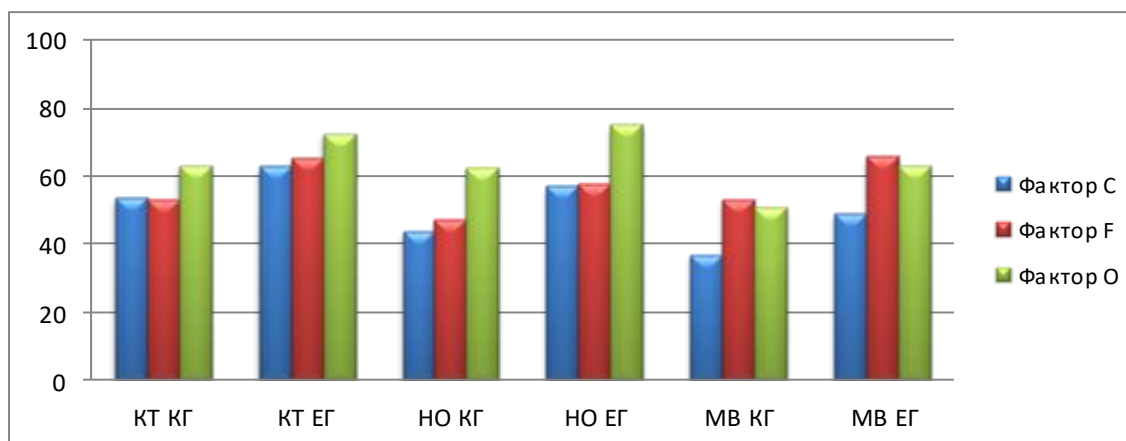

Рисунок 3.5 – Порівняльний аналіз результатів рівня розвитку емоційно-вольових особливостей військовослужбовців танкових підрозділів EG і KG за факторами *C*, *F* та *O* методики Кеттелла після формульовального експерименту, %:

KT – командир танка, HO – навідник-оператор, MB – механік-водій, KG – контрольна група, EG – експериментальна група

Наведені результати вказують на те, що значущі зміни відбулися за усіма факторами. Так, у групі командирів танка показник емоційної стійкості зріс з 53,4% до 62,8%, відповідно рівень емоційно нестійких командирів скоротився з 46,6% до 37,2%. Найбільший позитивний результат ми спостерігали за фактором *F* “стриманість – експресивність”: до формульовального експерименту стриманість була притаманна 53,33% командирів танка, після – 65,14%. Рівень тривожності знизився з 36,8% до 27,7%, відповідно рівень спокійних командирів танка зріс з 63,21% до 72,3%.

Як видно з рис. 3.5, на 14,4% зросла кількість емоційно стійких навідників-операторів, а нестійких представників цієї групи скоротилася з 56,47% до 42,07%. Кількість експресивних навідників зменшилася з 52,94% до 42,59%, що вплинуло на кількість стриманих військовослужбовців – 47,06% до 57,41%. За шкалою *O* “спокій – тривожність” бачимо збільшення кількості спокійних навідників-операторів на 13,53%. Таким чином, рівень тривожності зменшився з 37,65% до 23,82%.

Після апробації програми розвитку змінилися показники в ЕГ механіків-водіїв. Кількість емоційно стійких представників зростає з 36,67% до 48,77%, а стриманих – з 52,94% до 65,84%. Показники фактора *O* “спокій – тривожність” змістилися в бік спокійних на 11,9% (з 50,78% до 62,68%).

Наступним вектором дослідження емоційно-вольового компонента психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів є стресостійкість. Результати динаміки показників стійкості до стресу наведено в табл. 3.7.

Таблиця 3.7

Результати обчислення *U*-критерію Манна-Уїтні у ході дослідження рівня стресостійкості військовослужбовців танкових підрозділів до та після формувального експерименту

№ п/п	Категорія	Показник до (U_{emp})	Показник після (U_{emp})	Рівень достовірності
1	Контрольна група	369,5	353,5	$p > 0,05$
2	Експериментальна група	342,5	297,5	$p \leq 0,01$

Примітка: критичні значення *U*-критерію Манна-Уїтні для контрольної ($n = 30$) та експериментальної ($n = 30$) груп дорівнюють: $U_{0,01} = 292$ та $U_{0,05} = 338$ відповідно.

Отримані дані вказують, що зміни, які відбулися в показниках КГ, не мають статистично значущого характеру та імовірно були випадковими. Таким чином, підтверджується H_0 про подібність даних у групах до та після формувального експерименту.

Аналізуючи емпіричні дані ЕГ, ми бачимо показники *U*-критерію Манна-Уїтні, які є статично значущими за умов рівня достовірності $p \leq 0,01$. Таким чином, ми стверджуємо, що H_1 нашого дослідження щодо статистично значущого рівня зростання психологічної готовності у військовослужбовців танкових підрозділів підтверджується.

У процентному співвідношенні зміни в показниках рівня стресостійкості досліджуваних категорій танкового підрозділу наведено на рис. 3.6.

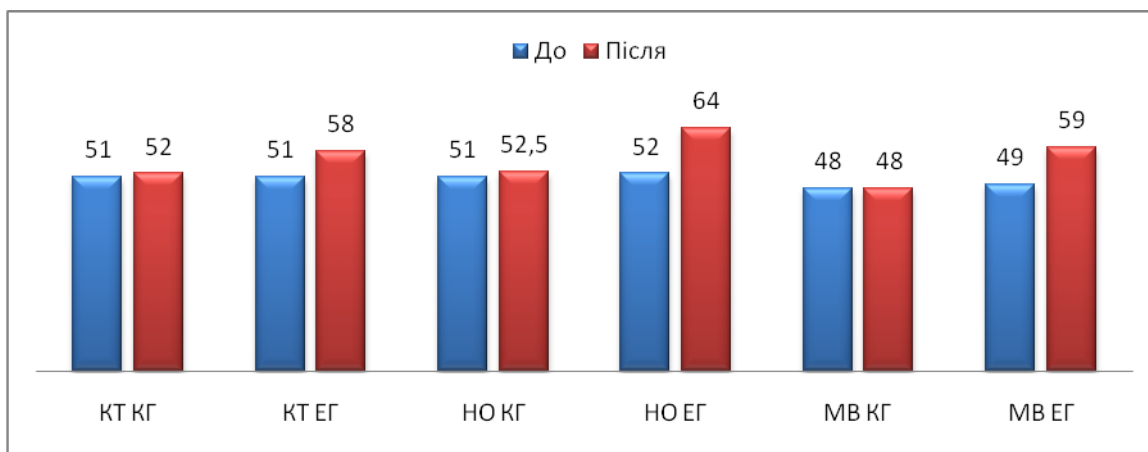

Рисунок 3.6 – Порівняльний аналіз результатів рівня розвитку стресостійкості військовослужбовців танкових підрозділів ЕГ і КГ за методикою С. Коухена і Г. Вілліансона після формувального експерименту, %:

КТ – командир танка, НО – навідник-оператор, МВ – механік-водій, КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

Досліджуючи групу командирів танка після участі у програмі розвитку психологічної готовності, ми виявили істотне зменшення низького рівня стійкості до гострого стресу в ЕГ ($p \leq 0,05$). Так, на початок експерименту цей показник становив 29,7% від загальної кількості досліджуваних осіб, наприкінці цей показник зупинився на рівні 19,3%, що на 10,4% менше. Високий рівень збільшився з 28,8% до 35,2% (+6,4%). Відповідно командири танка ЕГ з середнім рівнем стресостійкості становлять 45,8% що на 4,3% більше попереднього показника.

Після завершення експериментального впливу на групу навідників-операторів ми виявили, що група з низьким рівнем стресостійкості скоротилася на 12,8%. Порівняно з групами командирів танка та механіків водіїв, навідників операторів була найбільш толерантною до стресу (33,9%). Таким чином, кінцевий показник низького рівня становив 21,1%, середній рівень стійкості до стресу в ЕГ зріс з 52% до 59,1% (+7,1%), високий рівень становив 19,8% в ЕГ, що на 5,6% більше попереднього показника.

Завдяки формувальному експерименту вдалося значно підвищити високий рівень стресостійкості в ЕГ механіків водіїв. Так, попередній показник цієї групи зріс на 8,7% і становить 28,9%. Кількість представників з низьким рівнем стресостійкості після формувального впливу становить 19,2%, що на 9,3% менше; відповідно середній рівень стресостійких військовослужбовців цієї категорії становить 52%.

Ще одним напрямом дослідження емоційно-вольового компонента психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів є рівень вольового потенціалу. Результати динаміки показників вольового потенціалу наведено у табл. 3.8.

Таблиця 3.8

Результати обчислення U -критерію Манна-Уїтні у ході дослідження рівня вольового потенціалу військовослужбовців танкових підрозділів до та після формувального експерименту

№ п/п	Категорія	Показник до ($U_{емп}$)	Показник після ($U_{емп}$)	Рівень достовірності
1	Контрольна група	352	353	$p > 0,05$
2	Експериментальна група	349,5	282,5	$p \leq 0,01$

Примітка: критичні значення U -критерію Манна-Уїтні для контрольної ($n = 30$) та експериментальної ($n = 30$) груп дорівнюють: $U_{0,01} = 292$ та $U_{0,05} = 338$ відповідно.

Результати двох зрізів результатів розвитку психологічної готовності танкістів КГ не вказують на статистично значущі зміни. В такому разі H_0 підтверджено, відповідно H_1 відхилено.

Показники респондентів ЕГ до та після участі у програмі демонструють статистично значущі відмінності на рівні критичного значення $p \leq 0,01$. Таким чином, можемо підтвердити H_1 .

У процентному співвідношенні зміни показників вольового потенціалу досліджуваних категорій танкового підрозділу наведено на рис. 3.7.

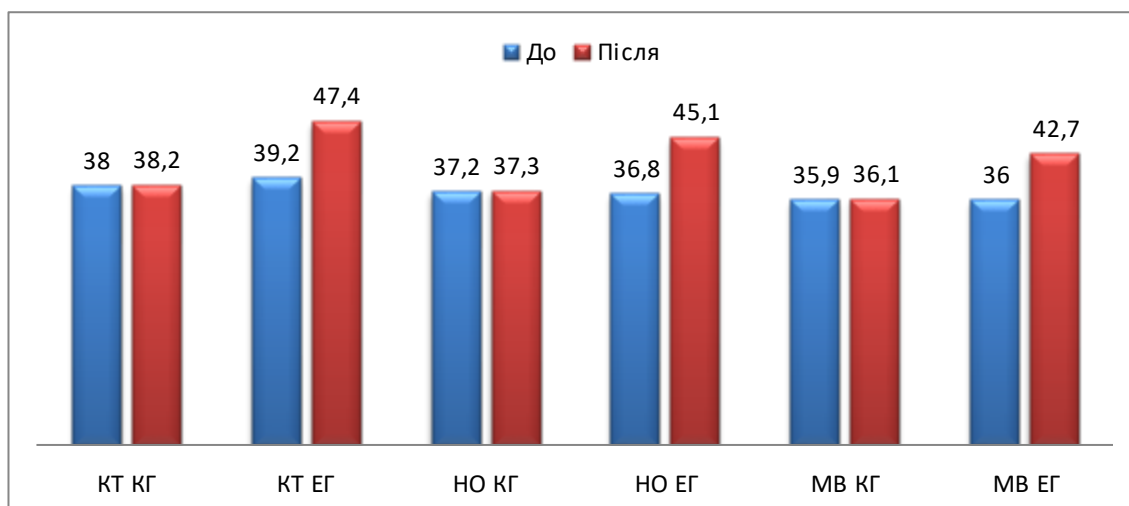

Рисунок 3.7 – Порівняльний аналіз результатів рівня розвитку вольового потенціалу військовослужбовців танкових підрозділів за методикою М. Фетіскіна після формувального експерименту, %:

КТ – командир танка, НО – навідник-оператор, МВ – механік-водій, КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

Отримані результати в ЕГ командирів танка показують, що високий рівень зріс з 39,2% до 47,4 (+8,2%). Після формувального впливу середній рівень знизився на 1,1% і становить 43% від кількості учасників ЕГ командирів танка. Низький рівень зменшився на 7,1% і становить 9,6% від загальної вибірки командирів.

Високий рівень вольового потенціалу в ЕГ навідників-операторів після участі у програмі становить 44,6%, що на 7,4% більше від попереднього показника. Незначних змін зазнав середній рівень: його показники збільшилися з 42,4% до 43% (+0,6%). Кількість навідників-операторів з низьким рівнем розвитку вольового потенціалу після впровадження програми знизилася на 8,2% і становить 12,2%.

Експериментальна група механіків-водіїв продемонструвала позитивні зрушення високого рівня з 36,7% до 45,3%, що відрізняється на 8,6%. Середній рівень зменшився на 3,5% і становить 39,8% механіків. Відповідні зміни у високому та середньому рівнях спровокували зниження на 5,1% низького рівня. Таким чином, низький рівень становить 14,9%.

Отримані результати наведених показників підтверджують результативність емоційно-вольового блоку програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. Підсумком цілеспрямованого впливу на емоційно-вольовий компонент танкістів стало набуття ними навичок розпізнавання, контролю та коригування власного емоційного стану.

Одним із найважливіших компонентів психологічної готовності є функціональний. Для його вдосконалення у програмі розвитку відведено найбільше часу, що дало змогу значно підвищити рівень розвитку сенсомоторних навичок танкістів. Дослідження властивостей уваги, простої сенсомоторної реакції (далі – ПСР) та реакції на рухомий об'єкт (далі – РРО) наведені в табл. 3.9.

Таблиця 3.9

Результати обчислення U -критерію Манна-Уїтні у ході дослідження властивостей уваги, ПСР та РРО у військовослужбовців танкових підрозділів до та після формувального експерименту

№ п/п	Показник	Контрольна група ($U_{емп}$)		Експериментальна група ($U_{емп}$)		Рівень достовірності
		До	Після	До	Після	
1	Переключення уваги	414,5	430,5	420,5	291,5	$p \leq 0,01$
2	Проста сенсомоторна реакція	434,5	441,5	410,5	308,5	$p \leq 0,05$
3	Реакція на рухомий об'єкт	407	371,5	380,5	293,5	$p \leq 0,01$

Примітка: критичні значення U -критерію Манна-Уїтні для контрольної ($n = 30$) та експериментальної ($n = 30$) груп дорівнюють: $U_{0,01} = 292$ та $U_{0,05} = 338$ відповідно.

Отримані результати дослідження показників переключення уваги, простої сенсомоторної реакції та реакції на рухомий об'єкт військовослужбовців танкових підрозділів вказують на значні позитивні зрушення, що відбулися у експериментальних групах танкістів. Ці зміни є наслідком впровадження в ЕГ танкістів програми розвитку, що сприяло статистично значущим зрушенням цих показників. Апелюючи до

викладених фактів, приймаємо H_1 . Відповідно H_0 відхиляємо як таку, що не має підтвердження.

У процентному співвідношенні зміни в показниках переключення уваги, простої сенсомоторної реакції та реакції на рухомий об'єкт досліджуваних категорій танкового підрозділу наведено на рис. 3.8.

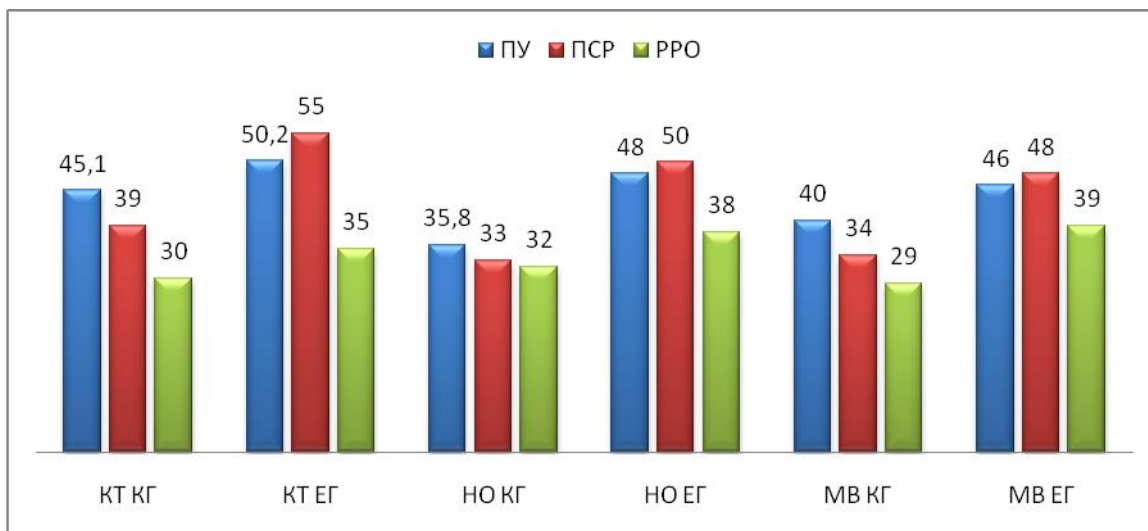

Рисунок 3.8 – Порівняльний аналіз результатів рівня розвитку властивостей уваги та сенсомоторних здібностей військовослужбовців танкових підрозділів ЕГ і КГ за методиками “переключення уваги”, “проста сенсомоторна реакція” та “реакція на рухомий об'єкт” після формульованого експерименту, %

КТ – командир танка, НО – навідник-оператор, МВ – механік-водій, КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група.

Після впровадження експериментальної програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів вдалося значно зменшити відсоток командирів танка з низьким рівнем розвитку переключення уваги. Так, низький рівень скоротився з 42,4% до 30,6% (–11,8%), середній рівень збільшився на 5,1% і становить 50,2%, високий рівень на кінець експерименту становив 19,2%, що на 6,8% більше за початковий показник. Після відпрацювання блоку програми, спрямованого на автоматизацію сенсомоторних реакцій, ЕГ командирів танка продемонструвала значне зростання кількості реакцій, які відповідають часовим нормам: так, показник норми виявлено у 53,9%

(+14,2%), показники передчасних реакцій скоротилися на 7,6% та налічують 18,6%, запізнiла реакція була притаманна 34% командирів танка до формувального впливу, а після експерименту скоротилася до 27,5%, що на 6,5% менше попереднього показника. Оцінивши повторно результати ЕГ і КГ командирів танка, ми встановили істотні відмінності за шкалою точних реакцій. Отже, показник точних реакцій на рухомий об'єкт зріс на 11,3% і становить 39,9%, кількість передчасних спроб скоротилася на 7,1% та після формувального впливу становила 29%, кількість запізнiлих реакцій в ЕГ скоротилася до 31,7%, що на 4,1% менше показника в КГ командирів танка.

Після того, як ЕГ навідників-операторів взяла участь у формувальному етапі експерименту, кількість військовослужбовців з високим показником переключення уваги зросла на 6,1% і становить 22,9%, середній рівень переключення уваги притаманний 55,8% (+7,8%), навідників з низьким рівнем переключення уваги налічувалося 21,3%, що відрізняється від КГ на 13,38%. Значущих змін вдалося досягти завдяки розвитку сенсомоторних навичок навідників-операторів. Так, на початку експерименту показники передчасних сенсомоторних реакцій у групі навідників-операторів сягали 28%, а після формувального впливу скоротилися до 20,6% (-7,4%). Різниця в запізнiлих сенсомоторних реакціях між КГ та ЕГ навідників-операторів становить 7,9%. Таким чином, кількість навідників-операторів схильних передчасно реагувати на подразник, становить 30,4%. Найбільший приріст продемонстровано за шкалою нормальних реакцій. Так, в ЕГ навідників-операторів кількість нормальних реакцій збільшилась на 15,3% і під час кінцевого вимірювання сягнула 49% від загальної кількості учасників ЕГ навідників-операторів. Контрольні заміри реакції на рухомий об'єкт у груп навідників-операторів вказує на те, що найбільше програма розвитку вплинула на скорочення кількості передчасних реакцій до 24,5%. Зауважимо, що групи навідників-операторів мали найменші показники за цією шкалою порівняно з групами

командирів танка та механіків-водіїв, а після участі у розвивальному експерименті продемонстрували найкращий результат. Точний результат підвищився на 12,1% та майже наздогнав (42,2%) показники ЕГ командирів танка. Запізнілі реакції скоротилися на 7,2% та сягнули 30,2% від загальної кількості досліджуваних навідників-операторів, відповідно кількість передчасних реакцій скоротилася до 27,6% (-5%).

Завдяки участі у програмі розвитку психологічної готовності групі механіків-водіїв вдалося суттєво зменшити кількість осіб із низьким рівнем переключення уваги. Так, у КГ механіків-водіїв 39,9%, а в ЕГ – на 9,5% менше, тобто 30,4%. Високий рівень зріс на 7,8% до 23,2%. Таким чином, середній рівень переключення уваги мали 46,4% учасників ЕГ механіків-водіїв, що на 1,7% більше від показників у КГ. Після участі у формуванні сенсомоторних навичок в ЕГ механіків-водіїв значно зменшилася кількість передчасних реакцій на подразник (-8,1%), що зрештою дорівнює 20% від загальної кількості учасників ЕГ механіків-водіїв. Група схильних до запізнених реакцій скоротилася до 29,9% (-7,7%). Відповідно кількість військовослужбовців ЕГ механіків-водіїв з нормальною реакцією на подразник становить 50,1%. Після проходження програми учасники ЕГ механіків-водіїв вдалося знизити найбільший показник реакції на рухомий об'єкт, а саме запізнєні. Ця шкала була найбільш поширена між військовослужбовцями групи механіків-водіїв. Згаданий показник скоротився на 8,5% до 29,6%. Зауважимо, що група механіків-водіїв продемонструвала найбільший позитивний показник за цією шкалою: кількість точних реакцій зросла на 9,3% і становить 45,5% ЕГ механіків-водіїв. Передчасні реакції скоротилися на 7,2%, що є значною зміною, зважаючи на важливість точності сенсомоторної навички для механіків-водіїв танка.

Показовим результатом для нас є отримання значних змін за рядом параметрів. По-перше, вдалося скоротити кількість запізнених реакцій в усіх групах досліджуваних. Це означає, що час прийняття рішення у

невизначених умовах істотно скоротився. По-друге, зменшення кількості передчасних реакцій (за методикою ПСР) не спровокувало зростання кількості хибних відповідей, тобто передчасно відповідали тільки ті військовослужбовці, які були впевнені у правильності відповіді. По-третє, кількість точних реакцій і відповідей, які відповідають часовим нормам, значно збільшилася. Цей показник вказує, що зростання кількості військовослужбовців із відпрацьованими до автоматизму сенсомоторними навичками відбулося внаслідок застосування функціонального блоку програми розвитку психологічної готовності.

Наступним досліджуваним компонентом психологічної готовності танкістів стали індивідуально-психологічні якості. Вивчаючи їх, ми виявили ряд притаманних для цієї категорії особливостей, тому, роботі з ними і був присвячений блок розвитку індивідуально-психологічних якостей. Водночас у програмі було враховано необхідність роботи з якостями, які негативно впливають на розвиток особистості танкіста. Наприклад, мовчазні та закриті механіки у професійній діяльності ефективніші, тому надмірний розвиток товарищескості та комунікативності для них не є обов'язковим. Натомість для командирів танків товарищескість і вміння ефективно комунікувати з людьми є першочерговими навичками. Отже, динаміка змін показників індивідуально-психологічних якостей військовослужбовців танкових підрозділів наведена в табл. 3.10.

Таблиця 3.10

Результати обчислення U -критерію Манна-Уїтні у ході дослідження індивідуально-психологічних якостей військовослужбовців танкових підрозділів до та після формувального експерименту

№ п/п	Показник	Контрольна група ($U_{емп}$)		Експериментальна група ($U_{емп}$)		Рівень достовірності
		До	Після	До	Після	
1	Фактор А “замкнутість – товарищескість”	412	405	389,5	298,5	$p \leq 0,05$

Продовження таблиці 3.10

№ п/п	Показник	Контрольна група ($U_{емп}$)		Експериментальна група ($U_{емп}$)		Рівень достовірності
		До	Після	До	Після	
2	Фактор E “підпорядкованість – домінантність”	434	439	423	382	$p > 0,05$
3	Фактор I “жорстокість – чутливість”	451	438	422	366	$p > 0,05$
4	Фактор Q1 “консервативність – радикалізм”	400,5	392,5	313	313	$p \leq 0,05$
5	Фактор Q3 “низький самоконтроль – високий самоконтроль”	422,5	414,5	379,5	304,5	$p \leq 0,05$
6	Фактор MD “адекватність самооцінювання”	431	386,5	373	281,5	$p \leq 0,01$

Примітка: критичні значення U -критерію Мана-Уїтні для контрольної ($n = 30$) та експериментальної ($n = 30$) груп дорівнюють: $U_{0,01} = 292$ та $U_{0,05} = 338$ відповідно

Наведені результати констатуючого та контрольного зрізів демонструють сталість даних U -критерію Манна-Уїтні у КГ до та після експерименту. Отже, стосовно всіх досліджених факторів приймаємо H_0 .

Аналізуючи отримані дані ЕГ за більшістю факторів, ми спостерігаємо позитивні зміни U -критерію Манна-Уїтні. Водночас фактори I “жорстокість – чутливість” та E “підпорядкованість – домінантність” не зазнали статистично значущих змін, тому стосовно цих факторів приймається H_0 . На рівні критичних значень $p \leq 0,01$ позитивних змін зазнав фактор MD “адекватність самооцінювання”. Статистично значущими на рівні критичних значень $p \leq 0,05$ стали результати ЕГ після формувального впливу на фактори Q3 “низький самоконтроль – високий самоконтроль”, Q1 “консервативність – радикалізм”, A “замкнутість-товариськість”. Такі результати вказують на доцільність прийняття H_1 .

У процентному співвідношенні зміни показників емоційно-вольового потенціалу досліджуваних категорій танкового підрозділу наведено на рис. 3.9.

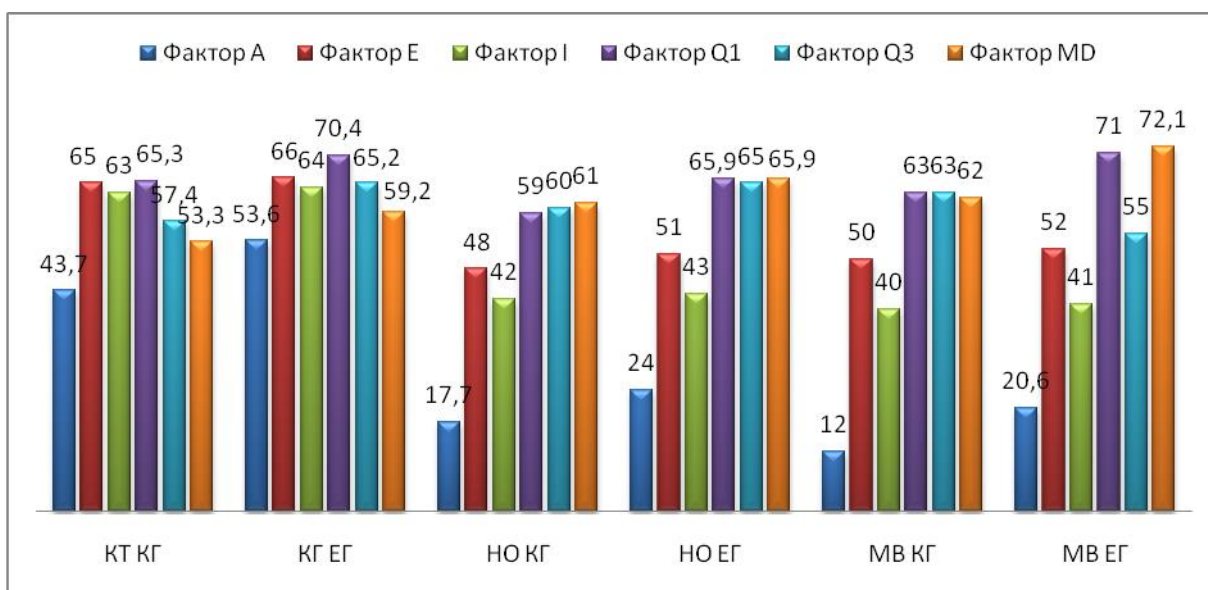

Рисунок 3.9 – Порівняльний аналіз результатів рівня розвитку емоційно-вольових особливостей військовослужбовців танкових підрозділів ЕГ і КГ за факторами А, Е, І, Q1, Q3, MD методики Кеттелла після формувального експерименту, %:

КТ – командир танка, НО – навідник-оператор, МВ – механік-водій, КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

Завдяки формувальному експерименту вдалося зменшити кількість замкнених командирів танка до рівня 46,5% (–6,8%). Таким чином, рівень відкритості в ЕГ становить 53,6%. Після впровадження програми кількість радикальних командирів зменшилася на 7,1% і становить 29,57%, а кількість консервативних становить 70,43% від загальної кількості учасників ЕГ командирів танка. Результати за фактором Q3 змінилися на 8,3% у бік підвищення високого рівня самоконтролю у командирів танка, що наприкінці експерименту становив 65,72%. Відповідно показник низького рівня самоконтролю скоротився до 34,28%. Адекватна самооцінка притаманна 59,23% респондентів, що на 5,9% більше, ніж у КГ. Зменшилася (–4,6%) кількість командирів із завищеною самооцінкою, яку

продемонстрували 35,3%. Рівень низької самооцінки сягнув 5,47% у командирів (-1,2%).

У ході аналізу отриманих результатів КГ та ЕГ навідників-операторів, ми виявили приріст даних за фактором *A* (товариськості) на 6,5%, фактором *Q₁* (консерватизму) на 4,8%, фактором *Q₃* (самоконтролю) на 6,8% та фактором *MD* (адекватної самооцінки) на 6,2%. Таким чином, показники військовослужбовців, які брали участь у формувальній частині експерименту, становлять за фактором *A* – 24,2%, фактором *Q₁* – 65,9%, фактором *Q₃* – 42,1% та фактором *MD* – 66,8%.

Під час проведення зрізу ми виявили, що у групі механіків-водіїв найвищий рівень замкнених особистостей. Після впровадження програми розвитку психологічної готовності цей параметр зменшився на 8,5% і кількість товариських механіків становить 20,6%. Вдалося знизити рівень радикалізму і ЕГ з 36,4% до 29%, що на 7,4% менше від показника КГ. Показники низького рівня самоконтролю в ЕГ механіків-водіїв становлять 55,6%, що відрізняється від КГ на 8%. Вдалося мінімізувати рівень завищеної самооцінки механіків-водіїв до рівня 4,1% (-1,1%), на кінець експерименту адекватна самооцінка притаманна 72,5% (+9,8%), а рівень низької самооцінки зменшився до 23,4% (-9,2%).

Стосовно факторів *E* та *I* в групах командирів танка, навідників-операторів та механіків-водіїв рівень змін, які відбулися, не є значущими у разі критичних значень *U*-критерію Манна-Уїтні $p \leq 0,01$ та $p \leq 0,05$.

Інтегральні показники рівня розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань після впровадження формувальної програми ми навели у вигляді гістограми (рис. 3.10).

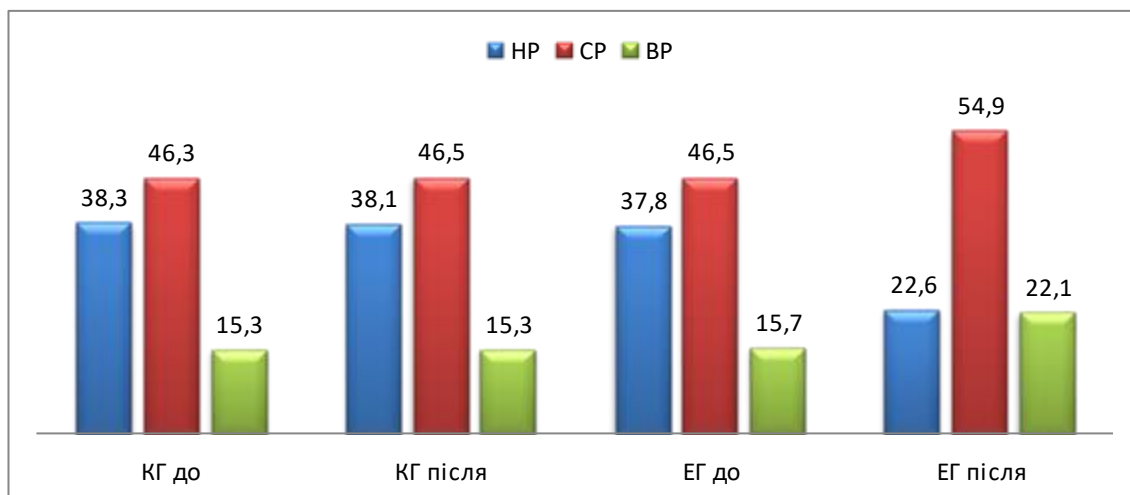

Рисунок 3.10 – Інтегральні показники рівнів розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів після формувального експерименту, %:
КГ – контрольна група, ЕГ – експериментальна група

Як видно з рис. 3.10, значні зміни в інтегральних показниках рівнів психологічної готовності відбулися в ЕГ. Так, до початку формувального експерименту низький рівень психологічної готовності був притаманний 37,8% військовослужбовців, а після завершення формувального експерименту ця цифра зменшилася до 22,6% (–15,2%). Середній рівень вдалося підвищити до 54,9%, що відрізняється від попереднього показника на 8,4%. Високий рівень психологічної готовності демонстрували 15,7%, а після участі в розвивальній програмі збільшили цей показник на 6,8% до 22,1%.

Зазначимо, що у КГ також відбулися зміни. Низький рівень психологічної готовності у КГ до експерименту становив 38,3%, після експерименту цей показник зменшився на 0,2% і становить 38,1%. Середній рівень збільшився на 0,2% і становить 46,5%. Незмінним залишився високий рівень психологічної готовності, який до та після формувального впливу становить 15,3%.

Таким чином, після формувального етапу експерименту спостерігається позитивна динаміка розвитку статистично значущих показників в ЕГ. Водночас за деякими факторами (фактор I “жорсткість –

чутливість” та E “підпорядкованість – домінантність”) індивідуально-психологічних якостей особистості танкіста не вдалося досягти значних успіхів. На нашу думку, така ситуація може вказувати на те, що ці конструкти особистості більшою мірою є вродженими особливостями. Враховуючи, що ці фактори характеризують темпераментальні властивості особистості, значущих змін можна досягнути завдяки глибокій психокорекційній роботі [168].

Застосувавши коефіцієнт рангової кореляції r Спірмена, встановлено позитивні кореляційні зв'язки рівня розвитку стресостійкості та активності мисленнєвої сфери ($r=-0,733^{**}$, $p\leq 0,01$), рівня професійної мотивації і низького рівня тривожності ($r=-0,516^{**}$, $p\leq 0,01$), рівня стресостійкості та групової мотивації ($r=-0,443^*$, $p\leq 0,05$), активністю мисленнєвої сфери та креативними здібностями ($r=0,422^*$, $p\leq 0,05$) (див. додаток І). Це вказує на позитивну динаміку розвитку психологічної готовності у членів екіпажів танкових підрозділів з експериментальної групи.

Отже, можемо зробити висновок, що отримані статистично значущі зміни, які продемонстрували військовослужбовці ЕГ порівняно із відсутністю прогресу у КГ, підтверджують дієвість запропонованої програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових дій.

3.3. Практичні рекомендації щодо розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань

Широкомасштабна агресія російської федерації проти України безпосередньо вплинула на систему підготовки військовослужбовців. По-перше, істотно зросла кількість особового складу (від 400 тис. до 700 тис. на сьогодні), яка потребує якісної психологічної підготовки. По-друге, у військові підрозділи почало надходити нові зразки танків, витісняючи

озброєння радянського періоду, що актуалізує питання набуття нових навичок і компетентностей особового складу та інструкторів з професійної підготовки. По-третє, відбулися зміни державно–політичного масштабу, які безпосередньо впливають на оборонний сектор, насамперед подання нашою державою заявок на вступ до Організації Північноатлантичного договору (НАТО) і набуття повноправного членства в Європейському Союзі, що потребує імплементації значної кількості стандартів та загалом системи підготовки військовослужбовців за зразками держав-членів НАТО.

Так, 25 березня 2021 року було ухвалено Стратегію воєнної безпеки України. Для посилення кадрового потенціалу та нарощування спроможностей Збройних Сил України пріоритетним завданням Стратегії визначено “розвиток систем військової освіти та підготовки особового складу для сил оборони, запровадження освітньо-професійних програм підготовки офіцерського, сержантського та старшинського складу з використанням досвіду бойових дій, методики підготовки, принципів і стандартів НАТО”. У короткостроковій перспективі передбачено забезпечити “прискорену професіоналізацію Збройних Сил України та інших складових сил оборони, розвиток військової освіти і науки”, у середньостроковій – “підвищення рівня бойової готовності та спроможностей Збройних Сил України, інших складових сил оборони виконувати завдання за призначенням, у тому числі за рахунок завершення переведення їх на професійну основу”, у довгостроковій – “трансформацію професійної культури на основі принципів і стандартів НАТО в системах керівництва силами оборони, управління військами (силами), їх підготовки, військової освіти і науки” [133].

На законодавчому рівні психологічну підготовку особового складу організовують і проводять відповідно до вимог наказу Генерального штабу ЗС України “Про впровадження організації психологічної підготовки особового складу в навчальний процес підготовки органів управління та

військ (сил)” від 16.11.2012 № 240, а також наказу Головнокомандувача ЗС України “Про організацію психологічної підготовки в Збройних Силах України” від 23.10.2020 № 173.

Так, психологічна підготовка особового складу – це цілісний та організований процес формування у військовослужбовців психічної стійкості і психологічної готовності до дій у бою, у складних і небезпечних умовах, в обстановці, що різко змінюється, під час тривалого нервово-психічного напруження, подолання труднощів, пов’язаних із виконанням військового обов’язку у мирний і воєнний час. Психологічну підготовку планують і проводять у загальній системі підготовки Збройних Сил України та включають в оперативну та бойову підготовку як окрему навчальну дисципліну [92].

Психологічна підготовка особового складу реалізується шляхом формування і розвитку у військовослужбовців відповідних знань, умінь, навичок, спроможностей і досвіду, згуртованості підрозділів, які забезпечують їх психологічну готовність до організованих, ініціативних та активних дій в бою (операції), стійкість до бойових стрес-факторів і негативних психологічних чинників. Сформувані психологічну готовність до бою є головною метою психологічної підготовки. [128, с. 71].

Особливу увагу потрібно звернути на методичні рекомендації щодо проведення психологічної підготовки особового складу Збройних Сил України. В рекомендаціях наголошено, що психологічна підготовка разом із професійно-психологічним відбором, прогнозуванням психологічного стану особового складу військ (сил), психологічним супроводженням бойової діяльності, психологічною реабілітацією військовослужбовців є компонентами психологічного забезпечення діяльності і підготовки особового складу.

Концепції впровадження психологічної підготовки у Збройних Силах України враховують особливості діяльності розвідувальних і десантних підрозділів, ракетних військ та артилерії, підрозділів інженерних військ та

підрозділів зв'язку. Водночас психологічна підготовка, спрямована на розвиток психологічної готовності танкових підрозділів, залишається поза увагою наукової спільноти [80].

Зазначимо, що проблема розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів виникають через недостатньо якісний професійно-психологічний відбір та розподіл за військово-обліковими спеціальностями. Разом з тим, одним з основних завдань професійно-психологічного відбору є оцінка психологічної придатності кандидатів до видів діяльності до виконання яких вони призначаються, прогноз успішності їх подальшої професійної діяльності під час проходження військової служби та виконання завдань за призначенням [106]. Однак, часто комплектацію підрозділів проводять без урахування схильностей, вмінь та побажань військовослужбовців, а за принципом “заповнення вільних посад”. За таких умов підрозділ отримує недостатньо вмотивованого військовослужбовця, не задоволеного умовами професійного середовища з відсутністю бачення перспектив особистісного розвитку. Зазвичай такі військовослужбовці виконують функціональні обов'язки за посадою без особливої зацікавленості і звільняються за першої можливості. Вагомим аспектом під час комплектації танкових підрозділів є проведення психофізіологічного відбору кандидатів [104].

Як зазначає Б. Фурманець “...досягнути високого рівня підготовленості до дій в екстремальних умовах можна одним найефективнішими шляхом – психологічним всебічним загартуванням, фундаментом якого є, безумовно, чітко організована психологічна підготовка”. Психологічне загартування формується у процесі всього багатогранного навчання, життя і діяльності військовослужбовців, курсантів на навчальних заняттях і під час повсякденної служби. Значення психологічної підготовки полягає не тільки у тому, що вона формує у людини необхідне загартування, а й у тому, що допомагає формуванню всіх видів готовності [148].

Описуючи підготовку військовослужбовців танкових підрозділів, Н. Агаєв, О. Скрипкін та Л. Корня зазначають, що спеціальна психологічна підготовка танкових підрозділів спрямована на формування у членів екіпажу необхідного рівня військово-професійних та психологічних якостей, сенсорно-моторних навичок з умілого і чіткого управління танком, упевненості у високих бойових можливостях своєї машини, почуття особистої та колективної відповідальності за її збереження в бою, розвитку розумових та сенсорно-розумових навичок для прийняття своєчасних та вірних рішень в бою. Для цього техніка управління і тактика ведення бойових дій відпрацьовуються в різних умовах місцевості, несприятливих метеоумовах та умовах обмеженої видимості. Закладається необхідність ведення різних маневрів в стислі терміни, зміни позиції на вузьких ділянках місцевості з перешкодами, під вогнем противника, при зміщенні центра ваги машини. Обов'язково відпрацьовується форсування водних перешкод, а також тренування з залишення затопленої машини у воді під вогнем противника [110, с. 14].

Отже, метою психологічної підготовки військовослужбовців танкових підрозділів є цілеспрямований розвиток основних компонентів (когнітивного, мотиваційного, функціонального, емоційно-вольового компонентів та індивідуально-психологічних якостей) психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Кожен компонент охоплює ряд професійно важливих якостей та властивостей, які складають основу ефективного виконання бойового завдання.

Завданнями психологічної підготовки військовослужбовців танкових підрозділів є:

1. Перетворення негативних чинників професійної діяльності танкістів у знайомі, очікувані та прогнозовані.

2. Набуття військовослужбовцями здатності ефективно застосовувати професійні знання, вміння та навички в умовах обстановки, що швидко змінюється.

3. Оволодіння необхідними техніками подолання психологічних навантажень бойових дій.

Основними напрямками психологічної підготовки військовослужбовців танкових підрозділів є:

1. Напрямок когнітивної підготовки танкістів. Метою цього напрямку є розвиток інтелектуальних здібностей, що формують подальшу стратегію поведінки під час виконання бойових завдань і розвиток творчого підходу до професійної діяльності. Завдяки цим утворенням танкіст зможе швидко орієнтуватися в обстановці, яка складається на полі бою, бачити можливість для маневру та застосовування військової хитрості.

Як свідчить практика проведення занять з психологічної підготовки, найбільш дієвими методами розвитку когнітивного компонента психологічної готовності воїнів-танкістів є індивідуальні та групові тренінгові заняття. До змісту тренінгу доречно включити вправи різної складності, спрямовані на розвиток ключових для діяльності танкістів вмінь: розпізнавання важливої інформації із загального потоку даних, її якісне опрацювання, алгоритм ухвалення рішення та його виконання. Також для стимулювання пам'яті, уваги та прискорення процесу мислення як засіб самостійного вдосконалення військовослужбовці можуть застосовувати такі настільні ігри, як "Монополія", "Мафія", "Уно".

2. Напрямок мотиваційної підготовки танкістів. Основна мета полягає у формуванні мотиваційних основ бойової діяльності танкіста, які є сталими і достатньо незалежними від обставин професійної діяльності. Цей напрям побудований на індивідуальних, персональних спонукальних конструктах, притаманних кожному військовослужбовцю. Ми виокремили основні з них: соціально-психологічний (боротьба за суверенітет держави, захист мирного населення, усвідомлення себе як громадянина України,

належність до військової спільноти та ін.) та особистісний (грошове забезпечення, кар'єрне зростання, соціальна захищеність себе та своєї родини, помста та ін.).

З огляду на визначені групи спонукальних чинників, для розвитку мотиваційного компонента психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів дієвим буде застосування вправ та спрямованих на підсилення соціально-психологічних мотивів. Їх краще виконувати у груповій формі під час заняття, розглядаючи конкретні ситуації професійної діяльності. Індивідуальна форма проведення заняття придатна для розвитку особистісних мотивів. Для обох форм можуть бути доцільними робота з метафоричними картами, музичний супровід занять та перегляд відеороликів діяльності танкових підрозділів.

3. Напрямок емоційно-вольової підготовки танкістів. Мета цього напряму полягає в розвитку емоційної стійкості до специфічних умов професійної діяльності (маються на увазі сенсорне та моторне поле) і вольових здібностей протистояти усім навантаженням військової служби.

Основні методи розвитку емоційно-вольового компонента психологічної готовності танкістів ґрунтуються на усвідомленні та прийнятті майбутніх картин війни, якими б моторошними вони не були. Вольовий потенціал танкіста розвивається завдяки створенню обстановки, наближеної до бойової (моделюванню ситуацій небезпеки, коли необхідно проявити сміливість, рішучість, наполегливість). Також важливо регулярно підтримувати емоційний стан на належному рівні. Позитивно на емоційний стан впливають регулярні заняття спортом, спілкування з родиною, зустрічі із капеланом та ін. Також важливим елементом емоційного розвантаження є якісне дозвілля. Як показало наше дослідження, військовослужбовцям у польових умовах дуже не вистачає культурного розвитку (переключення від рутинної діяльності) у час вільний від виконання бойових завдань. Вирішити це питання можна завдяки перегляду відеофільмів, влаштуванню спортивних змагань або

створенню гуртків самодіяльності. Важливо, щоб всі негативні накопичені емоції були сублімовані в корисну та безпечну для колективу діяльність.

4. *Напрямок функціональної підготовки танкістів.* Основною метою цього напрямку є розвиток необхідних сенсомоторних та сенсомовних вмінь, що утворюватимуть конкретні елементи професійної діяльності, а також їх доведення до автоматизму в усіх членів екіпажу. Проте потрібно зауважити, що для командира танка більш характерна сенсомовна реакція на подразник, а для механіка-водія та навідника-оператора – сенсомоторна.

Оскільки функціональний компонент репрезентує різного роду сенсомоторну або сенсомовну відповідь на подразник, то основні методи його розвитку ми вбачаємо у відпрацюванні елементів професійної діяльності спочатку на тренажерах, а потім в танку. Під час тренування на тренажерах для вироблення швидкості реакції командира танка (мовленнєвої та зорово-рухової) варто змінювати обстановку, вводити додаткові сили противника, зменшувати власні можливості; під час тренування навідника-оператора (зорово-рухової) – створювати штучне “відведення снаряду”, зменшувати видимість або змінювати час доби зі світлої на темну; для механіка-водія (зорово-рухової) – змінювати погодні умови, ландшафти і створювати перешкоди на шляху.

Ще однією особливістю психологічної підготовки у ході розвитку функціонального компонента психологічної готовності танкових підрозділів є подолання в особового складу екіпажів танка “водобоязні”. Завдання з подолання цієї проблеми потрібно вирішувати у процесі занять з легководолазної підготовки, плавання, стрибків у воду, а також практичного водіння бойових машин під водою і по глибоких бродах. У ході занять з водіння під водою необхідно розвивати: впевненість у надійності ізолюючого протигазу (апарату); впевненість у можливості порятунку під час будь-якої аварійної ситуації та надійності евакуювальної служби; переконаність у надійності системи герметизації

танка у разі тривалого перебування екіпажів під водою і її можливостях під час подолання водних перешкод під водою і вбхід.

Підвищити ефективність набуття танкістами професійно значущих якостей можливо завдяки виконанню ідеомоторних вправ. Починати практикувати ідеомоторні вправи краще з невеликих елементів професійної діяльності, поступово ускладнюючи завдання.

5. *Напрямок індивідуально-психологічної підготовки танкістів.* Мета цього напрямку полягає в розвитку особистісних рис, які сприяють становленню особистості танкіста у професійній діяльності. Беззаперечно, є загальні якості притаманні всім військовослужбовцям танкових підрозділів, наприклад, моральність, відповідальність, пильність та розважливність. Однак, як ми виявили, командир танка – це лідер команди, що повинен вміти організовувати людей, бути комунікабельним, товариським, рішучим, оптимістичним, мати імажинітивні якості; навідник-оператор – це зосереджена, вдумлива особистість з розвиненими мнемонічними якостями; механік-водій – “буркотун” у команді, зазвичай мовчазний, врівноважений і трохи відлюдкуватий. Цей список не є остаточним, проте кращих результатів досягають військовослужбовці, котрим притаманні саме такі якості.

Оскільки індивідуально-психологічний компонент психологічної готовності містить доволі сталі властивості, то основними методами для його розвитку є індивідуальна та групова консультаційна і психокорекційна робота. Заняття з розвитку цих якостей краще практикувати у спеціально обладнаних приміщеннях (кімнаті психологічного розвантаження) із застосуванням заспокійливої музики та метафоричних карт.

Рекомендації щодо організації процесу розвитку психологічної готовності.

Якісно організована підготовка фахівців танкових підрозділів є домінантною формою розвитку психологічної готовності до виконання

бойових завдань. Тому для досягнення ефективності запропонованої програми її варто відпрацьовувати в поєднанні з польовими заняттями, що проводяться в умовах наближених до бойових. Виконуючи елементи діяльності у змодельованій обстановці танкісти розвивають професійну майстерність, отримує так зване “психологічне щеплення”, що дає змогу сприймати бій як уже знайомий, зрозумілий та контрольований процес.

Спочатку, подолання психологічної смуги перешкод рекомендовано пройти окремо кожному військовослужбовцю для оцінки особистісного потенціалу. Потім пройти в складі екіпажу, виконуючи при цьому спільне завдання для злагодженості дій в команді. Такі тренування забезпечують гартування професійних навиків, сприяє закріпленню прийомів саморегуляції та здатності об’єктивно оцінювати обстановку.

Важливим етапом підготовки є подолання психологічної смуги перешкод для танкістів. На спеціально обладнаній місцевості, яка імітує бойову обстановку характерну саме для професійної діяльності танкових підрозділів (підбиті бойові машини, дороги перегороджені деревами, глибокі рови та ін..) танкісти відпрацьовують різного роду завдання.

Обов’язковим елементом психологічних слуг є звуки вибухів (які забезпечуються звуко-шумовими гранатами) та пострілів, задимлення (димові шашки). Поступово завдання які виконують військовослужбовці долаючи смуги перешкод мають ускладнюватись, а самі смуги модифікуватися та змінюватися.

Бажано проводити заняття (теоретичні та практичні) в штатному складі підрозділів, що дасть змогу розвинути психологічну готовність у всіх військовослужбовців та, як результат, сформувати психологічно готовий екіпажу.

Рекомендації щодо проведення занять з розвитку психологічної готовності.

Під час проведення завдань рекомендовано починати його з стимуляції мотиваційного конструкту, що підтримує інтерес до професії та

налаштовує військовослужбовця на подальшу діяльність. Наступним етапом є робота з когнітивно-пізнавальними процесами (які охоплюють всі компоненти психологічної готовності), а саме розвиток оперативного та креативного мислення, що превалює у роботі танкіста. Враховуючи рівень підготовки військовослужбовців підбирається стимульний матеріал на кожен з чотирьох етапи (приймання інформації, опрацювання інформації, прийняття рішення та реалізації ухваленого рішення). Такі тренування бажано проводити в умовах з наявними перешкодами (смуги перешкод), що буде позитивно впливати на розвиток координації рухів, уваги, пам'яті, стресостійкості та злагодженості роботи в групі. Складність виконуваних завдань підвищується з урахуванням досягнутих результатів військовослужбовців. Важливо завершувати кожне заняття позитивним підкріпленням досягнутих результатів.

Підтримання рівня психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів.

Сьогодні професійна діяльність танкістів проходить у надскладних умовах. Часто вони працюють на межі своїх фізичних та психічних можливостей з відсутністю відновлення функціонального стану, що є істотною причиною зниження психологічної готовності виконувати бойові завдання.

Тому для підтримання ресурсного стану, послаблення впливу негативних чинників та недопущення повного виснаження необхідно дотримуватися наступних рекомендацій: дотримання збалансованого харчування та належний режим відпочинку та сну (для більшості людей це 7 годин), підтримувати особисту гігієну; забезпечення духовних, релігійних та інформаційних потреб; вчасна ротація для відновлення сил або навчання.

Ще одним з важливих чинників, що впливають на підтримання рівня психологічної готовності є технічний стан бойових машин та кадрова укомплектованість підрозділів та командного складу частин.

Висновки до розділу 3

1. Для перевірки запропонованої структурно-функціональної моделі було розроблено програму розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Ця програма сформована відповідно до теорії функціональних систем П. Анохіна та спрямована на розвиток основних компонентів психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. Структурно програма складається зі вступу, п'яти блоків (когнітивного, мотиваційного, функціонального, емоційно-вольового та блоку індивідуально-психологічних якостей) і заключної частини. Блоки розташовані послідовно. Програма розрахована на 30 годин, що дає змогу реалізувати її без значного відриву від професійної діяльності та залучення додаткових ресурсів.

2. Отримані результати були опрацьовані із застосуванням методів математичної статистики, що дозволило підтвердити дієвість запропонованої програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Так, група військовослужбовців, що брала участь у формувальній програмі продемонструвала статистично значущі зміни результатів за показниками мисленнєвої сфери, креативних здібностей, мотивації працювати в конкретній групі, професійній мотивації, сенсомоторних здібностей, стресостійкості, стійкості емоційного стану, вольового потенціалу та професійно-важливих якостей. До початку формувального експерименту низький рівень психологічної готовності був притаманний 37,8% військовослужбовців. Після завершення формувального експерименту цей показник зменшився до 22,6% (-15,2%). Середній рівень вдалося підвищити до 54,9%, що відрізняється від попереднього показника на 8,4%. Високий рівень психологічної готовності демонстрували 15,7%, а серед тих, хто взяв участь у розвивальній програмі, цей показник

підвищився до 22,1%, що на 6,8% більше показника до їх участі в експерименті.

3. З урахуванням дієвості програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів було розроблено обґрунтовані практичні рекомендації щодо розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. Їх зміст полягає у цілеспрямованому та систематичному впливі на основні компоненти психологічної готовності танкістів. Як додатковий захід підвищення ефективності психологічної підготовки запропоновано враховувати індивідуально-психологічні особливості під час професійного відбору та розподілу за військово-обліковими спеціальностями у навчальних центрах та територіальних центрах комплектування.

ВИСНОВКИ

У дисертаційній роботі здійснено теоретичне та емпіричне дослідження психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів, визначено особливості їхньої професійної діяльності, розроблено структурно-функціональну модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, програму розвитку та експериментальним шляхом перевірено її дієвості, за результатами чого обґрунтовані відповідні практичні рекомендації.

1 На основі проведеного теоретико-методологічного аналізу стану дослідженості проблеми психологічної готовності фахівців екстремального профілю у психології з'ясовано, що на цей час у визначенні терміна “психологічна готовність” наявні певні суперечності пов'язані з особливостями професійної діяльності та різноманітними підходами до розуміння її сутності і змісту. Так, представники функціонального підходу розглядають психологічну готовність як певний психічний стан мобілізації усіх психофізіологічних систем особистості, стан усвідомленої активності, що спонукає особистість до діяльності; прихильники особистісного підходу пояснюють психологічну готовність як складне особистісне утворення, багатопланову і багаторівневу структуру якостей, властивостей, станів, що є результатом підготовки (підготовленості) до певної діяльності; послідовники особистісно-діяльнісного підходу розглядають психологічну готовність як нероздільну характеристику особистості, яка акумулює здібності, властивості, мотиви, вольове налаштування, знання, вміння та навички, набуті у процесі становлення професіонала. Найбільш перспективним, обґрунтованим та завершеним є особистісно-діяльнісний підхід, який і було обрано для проведення дослідження. Зазначений підхід дозволив нам розглянути психологічну готовність як складне психічне утворення, яке відображає цілісний прояв професійно-важливих навичок і

набутих вмінь та індивідуальних якостей особистості, її цінностей та емоційного ставлення до професійної діяльності.

За результатами психологічного аналізу професійної діяльності танкових підрозділів нами визначено її основні особливості: робота у складі малої групи; включення оператора у дві системи взаємодії – “людина-людина” та “людина-машина”; превалювання оперативного мислення; специфічність робочого місця оператора (сенсорне та робоче поле); навантаження психічної та фізичної систем умовами перебування в обмеженому робочому просторі – корпусі танка; ергономічні обмеження (постійні вібрації, поштовхи, запах мастила та вихлопних газів, перебування у вимушеній позі); складність виконуваних сенсомоторних дій у поєднанні з мовленнєвою відповіддю; підвищений рівень небезпеки для життя під час подолання водних перешкод; труднощі з оперативною евакуацією екіпажу з машини в разі вогневого ураження танка.

Усі зазначені особливості професійної діяльності наявні одночасно і проявляються в умовах бойових дій і дефіциту часу.

За результатами теоретичного аналізу наукової літератури та проведеного експертного оцінювання визначено основні компоненти психологічної готовності членів екіпажу танкових підрозділів: когнітивний, мотиваційний, емоційно-вольовий, функціональний та індивідуально-психологічні якості. Визначений зміст компонентів став основою для розробки критеріїв оцінки та відповідних їм показників психологічної готовності танкових підрозділів до виконання бойових завдань. Так, когнітивний критерій налічує 9 показників, мотиваційний критерій – 7, емоційно-вольовий – 15, функціональний – 8, індивідуально-психологічні якості – 7 показників.

2. За результатами емпіричного дослідження стану психологічної готовності танкістів встановлено, що компоненти їхньої психологічної готовності розвинені неоднаково. Психологічна готовності членів екіпажу танкових підрозділів характеризується трьома рівнями. Високий рівень

психологічної готовності – це повна психологічна готовність, при якій усі компоненти функціонують як єдина система, адекватно та надійно. Танкісти з високим рівнем швидко орієнтуються на новій місцевості, адекватно оцінюють обстановку та власні сили, здатні приймати адекватні рішення в умовах невизначеності. Середній рівень психологічної готовності – це рівень, де більшість компонентів наближаються до високого рівня, а меншість проявляються недостатньо. Військовослужбовці із середнім рівнем у знайомій обстановці (позиційній обороні, на пристріляних позиціях, знайомій місцевості) почуваються спокійно та впевнено, здатні ефективно діяти тривалий час, найкращі виконавці, розуміють природу наслідків бойових дій, проте потребують часу і сторонньої допомоги для відновлення. Низький рівень психологічної готовності – це неповна психологічна готовність, при якій відхилення в прояві спостерігаються у переважній більшості компонентів. Військовослужбовці з низьким рівнем повільно оцінюють бойову обстановку, загалом міркують фрагментарно, мотиваційний конструкт у них неструктурований, мають змішані мотиви без акцентування на головній потребі, байдужі до цінностей та інтересів товаришів у колективі, дуже вразливі до наслідків бойової діяльності, не мають резильєнтності.

Емпіричне дослідження стану психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань відбувалося із застосуванням визначеного психодіагностичного інструментарію. До констатуючого етапу дослідження було залучено 216 військовослужбовців танкових підрозділів Сухопутних військ Збройних Сил України. Результати дослідження засвідчили, що високий рівень психологічної готовності притаманний 15% танкістів, середній – 47% досліджуваних осіб, низький – 38%, що вказує на недостатній рівень розвитку психологічної готовності у військовослужбовців танкових підрозділів.

Спираючись на отримані дані, розроблено структурно-функціональну модель розвитку психологічної готовності членів танкового екіпажу до виконання бойових завдань. Її методологічним підґрунтям стали принципи системного та діяльнісного підходів. Структурно модель складається з чотирьох блоків: цільового, діагностичного, змістового та результативного. Наведені блоки є логічно взаємопов'язаними між собою.

3. Розроблено та обґрунтовано програму розвитку психологічної готовності членів танкового екіпажу до виконання бойових завдань. Запропонована програма охоплює усі компоненти (мотиваційний, когнітивний, емоційно-вольовий, функціональний та індивідуально-психологічних якостей) психологічної готовності та спрямована на комплексний вплив із застосуванням розроблених методів та засобів. Її можна проводити у груповій формі та індивідуально. Блоки програми побудовані таким чином, що кожен попередній активізує роботу наступного. Водночас окремі блоки можуть бути використані для роботи з конкретним компонентом.

Здійснено експериментальну верифікацію дієвості програми розвитку психологічної готовності членів танкового екіпажу до виконання бойових завдань. Ефективність запропонованої програми характеризується зростанням рівня психологічної готовності у танкістів, які брали участь у розвивальній програмі. Для підтвердження або спростування статистичної значущості змін було застосовано непараметричний *U*-критерій Манна-Уїтні. За допомогою обраного критерію вдалося порівняти зміни, що відбулися у контрольній та експериментальній групах, та оцінити їхню значущість стосовно критичних значень достовірності. Виявлено значні зміни узагальнених показників рівнів психологічної готовності, які відбулися в експериментальній групі. Так, після завершення формувального експерименту низький рівень психологічної готовності зменшився до 22,6% (-15,2%). Середній рівень вдалося збільшити до 54,9% (+8,4%). Високий рівень психологічної готовності

продемонстрували 22,1% (+6,8%). Порівняльний аналіз результатів розвитку психологічної готовності танкістів до та після впровадження розвивальної програми демонструє позитивну динаміку у когнітивному компоненті +9,3%, мотиваційному +9,6%, емоційно-вольовому (+8,7%), функціональному (+12,1%) та розвитку індивідуально-психологічних якостей (+7,4%).

Отримані після формувального експерименту результати непараметричного U -критерію Манна-Уїтні вказують на статистично значущі зміни у когнітивному ($U_{\text{емп}}=285,5$, $p \leq 0,01$), мотиваційному ($U_{\text{емп}}=311,5$, $p \leq 0,05$), емоційно-вольовому ($U_{\text{емп}}=308,5$, $p \leq 0,05$), функціональному компонентів ($U_{\text{емп}}=227,5$, $p \leq 0,01$) та індивідуально-психологічні якості ($U_{\text{емп}}=301,5$, $p \leq 0,05$).

Застосувавши коефіцієнт рангової кореляції r Спірмена, встановлено позитивні кореляційні зв'язки рівня розвитку стресостійкості та активністю мисленнєвої сфери ($r=-0,733^{**}$, $p \leq 0,01$), рівнем професійної мотивації і низьким рівнем тривожності ($r=-0,516^{**}$, $p \leq 0,01$), рівнем стресостійкості та груповою мотивацією ($r=-0,443^*$, $p \leq 0,05$), активністю мисленнєвої сфери та креативними здібностями ($r=0,422^*$, $p \leq 0,05$). Дані показники вказують на позитивну динаміку розвитку психологічної готовності у членів екіпажів танкових підрозділів з експериментальної групи.

4. На основі аналізу отриманих результатів емпіричного дослідження обґрунтовано практичні рекомендації щодо розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. Запропоновані рекомендації для командного складу частин (підрозділів) та офіцерів структур морально-психологічного забезпечення спрямовані на організацію систематичного розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів на етапі фахового навчання та в процесі їхньої професійної діяльності.

З урахуванням отриманих у дисертаційній роботі теоретичних та практичних результатів напрямком подальших досліджень зазначеної проблематики передбачає подальше ґрунтовне дослідження психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, визначення негативного впливу стрес-чинників їхньої професійної діяльності та психологічних умов її подальшого розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Агаєв Н. А. Психологічні чинники адаптації військовослужбовців миротворчого контингенту до діяльності в особливих умовах : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.09. Нац. акад. оборони України. Київ, 2006. 16 с.
2. Алещенко В. І. Психологічне забезпечення миротворчої діяльності військовослужбовців Збройних Сил України : монографія. М-во оборони України, Харк. ун-т повітрян. сил ім. І. Кожедуба. Харків, 2009. 313 с.
3. Алещенко В. І., Юркова О. І. Кількісний та якісний аналіз стану психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Вісник Національного університету оборони України*: зб. наук. праць. Київ: НУОУ, Випуск 4 (68), 2022. С. 5–15.
4. Барко В. І. Теоретико-психологічні засади управління персоналом органів внутрішніх справ : дис. д-ра психол. наук : 19.00.06 / В. І. Барко. Київ, 2004. 435 с.
5. Блінов О. А. Психологія бойової психологічної травми : монографія. Київ, 2016. 246 с.
6. Бодров В. А. Психология профессиональной пригодности. Москва : ПЕР СЭ, 2001. 512 с.
7. Бойовий статут механізованих і танкових військ Сухопутних військ Збройних Сил України. Ч. 3. Командування Сухопутних військ Збройних Сил України. Київ, 2016. 144 с.
8. Бойовий статут Сухопутних військ Збройних Сил України / Командування Сухопутних військ Збройних Сил України. Київ, 2010. 259 с.
9. Бондаренко В. В. Формування професійної готовності офіцерів по роботі з персоналом до надання психологічної допомоги

прикордонникам та членам їх родин : дис. канд. психол. наук : 19.00.09.

Хмельницький. 2015. 194 с.

10. Бондаренко В. В. Формування рухових умінь та навичок курсантів вищих навчальних закладів МВС України у процесі занять зі спеціальної фізичної підготовки : дис. канд. пед. наук : 13.00.02 Чернігів. 2012. 197 с.

11. Братко О. Структурно-функціональна модель процесу формування готовності майбутніх юристів до професійної взаємодії. *Збірник наукових праць*. Випуск 27 (2), 2019. С. 16–22

12. Бринзак С. С., Воробйов М. І. Психологічна сумісність та методика її дослідження. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2008. №1. С. 86-89.

13. Бродовська В. Й., Грушевський В. О., Патрик І. П. Тлумачний російсько-український словник психологічних термінів: Словник. Київ: ВД “Професіонал”, 2007. 512 с.

14. Брусенцов В. Г., Брусенцов О. В., Бугайченко І. І., Гончаров А. В., Кисельова С. О. Основи ергономіки на залізничному транспорті: навч. посіб. Харків: УкрДАЗТ, 2008. 142 с.

15. Варій М. Й. Морально-психологічний стан військ : навч. посіб. / М. Й. Варій. Львів : ВІ ДУ “ЛП”, 2000. 162 с.

16. Верховська М. В. Формування готовності майбутніх учителів фізичної культури до використання фізкультурно-оздоровчих технологій у професійній діяльності : автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.04. Запоріжжя, 2015. 20 с.

17. Войтко В. І. Психологічний словник / за ред. Войтко В. І. Київ : “Вища школа”, 1982. 214 с.

18. Галян І. М. Психодіагностика: навч. посіб. 2-ге вид. Київ : “Академвидав”, 2011. 464 с.

19. Горго, Ю. П. Основи психофізіології / Ю. П. Горго, Г. М. Чайченко. Херсон : Персей. 2002. 246 с.

20. Горелов І. Ю. Психологічна готовність працівників ОВС до застосування вогнепально-силового впливу : автореф. дис. канд. психол. наук : 19.00.09. Ун-т цив. захисту України. Харків, 2008. 19 с.
21. Грабовецький Б. Є. Методи експертних оцінок: теорія, методологія, напрямки використання : монографія / Б. Є. Грабовецький. Вінниця : ВНТУ, 2010. 171 с.
22. Гура С. О. Інженерна психологія : курс лекцій. Харків: НУЦЗ України, 2016. 127 с.
23. Гусак О. Д. Формування психофізичної готовності військовослужбовців аеромобільних підрозділів до професійної діяльності у процесі фізичної підготовки : дис... канд. фіз.. вих.. та спорту : 24.00.02, Житомир, 2012. 160 с.
24. Драб Я. Психологічна підготовка оперативного персоналу електроенергетичного підприємства до роботи в аварійних умовах : дис... канд. психол. наук : 19.00.09, Хмельницький, 2012. 239 с.
25. Дружинин В. Н. Экспериментальная психология. 2-е изд. доп. Санкт-Петербург : Питер, 2002. 320 с.
26. Дурай–Новакова К. М. Формирование профессиональной готовности студентов к педагогической деятельности: автореф. дис. ...д–ра пед. наук / К. М. Дурай–Новакова. Москва, 1983. 32 с.
27. Душков А. Б. Королев А. В., Смирнов Б. А. Основы инженерной психологии : учебник для студентов вузов. Москва, 2002.
28. Дьяченко М. И. Психологические проблемы готовности к деятельности / М. И. Дьяченко, Л. А. Кандыбович. Минск., 1976. 176 с
29. Дьяченко М. И., Кандыбович Л. А., Пономаренко В. А. Готовность к деятельности в напряженных ситуациях. Минск, 1985. 226 с.
30. Екстремальна психологія: підручник / За заг. ред. проф. О. В. Тімченка. Київ : ТОВ “Август Трейд”, 2007. 502 с.

31. Євдокимова Н. О. Професійно-психологічний тренінг як технологія становлення професіонала. *Актуальні проблеми психології* : зб. наук. праць ; Т 7. Екологічна психологія. 2009. Вип. 20. Ч. 1. С. 125–128.
32. Жирохов М. А. Історія участі 1-й окремої танкової бригади у війні на Донбасі (2014-2015). Чернігів, 2019. 84 с.
33. Загальна тактика. Ч. 1 : навч. посіб. / С. Т. Полторак, М. Д. Ткаченко, О. В. Лисенко, В. П. Варакута та ін. Харків : ХУПС, 2012. 288 с.
34. Згурец С. Г. Зброя України. Блиск сталі: танки, бойові машини, бронетранспортери : науково-популярні ілюстроване видання. Київ : DefenseExpress, 2011. 102 с.
35. Іванець О. Командир танкової роти розповів про бої з окупантами на Харківщині. *Армія Інформ*. 8 вересня 2022. <https://armyinform.com.ua/2022/09/08/komandyr-tankovoyi-roty-rozpoviv-pro-boyi-z-okupantamy-na-harkivshhyni/>
36. Інженерна психологія / Під ред. Г. К. Середи. Київ : Вища школа, 1976. 308 с.
37. Карамушка Л. М. Психологія освітнього менеджменту : навч. посіб. / Карамушка Л. М. Київ : Либідь, 2004. 424 с.
38. Карл фон Клаузевіц. Природа війни. Харків : “Віват”, 2018. 413 с.
39. Керівництво дій вночі та в умовах обмеженого бачення. ВКДП 7(3)-00(03).01. 2019. 100 с.
40. Керницький О. Формування готовності курсантів льотних навчальних закладів до професійної діяльності. Випуск № 41 (94), *Педагогіка*. 2015. с. 155–162.
41. Коваленко А. Б. Корнєв М. Н. Соціальна психологія : підручник. Київ, 2006. 400 с.
42. Коваленко А. Психологія міжособистісного взаєморозуміння : підручник. Київ, 2010. 167 с.

43. Ковальчук О. П. Психологічні особливості професійної мотивації офіцерів Повітряних сил Збройних Сил України : дис. канд. психол. наук : 19.00.09. Київ, 2013. 135 с.
44. Ковальчук О. Особливості професійної діяльності військовослужбовців Повітряних сил Збройних Сил України. *Вісник Національного університету оборони України*. Київ НУОУ, Випуск 4 (29). 2012. С. 164–169.
45. Коkun О. М., Мороз В. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С. Формування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до виконання завдань за призначенням під час бойового злагодження : метод. посіб. Київ : 7БЦ, 2021. 170 с.
46. Коkun О. М., Пішко І. О., Лозінська Н. С., Копаниця О. В. Діагностування психологічної готовності військовослужбовців військової служби за контрактом до діяльності у складі миротворчих підрозділів : метод. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗСУ, 2011. 153 с.
47. Коkun О. М. Психофізіологія : навч. посіб. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 184 с.
48. Колесніченко О. Психологічна готовність працівників МНС до професійної діяльності в екстремальних умовах : дис. канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2011. 238 с.
49. Корж І. Військова служба в Україні: вступ, просування, припинення : дис.... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України. Київ, 2004. 222 с.
50. Корольчук М. С. Психофізіологія діяльності : підручник для студентів ВНЗ. Київ : Ніка-Центр, 2009. 400 с.
51. Корольчук М. С., Крайнюк В. М. Теорія і практика професійного психологічного відбору : навч. посіб. для студентів ВНЗ. Київ : Ніка-Центр, 2010. 536 с.

52. Корольчук М. С. Соціально-психологічне забезпечення у діяльності в звичайних та екстремальних умовах : підручник / М. С. Корольчук. Київ : Ніка, 2008. 537 с.
53. Корчемний П. А. Психология летного обучения. Москва: Военное издательство, 1986. 137с.
54. Крайнюк В. М. Психологія стресостійкості особистості : дис. ... д-ра психол. наук / В. М. Крайнюк. Київ, 2009. 513 с.
55. Кремень В. Г., Костицкий М. В., Максименко С. Д., Сафін О. Д. Психологія професійної діяльності офіцера : підручник. Хмельницький : вид-во АПВУ, 1999. 464 с.
56. Крушельницька Я. В. Фізіологія і психологія праці : підручник / Я. В. Крушельницька. Київ : КНЕУ, 2003. 376 с.
57. Кудріна І. С. Психологія мотивації: теорія та експеримент : посібник / І. С. Кудріна. Київ, 2006. 214 с.
58. Курс психологічної підготовки особового складу військ (сил) Збройних Сил України (КРС 01.313.004-2013 (01)) / Затверджений Заступником начальника Генерального штабу Збройних Сил України 10 липня 2013 року. 201 с. Режим доступу: <https://dovidnykmpz.info/psycho/psykholohichna-pidhotovka/>
59. Кусайкіна Н. Д. Цибульник Ю. Сучасний тлумачний словник української мови /За ред. д-ра філол. наук, проф. В. В. Дубінінського. Харків: ВД "ШКОЛА", 2011. 784 с.
60. Кустовська О. В. Методологія системного підходу та наукових досліджень : курс лекцій. Тернопіль : Економічна думка, 2005. 124 с.
61. Кучерява Т. О. Психологічні особливості надійності танкового екіпажу Збройних Сил України : дис. канд. псих. наук. 19.00.09. Київ, 2021. 265 с.
62. Левитов Н. Д. О психических состояниях человека : Москва : Просвещение, 1967. 343 с.

63. Лефтеров В. О. Особистісно-професійний розвиток фахівців екстремальних видів діяльності: дис. д-ра. наук: 19:00:09 / Лефтеров В. О. Харків, 2008. 428 с.
64. Лефтеров В. О. Психотренінгові технології у системі професійної підготовки працівників ризиконебезпечних професій / В. О. Лефтеров. *Проблеми екстремальної та кризової психології* : зб. Наук. праць. Випуск 3. Ч. 1. Харків: УЦЗУ, 2007. С. 361–368.
65. Лещенко О. В. Структура психологічної готовності до професійної діяльності машиніста локомотива. *Актуальні проблеми психології*. Т. 12. Психологія творчості. Випуск 18, С. 154–162.
66. Лисенко Д. П. Підпригора І. І. Феномен помсти у структурі психологічної готовності військовослужбовців до бойових умов. *Вісник Національного університету оборони України* : Зб. наук. праць. Випуск № 6 (70). Київ: НУОУ, 2023. С. 102-108.
67. Ложкін Г. В., Повякель Н. І. Практична психологія в системах “людина-техніка” : наук. посіб. Київ : МАУП, 2003. 296 с.
68. Ложкін Г. В. Психологічне супроводження військовослужбовців в діяльності за екстремальних умов. Київ : МОУ, 2003. 218 с.
69. Ложкін Г. В. Психологія праці : навч. посіб / Г. В. Ложкін, Н. Ю. Волянчук, О. О. Солтик ; за заг. ред. Г. В. Ложкіна. Хмельницький : ХНУ, 2013. 191 с.
70. Ломов Б. Военная инженерная психология. Москва : Военное издательство, 1970. 400 с.
71. Макаревич О. П. Психологія перемоги : монографія. Київ : ДАКККІМ, 2006, 295 с.
72. Макаренко М. В. Психофізіологічні функції людини і операторської діяльності / М. В. Макаренко. Київ : Наукова думка. 1991. 216 с.

73. Маклаков А. Г. Общая психология : учебник для вузов. Санкт-Петербург : СПб, 2006. 583 с.
74. Максименко С. Д. Основи військової психології : навч. посіб. / С. Д. Максименко, П. В. Мельник, Б. М. Олексієнко. Хмельницький : НАПВУ, 2000. 256 с.
75. Максименко С. Д. Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України : підручник / С. Максименко, Б. Олексієнко. Хмельницький : НАДПСУ, 2001. 448 с.
76. Максименко С. Д., Носенко Е. Л. Експериментальна психологія : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2008. 360 с.
77. Максименко С. Д. Генезис існування особистості. Київ. «КММ». 2006. 240 с.
78. Маслюк В. В. Обґрунтування критеріїв професійного психофізіологічного відбору машиністів локомотива : дис... канд.. мед. наук. : 14.02.01. Київ, 2001. 163 с.
79. Методичні рекомендації з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Силах України. Затверджено ПЗ НГШ ЗСУ від 06.08.2015.
80. Методичні рекомендації щодо проведення психологічної підготовки особового складу Збройних Сил України. Київ, 2012. НГ ЗСУ від 31.10.2020, №173.389 с.
81. Методологічні та теоретичні проблеми психології: навч. посіб. / М. С. Корольчук, Ю. Л. ТрофімовІ, В. І. Осьодло та ін. Київ : Ніка-Центр, 2013. 336 с.
82. Мілютіна Теорія та практика психологічного тренінгу : навч. посіб. Київ : МАУП, 2004. 192 с.
83. Моделі і методи соціально-економічного прогнозування : підручник / під ред. В. М. Геєць, Т. С. Клебанова, О. І. Черняк та ін. Харків : ВД «ІНЖЕК», 2005. 396 с.

84. Моляко В. О. Психологічна готовність до творчої праці. Київ : Знання, 1989. 48 с.
85. Морально-психологічне забезпечення підрозділів Збройних Сил України : підручник / під ред. А. О. Кобзар, В. Т. Марценківського, П. М. Слюсаренка та ін. Київ : НУОУ ім. Івана Черняхівського, 2018. 496 с.
86. Мул С. А. Психологія готовності офіцера-прикордонника до професійної діяльності : дис... д-ра. психол. уаук: 19.00.01. Київ, 2016. 539 с.
87. Наказ командувача Сухопутних військ Збройних Сил України № 569 від 28.09.2018 “Про введення в дію положення про школу танкістів”. Київ, 2018. 15 с.
88. Нерсесян Л. С. Железнодорожная психология. Москва : РЕИНФОР, 2005. 534 с.
89. Нужненко С., Кушнір М. Танки дають вогню: на Донбасі поширилися танкові бої. Радіо свобода. 14 серпня 2022. <https://www.radiosvoboda.org/a/photo-ukr-tnky/31986601.html>
90. Окуленко І. К. Психологічна готовність льотного складу до діяльності в умовах тривалих перерв між польотами : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.09. Хмельницький, 2007. 304 с.
91. Орбан-Лембрик, Л. Е. Психологія управління : навчальний посібник/ Л. Е. Орбан-Лембрик. Івано-Франківськ : “Плай”, 2001. 695 с.
92. Організація психологічної підготовки особового складу підрозділів Сухопутних військ: навч.-метод посіб / за ред. Г. П. Воробйова. Львів: АСВ, 2012. 430 с.
93. Осьодло В. І. Методика діагностики професійної мотивації. *Вісник Національної академії оборони*. Випуск № 2 (4). 2027. С. 142–151.
94. Осьодло В. І. Психологія професійного становлення офіцера : монографія. Київ : ПП “Золоті Ворота”, 2012. 463 с.
95. Охорона психічного здоров'я в умовах війни / пер. з англ. Т. Семігіна, І. Павленко, Є. Овсяннікова та ін.. Київ : Наш формат, 2017.

1068 с. Перекладено з видання *Combatand Operational Behavioral Health* (ISBN 978-0-16-088756-7).

96. Пенькова Н. Є. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності у процесі проведення антитерористичної операції : дис... канд. психол. наук : 19.00.09. Харків, 2015. 242 с.

97. Підручник сержанта танкових військ. Київ : Міністерство оборони України, 2006. 548 с

98. Пішко І. О. Хоружий С. М. та ін.. Тренінгові технології формування лідерських якостей командира : навч.-метод. посіб. Київ : Золоті ворота, 2010. 151 с.

99. Платонов І. В. Динаміка психологічної готовності майбутніх офіцерів Внутрішніх військ до правоохоронної діяльності : дис. .. канд. психол. наук : 20.02.02. Хмельницький, 2001. 148 с.

100. Пліско В. І. Вплив екстремальної методики навчання майбутніх правоохоронців на успішність сутичок в умовах нападу озброєного супротивника. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т. Г. Шевченка*. Чернігів : ЧНПУ, 2011. Т. 2. Вип. №91. С 214-217.

101. Потапчук Є. М. Критерії, показники та рівні психологічної готовності персоналу прикордонних підрозділів до дій в екстремальних умовах. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*. Випуск № 41 (65).

102. Потапчук Є. М. Психологічна робота у Прикордонних військах України / Є. М. Потапчук, О. Д. Сафін, В. Г. Роман / Морально-психологічне забезпечення службової діяльності Прикордонних військ України : підручник /За заг. ред. Максименка С. Д., Олексієнка Б. М. Хмельницький : НАПВУ, 2001. С.124–173.

103. Приходько І. І. Засади психологічної безпеки персоналу екстремальних видів діяльності : монографія. Акад. внутр. військ МВС України. Харків : Акад. ВВ МВС України, 2013. 744 с.

104. Приходько Ю. О. Ефективність психофізіологічного професійного відбору кандидатів на навчання в вищих навчальних закладах системи МНС України. *Актуальні проблеми психології*. Психофізіологія, психологія праці, експериментальна психологія. Т.V. Випуск № 6. 2007. С. 269–276.

105. Про затвердження інструкції з організації психологічного забезпечення особового складу Збройних Сил України: Наказ Головнокомандувача Збройних Сил України від 18.10.2021 р. № 305.

106. Про затвердження інструкції з організації професійно-психологічного відбору у Збройних Сил України та Державній спеціальній службі транспорту: Наказ Міністра оборони України від 12.09.2022 р. № 272.

107. Психологічна підготовка (навчальний курс). ДМ до СТІ 000Г.22Л.02. Затверджено Наказом № 72 від 07 вересня 2022. 36 с.

108. Психологічна готовність військовослужбовців Національної гвардії України до службово-бойової діяльності поза межами пункту постійної дислокації : монографія / О. С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, В. І. Воробйова та ін. Харків : Національна акад. НГУ, 2016. 335 с.

109. Психологічна готовність до ризику військовослужбовців Національної гвардії України : монографія / О.С. Колесніченко, Я. В. Мацегора, І. І. Приходько та ін. Харків.: Національна акад. НГУ, 2017. 308 с.

110. Психологічне забезпечення у Збройних Силах України : poradnik командирів військової частини / Н. А. Агаєв, О. Г. Скрипнік, Л. В. Корня. Київ, НДЦ ГП ЗСУ, 2019. 35 с.

111. Психологічний словник / Автор-укладач. В. В. Синявський, О. П. Сергєєнкова / За ред. Н. А. Побірченко. Київ, 2007. 336 с.

112. Психологія бою: посібник / Грицевич Т. Л., Гузенко І. М., Капінус О. С., Мацевко Т. М., Романишин А. М. /За ред. А. М. Романишина. Львів : “Астролябія”, 2017. 352 с.
113. Пуни Л. Ц. Психологическая подготовка к соревнованию в спорте / Л. Ц. Пуни. Москва : Физкультура и спорт, 1969. 88 с.
114. Пушкин В. Н., Нерсесян Л. С. Железнодорожная психология /В. Н. Пушкин, Л. С. Нерсесян. Москва : Транспорт, 1971. 240 с.
115. Рубинштейн С. Л. Основы общей психологии / С. Л. Рубинштейн. Санкт-Петербург : Питер, 2007. 713 с.
116. Руденко В. М., Руденко Н. М. Математичні методи в психології : підручник. Київ : Академвидав, 2009. 384 с.
117. Рудик П. А. Психология : учебник для ин-тов физ. культ. / П. А. Рудик. Москва : ФиС, 1974.
118. Руководство по действиям экипажа при вооружении танка Т-64А. /Под. ред. И. М. Голощапова. Москва : Военное издательство, 1980. 120 с.
119. Самсонкін В. М. Методичні рекомендації щодо видів і порядку проведення психофізіологічних обстежень і добору працівників локомотивних бригад / Самсонкін В. М. та ін. Київ : ДНДЦ-УЗ, 2004. 48 с.
120. Сафін О. Д. Людський чинник в особливих умовах діяльності та праці: психологічний аспект. *Проблеми екстремальної та кризової психології*. Випуск № 8. 2010. С. 108–120.
121. Сафін О. Д., Мась Н. М. Вплив соціально-психологічних характеристик особистості військовослужбовця на його уявлення про ризик і психологічну готовність до нього. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. Випуск 2 (50). Київ. 2022. С. 50–53
122. Сафін О. Д. Психологія управлінської діяльності командира : навч. посіб. Хмельницький: АПВУ, 1997. 123 с.
123. Сергеев С.Ф. Инженерная психология и эргономика : учеб. пособ. Москва : НИИ школьных технологий, 2008. 176 с.

124. Семак О. О. Основи інженерної психології : навч.-метод. посіб. Івано-Франківськ : Плай, 2006. 106 с.
125. Семенова А. В. Основи психології та педагогіки: навч. пос.. Київ : Знання, 2006. 319.
126. Сидоренко Е. В. Методы математической обработки в психологии / Е. В. Сидоренко. Санкт-Петербург : ООО “Речь”, 2002. 350 с.
127. Смірнов Б. А. Психологія діяльності в екстремальних умовах /Б. А. Смірнов, Е. В. Долгополова. Харків : Інститут прикладної психології “Гуманітарний центр”, 2006. 274 с.
128. Спеціальна підготовка (фахова підготовка). ДМ до СТІ 101.А 26В. Затверджено наказом №148 від 04.12.2019 року. 52 с.
129. Стасюк В. В. Військова психологія видородової діяльності : підручник. Київ : ПП “Золоті ворота”, 2021. 458 с.
130. Стасюк В. В. Система соціально-психологічного забезпечення функціонування аеромобільних військових підрозділів в умовах збройних конфліктів : дис. д-ра психол. наук : 19.00.05. Київ, 2005. 377 с.
131. Стасюк В. В. Психологія управління військами / Стасюк В. В. : підручник. Київ : НУОУ, 2014. 540 с.
132. Сторожук Н. А. Формування психологічної готовності молодого офіцера Збройних Сил України до службово-бойової діяльності : дис.. канд.. психол. наук : 19.00.09. Київ, 2010. 156 с.
133. Стратегія воєнної безпеки України: затверджено Указом Президента України від 25 березня 2021 року № 121/2021.
134. Стрелков Ю. К. Инженерная и профессиональная психология. Москва, 1998. 329 с.
135. Тактична підготовка солдата, механізованого відділення і взводу : навч.-метод. посіб. / С. В. Мірошніков, А. А. Каленський, С. А. Шворов, А. Б. Сморгчов, В. А. Присяжнюк. Київ : Видавництво географічної літератури “Обрії”, 2008. 128 с.

136. Тімченко О. В. Професіональний стрес рацівників ОВД України (концептуалізація, прогнозування, діагностика і корекція) : дис. д-ра психол. наук. Харків : НУВД, 2003. 427 с.
137. Тімчемко О. В. Екстремальна психологія: Підручник. Київ: ТОВ “Август Трейд”, 2007. 502 с.
138. Тимчасова програма поглибленої фахової підготовки спеціалістів танкових підрозділів. Командування Сухопутних військ Збройних Сил України. Київ, 2018. 120 с.
139. Томашевський В. М. Моделювання систем. Київ, 2005. 352 с.
140. Томчук М. І. Психологічна готовність особистості до правоохоронної діяльності : монографія. Хмельницький: Евріка Поліграфіст, 2003. 154 с.
141. Тренінгові технології у навчанні та вихованні військовослужбовців : навч.-метод. посіб / Т. Грицевич, О. Капінус, Т. Мацевко та ін. Львів : НАСВ, 2019. 405 с.
142. Трофімов Ю. Л. Інженерна психологія : підручник. Київ : “Либідь”, 2002. 264 с.
143. Тунік Є. Є. Психодіагностика творчого мислення. Креативні тести. Харків, 2007. 225 с.
144. Туриніна О. Л. Методологія та методи психологічного дослідження: навч.-метод. посіб. / О. Л. Туриніна. Київ : ДП Вид. дім “Персонал”, 2018. 206 с.
145. Туз О. С. Структурно-функціональна модель психологічної готовності керівників оперативно-розшукових підрозділів до управління в умовах змін. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* (5 листопада 2020 р.) Київ : НУОУ, 2020. С. 295-300.
146. Ухтомский А. А. Физиологический покой и лабильность как биологические факторы : Собрание сочинений в 6 т., 1951.

147. Фетискин Н. П. Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп / Н. П. Фетискин, В. В. Козлов, Г. М. Мануйлов. Москва : Изд-во Института Психотерапии, 2002. 123 с.
148. Фурманець Б. І. Основи військової психології : навч. посіб. Харків : ХВУ, 2004. 219 с.
149. Хантингтон С. Военная служба как призвание и профессия. Солдат и государство : теория и политика гражданско-военных отношений. *Социально-политические науки*. Выпуск № 9. 1991. С. 17–24.
150. Хміляр О. Ф. Психологічні особливості розвитку професійно важливих фізичних якостей особистості офіцера : автореф. дис... канд. психол. наук : 19.00.01. Київ, 2004. 20 с.
151. Хуртенко О. В. Психологічна готовність майбутніх тренерів до прийняття рішень в екстремальних ситуаціях професійної діяльності. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 12. Психологічні науки*. Выпуск № 20 (44). Київ : НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2007. С. 172–178.
152. Хуртенко О. В. Формування у майбутніх організаторів-тренерів психологічної готовності до прийняття рішень у екстремальних ситуаціях : дис... канд. психол. наук: 19.00.09. Вінниця, 2008. 200 с.
153. Черняк А. І., Молотай В. А. Психологічна готовність до діяльності в особливих умовах як предмет психологічного дослідження. *Вісник КНУ імені Тараса Шевченка*, Выпуск 12–13. 2006. С. 95-98.
154. Чудакова В. П. Формування психологічної готовності персоналу освітніх організацій до інноваційної діяльності : дис... канд. психол. наук: 19.00.10. Київ, 2016. 474 с.
155. Шевяков О. В. Ергономічні засади психології праці та інженерної психології : навч. посіб. / За ред. О. В. Шевякова, Н. О. Євдокімова. Миколаїв : Іліон, 2014. 472 с.

156. Школяр Є. В. Формування психологічної готовності у майбутніх фахівців оперативно-рятувальної служби цивільного захисту : дис... канд. психол. наук: 19.00.09. Черкаси, 2013. 186 с.

157. Щербатых Ю. В. Психология стресса и методы коррекции. Санкт-Петербург, 2006. 256 с.

158. Юркова О. І. Аналіз функціонального компоненту психологічної готовності військовослужбовців до бойової діяльності. *Вісник Національного університету оборони України* : Зб. наук. праць. Випуск № 2 (55). Київ: НУОУ, 2020. С. 137-144.

159. Юркова О. І. Бойовий стрес та його прояви у військовослужбовців. *«Психологія та педагогіка історії розвитку, сучасний стан та перспективи дослідження»* : Зб. наук. робіт міжнародної науково-практичної конференції (Одеса, 17–18 вересня). Одеса : Південна фундація педагогіки, 2021. С.23–25.

160. Юркова О. І. Деякі аспекти змісту психологічної допомоги військовослужбовцям. *«Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи»* : Зб. VI Міжнародної науково-практичної конференції (Київ, 24–25 вересня). Київ : КНУ ім. Т. Шевченка, 2021. С. 163–165.

161. Юркова О. І. Критерії та показники психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. *«Система морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України: сучасний стан та перспективи розвитку»* : Зб. наук–практ. конф. (Київ, 25 листопада). Київ : НУОУ, 2021. С. 120–121.

162. Юркова О. І. Обґрунтування програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Вісник Національного університету оборони України* : зб. наук. пр. Київ: НУОУ, Випуск 6 (70), 2022. С. 198–206.

163. Юркова О. І. Особливості психологічної підготовки військовослужбовців танкових підрозділів. *Шляхи трансформації*

системи морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України : Зб. наук.-практ. конф. (Київ, 27 листопада). Київ : НУОУ, 2019. с. 141–142.

164. Юркова О. І. Професійна діяльність воїнів-танкістів та чинники впливу на її ефективність. *VIII “Scientific and practical conference “Modern problems in science”* : Зб. Міжнародної науково-практичної конференції, (Czech, 2020). Pragua, 2020. С. 557-561

165. Юркова О. І. Психологічний аналіз професійної діяльності військовослужбовця танкового підрозділу під час виконання бойового завдання. *Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій, “Габітус”*, Випуск № 21. Одеса, 2021. с. 238-243.

166. Юркова О. І. Психологічні засади розвитку професійної підготовки військовослужбовців. “*Філософсько-соціальні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*” : Зб. наук.-практ. конф. (Київ, 31 жовтня) Київ : НУОУ, 2019. с. 134–136.

167. Юркова О. І. Рівнева характеристика психологічної готовності військовослужбовців до професійної діяльності. “*Філософсько-соціальні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах*” : Зб. наук.-практ. конф. (Київ, 5 листопада) Київ : НУОУ, 2020. С. 151-153.

168. Юркова О. І. Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *ВІКНУ. Київ*.

169. Юркова О. І. Роль військового лідера в процесі розвитку психологічної готовності військовослужбовців. “*Актуальні проблеми психологічної на соціальної адаптації в умовах кризового суспільства*” : Зб. VI Міжнародної наук.-практ. конф. (Ірпінь, 21 квітня 2021 р.). Ірпінь : Навчально-науковий інститут гуманітарних наук, 2021. С. 657–660.

170. Юркова О. І. Стресостійкість як професійно значуща якість військовослужбовця. *“Комплексне забезпечення якості технологічних процесів”*. (Чернігів, 29–30 квітня): Зб. матеріалів Міжнародної конференції. Чернігів : ЧНТУ, 2020. с. 233–235.

171. Юркова О. І. Структурно-функціональна модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Polish Scientific Journal KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, № 1 (37), vol. 2, 2021. С. 206–214.

172. Юркова О. І. Теоретичний аналіз основних концепцій готовності особистості до професійної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України*: Зб. наук. праць. Випуск № 1 (54). Київ: НУОУ, 2020. С 215–220.

173. Юркова О. І. Характеристика структури готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань. *“Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах”* (Київ, 5 листопада). Київ : НУОУ, 2020. С. 329-331.

174. Юркова О. І., Чорний В. С. Психологічна безпека військовослужбовців Збройних Сил України в умовах сьогодення. *“Сучасна війна: гуманітарний аспект”* : Зб. V Міжнародної конференції (Харків, 25-26 травня). Харків : ХНУПС, 2021. С. 79–81.

175. Ягупов В. В. Військова психологія : підручник. Київ: Тандем, 2004. 656 с.

176. Яковенко С. І. Психічна стійкість військовослужбовців до впливу екстремальних чинників / С. І. Яковенко, Т. М. Яковенко. Київ: КВГІ, 2008. 265 с.

177. Standard of NATO AMedP - 8.10 психологічне керівництво для лідерів через цикл розвитку Видання 2019 жовтня Версії 1.

178. Anon. (1995). The effect of peace operations on unit readiness. Retrieved June 07, 2001 from the World Wide Web: http://call.army.mil/products/spc_sdy/unitrdy/execusum.htm
179. Anon. Chapter 7: Dynamics: The concept of combat power. Retrieved June 08, 2001 from the World Wide Web : <http://www.militaryconflict.org/chap7.htm>
180. Army Techniques and Procedures No. 3-20.15. Tank Platoon. Headquarters Department of the Army. Washington DC, 13 December 2012. <https://armypubs.us.army.mil/doctrine/index.html>
181. Bates L. Army readiness and modernization in 2022. Voice for the Army - Support for the Soldier. <https://www.ausa.org/publications/army-readiness-and-modernization-2022>
182. Department of the Army. A ready versatile army. Field Manual 100-1. Retrieved May 27, 2001 from the World Wide Web: <http://www.adtdl.army.mil/cgi-bin/atdll/fm100-1/ch1.ht#top>
183. Heorhadze O., Kharabara V. (2019) Chastkova metodyka otsinyuvannya rivnya pidhotovlenosti tankovoyi bryhady u khodi vidnovlennya boyezdatnosti [Partial method of assessment of tank brigade preparedness level during combat readiness recovery]. *Social development & Security*. 9(4), 131 – 142. DOI: <http://doi.org/10.33445/sds.2019.9.4.10>
184. Safar Yacob. Measurement of intangible human elements of military combat readiness. *Academy of Strategic Management Journal*. Volume 20, Special Issue 6, 2021
185. Korb, I.J. (1995). Our overstuffed armed forces. *Foreign Affairs*, 74(6): 22
186. Kruys, G.P.H. (2001). Combat readiness with specific reference to armies. In M. Hough & I. du Plessis (eds), *Selected military issues with specific reference to the Republic of South Africa* (pp.87-105). Pretoria: Institute for Strategic Studies.

187. Pezhynska, O. & Hevko, V. (2019). Features of social and pedagogical work with military personnel. *Social Work and Education*, Vol. 6, No. 2, pp. 169-176. DOI:10.25128/2520-6230.19.2.5

188. Piet En Cornia Bester. The Conceptualisation and Measurement of Combat Readiness for Peace Support Operations: An Exploratory Study/ *SA Journal of Industrial Psychology*, 2007, 33 (3), 68-78

189. Prykhodko I., lyman A., Matsehora Y., Yurieva N., Balabanova L., Hunbin K., Radvansky I., Morkvin D. The Psychological Readiness Model of Military Personnel to Take Risks during a Combat Deployment. *BRAIN: Broad Research in Artificial Intelligence & Neuroscience* . Sep2021, Vol. 12 Issue 3, p64-79. 16p.

190. Rosenberger, J.D. (1999). Reversing the downward spiral of combat readiness: Change the way we measure it . Retrieved June 01, 2001 from the World Wide Web: <http://www-cgs.army.mil/milrev/english/NovDec99/rosen.htm>

191. United States Department of Defence. Combat Readiness . Retrieved June 09, 2001 from the World Wide Web: <http://131.84.1.34/doctrine/jel/doddic/data/c/01289.html>.

192. Yurkova O. I. Motivation as the main component of professional activity of tankers. «*World science: problems, prospects and innovations*» : збірник VIII Міжнародної научно-практичної конференції (Toronto 21-23 april, 2021). Toronto, Canada. 2021. 195-197.

193. Yurkova O. I. Components, criteria and indicators of psychological readiness of tank units soldiers. *Scientific Journal of Polonia Universit. Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej PNAP*. Vol. 49, № 6, 2021. P. 139-145.

194. Van Vuuren, I. (2000). Report by IG on readiness in the SANDF. Pretoria: South African Department of Defence

ДОДАТКИ

Додаток А

Список публікацій здобувача за темою дисертації

21. Юркова О. І. Теоретичний аналіз основних концепцій готовності особистості до професійної діяльності. *Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр.* Київ: НУОУ, 2020. Вип. 1 (54). С. 215–220.
22. Юркова О. І. Аналіз функціонального компонента психологічної готовності військовослужбовців до бойової діяльності. *Вісник Національного університету оборони України : зб. наук. пр.* Київ: НУОУ, 2020. Вип. 2 (55). С. 137–144.
23. Юркова О. І. Психологічний аналіз професійної діяльності військовослужбовця танкового підрозділу під час виконання бойового завдання. *“Габітус”*. Одеса, 2021. Випуск 21. С. 238–243.
24. Юркова О. І. Структурно-функціональна модель розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Polish Scientific Journal KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*, 2021. № 1 (37), vol. 2. P. 206–214.
25. Yurkova O. I. Components, criteria and indicators of psychological readiness of tank units soldiers. *Scientific Journal of Polonia Universit. Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej PNAP*. 2021. Vol. 6 № 49. P. 139–145.
26. Алещенко В. І., Юркова О. І. Кількісний та якісний аналіз стану психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр.* Київ: НУОУ, 2022. Вип. 4 (68). С. 5-15.
27. Юркова О. І. Обґрунтування програми розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Вісник Національного університету оборони України: зб. наук. пр.* Київ: НУОУ, 2022. Вип. № 6 (70). С. 198-206.
28. Юркова О. І. Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань. *Вісник Київського Національного Університету імені Тараса Шевченка. Військово-спеціальні науки: зб. наук. пр.* Київ. КНУ ім. Т. Шевченка, 2022. Вип. № 4 (52). С. 14-24.
Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації
29. Юркова О. І. Психологічні засади розвитку професійної підготовки військовослужбовців. *Філософсько-соціальні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах: зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 31 жовтня 2019)*. Київ : НУОУ, 2019. С. 134–136.
30. Юркова О. І. Особливості психологічної підготовки військовослужбовців танкових підрозділів. *Шляхи трансформації системи морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 27 листопада 2019)*. Київ : НУОУ, 2019. С.141–142.
31. Юркова О. І. Стресостійкість як професійно значуща якість військовослужбовця. *Комплексне забезпечення якості технологічних процесів та систем : зб. матеріалів між нар. конф. (м. Чернігів, 29–30 квітня 2020 року):. Чернігів : ЧНТУ, 2020. С. 233–235.*
32. Юркова О. І. Характеристика структури готовності військовослужбовців до виконання бойових завдань. *Філософсько-соціологічні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах (м. Київ, 5 лист. 2020)*. Київ : НУОУ, 2020. С. 329–331.

33. Юркова О. І. Професійна діяльність воїнів-танкістів та чинники впливу на її ефективність. *VIII Scientific and practical conference "Modern problems in science"* : зб. матеріалів між нар. наук.-практ. конф. (Czech, 2020). Pragua, 2020. С. 557–561
34. Юркова О. І. Рівнева характеристика психологічної готовності військовослужбовців до професійної діяльності. *Філософсько-соціальні та психолого-педагогічні проблеми підготовки особистості до виконання завдань в особливих умовах* : зб. наук.-практ конф. (м. Київ, 5 лист 2020 р.). Київ : НУОУ, 2020. С. 151–153.
35. Юркова О. І. Роль військового лідера в процесі розвитку психологічної готовності військовослужбовців. *Актуальні проблеми психологічної та соціальної адаптації в умовах кризового суспільства* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Ірпінь, 21 квіт. 2021 р.). Ірпінь : Навчально-науковий інститут гуманітарних наук, 2021. С. 657–660.
36. Yurkova O. I. Motivation as the main component of professional activity of tankers. «*World science: problems, prospects and innovations*» : зб. матеріалів VIII Міжнар. наук.-практ. конф. (Toronto, 21–23 april, 2021). Toronto, Canada. 2021. P. 195–197.
37. Чорний В. С., Юркова О. І. Психологічна безпека військовослужбовців Збройних Сил України в умовах сьогодення. *Сучасна війна: гуманітарний аспект* : зб. матеріалів V Міжнар. конф. (м. Харків, 25–26 травня 2021 р.). Харків : ХНУПС, 2021. С. 79–81.
38. Юркова О. І. Деякі аспекти змісту психологічної допомоги військовослужбовцям. *Військова психологія у вимірах війни і миру: проблеми, досвід, перспективи* : зб. матеріалів VI Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 24–25 верес. 2021 р.). Київ : КНУ ім. Т. Шевченка. 2021. С. 163–165.
39. Юркова О. І. Бойовий стрес та його прояви у військовослужбовців. *Психологія та педагогіка історії розвитку, сучасний стан та перспективи дослідження* : зб. наук.-практ. міжнар. конф. (м. Одеса, 17–18 вересня 2021 р.). Одеса : Південна фундація педагогіки, 2021. С. 23–25.
40. Юркова О. І. Критерії та показники психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. *Система морально-психологічного забезпечення у Збройних Силах України: сучасний стан та перспективи розвитку* : зб. матеріалів наук.-практ. конф. (м. Київ, 25 листопада 2021 р.). Київ : НУОУ, 2021. С. 120–121.

Додаток Б

Експертна анкета

Шановний експерте! Враховуючи Ваш досвід служби в танкових підрозділах, просимо визначити значущі психологічні якостей, що складають структуру психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань.

Уважно ознайомитися з наведеними нижче якостями особистості й оцініть ступінь значущості кожної якості за 10-бальною шкалою:

Якщо у вказаному списку відсутні психологічні якості які на ваш погляд є важливими, ви можете їх зазначити.

<i>Когнітивний блок</i>	Оцінка
Вміння примати, опрацьовувати велику кількість інформації, що надходить	
Вміння диференціювати задачі на головні та другорядні	
Розвинені властивості уваги (тривала концентрація, швидке переключення)	
Вміння відслідковувати різного роду зв'язки (причинно-наслідкові, абстрактно-логічні, образні, анатомічні, синонімічні)	
Вміння діяти творчо, нешаблонно мислити	
Вміння генерувати нові ідеї вирішення завдання	
Вміння застосовувати військову хитрість	
Здатність швидко освоювати нові (модернізовані) танків	
Ваш варіант...	
<i>Мотиваційний блок</i>	
Мотиваційна спрямованість на професійну діяльність	
Мотиваційна спрямованість ідентифікувати себе як професіонала	
Мотивація отримання бажаного статусу та впливу	
Мотиваційна спрямованість на саморозвиток	
Інтерес до освоєння новітніх зразків озброєння	
Інтерес до професії та її цінностей	
Інтерес до військової справи	
Інтерес до важкої військової техніки	
Ваш варіант...	
<i>Емоційно-вольовий блок</i>	
Усвідомлення труднощів під час виконання бойового завдання	
Адекватне сприйняття специфіки військової служби (регламентований побут, розпорядок дня, єдиноначальність)	
Вміння брати на себе відповідальність та ухвалювати рішення в екстремальних умовах діяльності	
Здатність контролювати себе у критичних ситуаціях (толерантність до стресу)	
Швидке відновлення психоемоційного стану	
Здатність до сміливих, рішучих, ініціативних дій	
Ваш варіант...	
<i>Функціональний блок</i>	
Вміння просторово мислити (здатність до відображення просторових і	

часово-просторових властивостей та відношень у навколишньому середовищі)	
Здатність виконувати функціональні обов'язки в умовах дефіциту інформації, часу та умовах невизначеності подій	
Здатність до тривалого збереження високої трудової активності	
Здатність ефективно працювати в умовах замкнутого простору	
Фізична розвинутість / витривалість	
Точність сенсомоторних реакцій	
Чіткість мовленнєвих відповідей	
Швидка рухова реакція на несподіваний подразники	
Ваш варіант...	
<i>Індивідуально-особистісний блок</i>	
Здатність до організації спільної діяльності та контролю її результатів	
Усвідомлення важливості професійної діяльності танкіста	
Вміння запобігати конфліктним ситуаціям, а у разі їх виникнення - вирішувати	
Товариськість (відсутність надмірної товариськості), комунікабельність	
Почуття військового обов'язку, патріотизму	
Розвинена резильєнтність/ саморегуляція	
Адекватність самооцінки	
Вміння підпорядковуватися командиру	
Ваш варіант...	

Дякую за щирість Ваших відповідей!

Додаток В

Результати ранжування експертного опитування в %

№ п/п	Компоненти	Загальний показник, %	Якісна характеристика	П-к %
1	Когнітивний	97	Вміння примати, опрацювати велику кількість інформації, що надходить	88
			Вміння генерувати нові ідеї вирішення завдання	83
			Вміння відслідковувати різного роду зв'язки	80
			Здатність швидко освоювати нові (модернізовані) танків	81
2	Мотиваційний	92	Інтерес до професії та її цінностей	87
			Мотиваційна спрямованість на саморозвиток	79
			Мотиваційна спрямованість на ідентифікацію себе як професіонала	79
			Інтерес до важкої військової техніки	82
3	Емоційно-вольовий	88	Адекватне сприйняття специфіки військової служби (регламентований побут, розпорядок дня, єдиноначальність)	84
			Вміння брати на себе відповідальність та ухвалювати рішення в екстремальних умовах діяльності	82
			Здатність контролювати себе у критичних ситуаціях (толерантність до стресу, резистентність)	84
			Здатність до спільних, рішучих, ініціативних дій	83
4	Функціональний	85	Вміння просторово мислити (здатність до відображення просторових і часо-просторових властивостей та відношень у навколишньому середовищі)	82
			Здатність ефективно працювати в умовах замкнутого простору	78
			Фізична розвиненість/ витривалість	77
			Здатність тривалого збереження високої активності	72
5	Індивідуально-психологічні якості	82	Почуття військового обов'язку, патріотизму	79
			Усвідомлення важливості професійної діяльності танкіста	78
			Здатність організувати спільну діяльність і контролювати її результати	82
			Товариськість (відсутність надмірної товариськості), комунікабельність	87

Додаток Д

Професійно-психологічний портрет військовослужбовця танкового підрозділу

Професійна спрямованість військовослужбовців танкових підрозділів:
формування і підтримання високих морально-психологічних і лідерських якостей;

вивчення і засвоєння своїх обов'язків щодо виконання заходів під час повсякденної діяльності та в бойових умовах;

вивчення можливостей і задач, що вирішуються підрозділами у бою;

вміння організовувати бій на місцевості, чітко ставити бойові завдання, орієнтуватися у бойовій обстановці, вміло управляти екіпажем в бою;

Професійні знання:

Управління повсякденною діяльністю

Національно-патріотична підготовка

Психологічна підготовка

Розвідувальна підготовка

Тактична медицина

Інженерна підготовка

Підготовка зі зв'язку

Підготовка з РХБ захисту

Військова топографія

Стройова підготовка

Фізична підготовка

Тактична підготовка

Вогнева підготовка

Водіння

Технічна підготовка

Військовослужбовці танкових підрозділів повинні знати:

основи загальновійськового бою, обов'язки за посадою, послідовність і порядок роботи в усіх видах бою, вимоги Бойових статутів Сухопутних військ;

матеріальну частину штатної зброї (озброєння), основи та правила стрільби, прийоми та способи ведення вогню з неї;

матеріальну частину обладнання танку;

будову, технічні можливості, правила безпечної експлуатації й обслуговування танку;

вимоги керівних документів щодо забезпечення безаварійної експлуатації і обслуговування танку;

заходи безпеки при експлуатації;

озброєння та тактику дій противника;

порядок ведення розвідки спостереженням;

способи і послідовність інженерного обладнання та маскуванню вогневої позиції танку;

тактико-технічні характеристики засобів маскуванню та способів їх застосування;

правила ведення переговорів на штатних засобах зв'язку;

маскувальні властивості місцевості для вибору та зайняття позиції.

умови спостереження та їх вплив на дальність оптичної видимості навколишньої місцевості та цілей з висот у визначеному секторі;

порядок домедичної допомоги в умовах бойових дій, під час евакуації;

порядок та способи надання першої медичної допомоги пораненим;

заходи безпеки.

Військовослужбовці танкових підрозділів повинні вміти:

діяти у бою у різних видах бою, при здійсненні маршу та виконання інших завдань;

ефективно застосовувати штатне озброєння, зброю і ручні бойові гранати для ураження різноманітних цілей вогнем зі штатне озброєння зброї вдень і вночі;

приводити штатне озброєння, зброю до нормального бою;

впевнено виконувати роботи по експлуатації і обслуговуванню штатне озброєння;

обладнувати та маскувати вогневу позицію укриття;

проводити заходи щодо захисту від запалювальної та високоточної зброї;

підготувати місце відпочинку з табельних та підручних засобів;

вести радіообмін на штатних засобах радіозв'язку з дотриманням вимог радіомаскування;

орієнтуватися на місцевості по карті та без неї;

надавати першу допомогу під час поранень, опіках, гострих отруєнь і обморожень;

дотримуватись заходів безпеки.

Професійно-важливі (необхідні) якості військовослужбовців танкових підрозділів:

Когнітивна сфера:

інтерес до вирішення нових складних завдань;

здатність продукувати незвичайні, нові, неочікувані варіанти вирішення завдання;

здатність встановлювати різноманітні зв'язки між подіями та наслідками;

здатність швидко сприймати, обробляти велику кількість інформації.

Мотиваційна сфера:

інтерес до професії та її цінностей;

мотиваційна спрямованість на саморозвиток;

мотиваційна спрямованість на ідентифікацію себе як професіонала;

мотивація до отримання бажаного статусу і впливу.

Емоційно-вольова сфера:

здатність адекватно сприймати специфіку військової служби (регламентований побут, розпорядок дня, єдиноначальність);

вміння брати на себе відповідальність та ухвалювати рішення в екстремальних умовах діяльності;

здатність контролювати себе у критичних ситуаціях (толерантність до стресу, резистентність);

здатність до спільних, рішучих, ініціативних дій.

Функціональна сфера:

вміння просторово мислити (здатність до відображення просторових і часово-просторових властивостей та відношень у навколишньому середовищі);

здатність ефективно працювати в умовах замкнутого простору;

фізична розвиненість, витривалість;

здатність тривалого збереження високої активності.

Сфера індивідуально-психологічних якостей:

почуття військового обов'язку, патріотизму;

усвідомлення важливості професійної діяльності танкіста;

здатність організувати спільну діяльність і контролювати її результати;

комунікабельність, вміння працювати в колективі.

Характеристика помилок в роботі спеціаліста:

випадіння елементів робочого процесу.

невірне впізнання сигналу (команди);

порушення послідовності виконання окремих елементів робочого процесу;

логічні помилки (невірний вибір дій, помилки в умовиводах);
 стереотипне повторення вже виконаних дій;
 виконання дій при наявності забороняючих сигналів.
 відхилення від заданого значення параметру при виконанні дій (слідкуванні, установці показників в приладі та ін.);
 інформаційне перевантаження, коли швидкість надходження інформації перевершує можливості людини по її прийому та передачі, тобто пропускну здатність, або інформаційне перевантаження (монотонність в роботі);
 вплив зовнішніх перешкод;
 результати втоми;
 відсутність необхідної мотивації (спрямованості на виконання діяльності, недбалого ставлення до роботи, відсутності зацікавленості та ін.).

Протипоказання до професії:
 слабка нервова система;
 низький рівень інтелектуального розвитку (низький рівень математичних здібностей, орієнтування у просторі) ;
 психологічні особливості.(клаустрофобія, закачування, непереносимість гучного шуму, загазованості,проблеми з голосовим апаратом).

Додаток Е

**Критерії оцінювання та показники рівня розвитку психологічної готовності
військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань**

К-рій	Показники психологічної готовності	Методика діагностики	Емпіричні показники (шкали)
Когнітивний	Здатність до аналізу, оцінювання та прогнозування можливого розвитку подій; швидкість сприйняття, оброблення інформації та маніпуляцій з нею; розуміння складних логічних співвідношень; встановлення взаємозв'язків між поняттями та явищами	Методика “Складні аналогії”	Властивості мислення
	Інтелектуальна активність; бажання освоювати нові зразки озброєння (танків); здатність прогнозувати наслідки майбутніх подій; прагнення пізнавати (досліджувати) більш складніші варіанти вирішення завдання; опанування складних завдань без сторонньої допомоги; поставлення високих цілей та бажання їх досягнути	Діагностування особистісної креативності Є. Туніка	Допитливість Уява Складність Схильність до ризику
Мотиваційний	Усвідомлення соціальної важливості своєї діяльності; прагнення до саморозвитку у професії; інтерес до цінностей професії; спрямованість на досягнення успіху у професії	Діагностика професійної мотивації В. Осьодла	Оцінка результатів праці Професійні домагання Професійні інтереси і цінності Інтернальність у сфері професійних досягнень
	Бажання виконувати завдання у складі конкретного екіпажу; націленість екіпажу на ефективну діяльність; усвідомлення значущості кожного члена екіпажу	Діагностика групової мотивації І. Ладанова	Змістова характеристика групової мотивації в колективі Рівень групової мотивації в колективі

Продовження таблиці

Еоційно-вольовий	Регуляція психоемоційного стану у стресовій ситуації; стабільність психоемоційного стану; реалістичне оцінювання обстановки, яка склалась під час бою; здатність самостійно відновлювати психоемоційний стан за короткий проміжок часу	Тест самооцінювання тресостійкості С. Коухена і Г. Віліансона (адапт. Ю. Щербатих)	Рівень стресостійкості особистості
	Здатність контролювати і регулювати власні дії та поведінку; усвідомлення та прийняття всіх ризиків і наслідків бойового зіткнення; здатність ухвалювати рішення в екстремальних умовах ведення бою; наполегливість у подоланні труднощів військової служби; асертивність у професійній діяльності	Діагностування вольового потенціалу Н. Фетіскіна	Вольовий потенціал особистості
	Систематична психоемоційна стабільність; самоконтроль психоемоційного стану; здатність діяти у нових, невідомих обставинах; фрустраційна толерантність; дотримання норм військової спільноти; регуляторні властивості	Особистісний опитувальник Р. Кеттелла	Фактор С “емоційна нестійкість – емоційна стійкість” Фактор F “стриманість – експресивність” Фактор О “спокій – тривожність” Фактор G “чутливість – висока нормативність поведінки”
Функціональний	Здатність відшукувати важливу інформацію у загальному потоці; вміння тривалий час утримувати увагу на кількох об’єктах одночасно; динаміка працездатності та стомлюваності в умовах активного вибору важливої інформації; розподіл уваги між важливими об’єктами.	Методика “Таблиці Шульте” (адапт. В. Марищук, І. Сисоєва)	Рівень перемикання уваги
	Латентний період слухово-моторної реакції; латентний період зорово-моторної реакції	Методика “Проста сенсомоторна реакція”	Швидкість перебігу нервових процесів збудження та гальмування в корі головного мозку

	Точність рухової відповіді на подразник; динамічність роботи окоміра	Методика “Реакція на рухомий об’єкт”	Стабільність нервових процесів збудження та гальмування, які відбуваються у корі головного мозку
Індивідуально-психологічний	Ефективна діяльність у підпорядкуванні; готовність вирішувати конфлікти в екіпажі; товариськість (відсутність надмірної товариськості); скоординовані реакції на обставини та цілевказання; дотримання загальноприйнятих норм у колективі; внутрішній контроль за власною поведінкою та діями; професійна активність	Особистісний опитувальник Р. Кеттелла	Фактор Е “підпорядкованість – домінантність”
			Фактор А “замкнутість – товариськість”
			Фактор Q3 “низький самоконтроль – високий самоконтроль”
			Фактор MD “адекватність – самооцінки”
			Фактор I “жорстокість – чутливість”
			Фактор Q1 “консерватизм – радикалізм”

Додаток Ж

**Структура програми розвитку психологічної готовності
військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань**

№ з/п	Назва блоку	Форма проведення	Назва вправи	Час
	Вступна частина	Вправа	«Знайомство»	30 хв.
		Вправа	«Механізм взаємодії»	30 хв.
		Вправа	«Джерело»	30 хв.
Всього				90 хв.
1.	Мотиваційний	Привітання		5 хв.
		Перегляд відеоролику	«Танкісти з 17 ОТБр та 4 ОТБр поділилися кадрами своєї роботи по ворожій піхоті»	10 хв.
		Вправа	«Хто я»»	40 хв.
		Міні-лекція	«Мотивація це...»	20 хв.
		Дискусія	«Роль мотивації в професійному житті»	20 хв.
		Вправа	«Спонукай»	30 хв.
		Вправа	«Професія танкіста»	30 хв.
		Мозковий штурм	«Винагорода чи покарання»	20 хв.
		Вправа	«Експеримент»	30 хв.
		Вправа	«Крок раз»	10 хв.
		Підведення підсумків		10 хв.
Всього за блок				225 хв.
2.	Когнітивний	Привітання		5 хв.
		Вправа	«Невимовлені слова»	10 хв.
		Перегляд відеоролику	«Наші танкісти про свою боротьбу за мир на рідній землі»	5 хв.
		Міні-лекція	«Оперативне мислення»	10 хв.
		Вправа	«Кольорові слова»	10 хв.
		Вправа	«Числові ряди»	10 хв.
		Вправа	«Синхронність»	25 хв.
		Вправа	«Оперативна пам'ять»	15 хв.
		Міні-лекція	«Креативне мислення в діяльності танкіста»	10 хв.
		Дискусія	«Креативність – шлях до успіху»	10 хв.
		Вправа	«Думай нестандартно»	10 хв.
		Вправа	«Казкова автобіографія»	20 хв.
		Вправа	«Що спільного»	20 хв.
		Вправа	«5+5»	20 хв.
		Вправа	«Моя супер сила»	35 хв.
Підведення підсумків		10 хв.		
Всього за блок				225 хв.
3.	Емоційно-вольовий	Привітання		5 хв.
		Вправа	«Невимовлені слова»	10 хв.

		Міні-лекція	«Емоції у професійному житті»	10 хв.
		Вправа	«Хід думок»	15 хв.
		Вправа	«Словник емоцій»	30 хв.
		Інформаційне повідомлення	«Дихальні вправи»	5 хв.
		Комплекс вправ	«Дихальні практики»	30 хв.
		Вправа	«Мій ресурсний стан»	40 хв.
		Інформаційне повідомлення	«Вольові якості військовослужбовця»	5 хв.
		Комплекс вправ	«Правила війни»	65 хв.
		Підведення підсудків		10 хв.
Всього за блок				225 хв.
4.	Функціональний	Привітання		5 хв.
		Перегляд відеоролику	«Працює танкова рота 25 Січеславської ОПДБ ЗС України»	5 хв.
		Вправа	«Таблиці Шульте»	10 хв.
		Вправа	«Селектор»	30 хв.
		Вправа	«М'ячики»	15 хв.
		Вправа	«Колоди»	25 хв.
		Вправа	«Рух асоціацій»	25 хв.
		Вправа	«Відчуття»	25 хв.
		Міні-лекція	«Ідеомоторне тренування»	15 хв.
		Дискусія	«Моторика для танкіста»	10 хв.
		Комплекс вправ	«Ідеомоторнетренування»	40 хв.
		Інформаційне повідомлення		10 хв.
		Вправа	«Переплутаний ланцюг»	25 хв.
		Вправа	«Падіння на довіру»	25 хв.
		Підведення підсумків		10 хв.
Всього за блок				270 хв.
5.	Індивідуально-психологічний	Привітання		5 хв.
		Вправа	«Чужа думка»	35 хв.
		Вправа	«Дракон»	35 хв.
		Дискусія	«Образ сучасного військового»	10 хв.
		Вправа	«Особистість танкіста»	40 хв.
		Вправа	«Реальний та ідеальний Я»	30 хв.
		Вправа	«Я пишаюсь»	30 хв.
		Вправа	«Беру відповідальність»	30 хв.
		Підведення підсумків		10 хв.
Всього за блок				225 хв.
	Заключна частина	Привітання		5 хв.
		Вправа	«Джерело»	30 хв.
		Вправа	«Подарунки»	30 хв.
		Вправа	«Валіза в дорогу»	25 хв.
Всього за блок				90 хв.
Всього за програму				1350 хв. / 30 годин

Додаток И

Кореляційна матриця взаємозв'язків між показниками структури компонентів психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів (n=60)

	Г_М	С_А	Р_С	К_С	К_Ф	К_О	ТШ	К_Е	К_А	К_Q1	К_MD	К_I	К_Q3	РРО	К_Т	П_М	В_П	ПСМР
Г_М	1,000	,396*	-,443*	-,046	,201	,067	,275	,127	-,202	-,182	,288	-,458*	,231	-,111	,103	,317	-,314	,049
С_А	,396*	1,000	-,733**	,287	-,074	,241	,232	,352	-,074	-,003	-,057	-,309	,242	,222	,422*	,191	,124	,386
Р_С	-,443*	-,733**	1,000	-,152	,153	,001	-,542**	-,308	,187	-,050	,023	,141	-,279	-,038	-,230	-,304	,256	-,283
К_С	-,046	,287	-,152	1,000	,215	-,082	-,069	-,179	,239	,273	,182	-,314	-,090	,070	,004	,112	-,048	-,134
К_Ф	,201	-,074	,153	,215	1,000	,195	-,342	-,322	,350	-,065	,115	-,257	-,022	,083	,150	,200	,067	-,090
К_О	,067	,241	,001	-,082	,195	1,000	-,162	,220	,352	-,033	-,133	-,138	,390	-,135	,220	-,516**	,301	-,366
ТШ	,275	,232	-,542**	-,069	-,342	-,162	1,000	,184	-,261	-,177	,308	,121	,320	-,118	,120	,187	-,256	,096
К_Е	,127	,352	-,308	-,179	-,322	,220	,184	1,000	,024	-,072	-,085	-,077	,082	-,264	,195	-,275	,133	-,168
К_А	-,202	-,074	,187	,239	,350	,352	-,261	,024	1,000	-,049	-,024	-,102	,155	,079	-,180	-,089	,345	-,227
К_Q1	-,182	-,003	-,050	,273	-,065	-,033	-,177	-,072	-,049	1,000	,205	,119	,184	-,100	-,204	-,310	-,046	-,167
К_MD	,288	-,057	,023	,182	,115	-,133	,308	-,085	-,024	,205	1,000	-,126	,062	-,331	-,194	,141	-,429*	-,332
К_I	-,458*	-,309	,141	-,314	-,257	-,138	,121	-,077	-,102	,119	-,126	1,000	-,025	-,052	-,169	-,160	,087	,125
К_Q3	,231	,242	-,279	-,090	-,022	,390	,320	,082	,155	,184	,062	-,025	1,000	,098	-,047	-,100	,032	,119
РРО	-,111	,222	-,038	,070	,083	-,135	-,118	-,264	,079	-,100	-,331	-,052	,098	1,000	,195	,395	,391	,667**
К_Т	,103	,422*	-,230	,004	,150	,220	,120	,195	-,180	-,204	-,194	-,169	-,047	,195	1,000	,159	,244	,332
П_М	,317	,191	-,304	,112	,200	-,516**	,187	-,275	-,089	-,310	,141	-,160	-,100	,395	,159	1,000	-,137	,502*
В_П	-,314	,124	,256	-,048	,067	,301	-,256	,133	,345	-,046	-,429*	,087	,032	,391	,244	-,137	1,000	,274
ПСМР	,049	,386	-,283	-,134	-,090	-,366	,096	-,168	-,227	-,167	-,332	,125	,119	,667**	,332	,502*	,274	1,000

Додаток К

МІНІСТЕРСТВО
УКР
ВІЙСЬКОВИХ
СІЛ
КОД 082 4926

№ 12 / 1/37/3P4Y 20 28

00102, м. Біла Церква,
Київська область

ЗАТВЕРДЖУЮ
Командир військової частини А 2167
полковник
О.В.ДОВИЧЕНКО

2021 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження Юркової Ольги Іванівни на тему: “Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань”

Комісія у складі: голови – заступника командира військової частини А 2167 з морально-психологічного забезпечення – начальника відділення підполковника Фризюка В. С.;

членів комісії – командира танкового батальйону підполковника Денисюка А.В., заступника командира танкового батальйону з морально-психологічного забезпечення старшого лейтенанта Терещенка І.П., розглянувши матеріали використання наукових результатів, спрямованих на розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, встановили наступне:

наукові положення, які були розроблені ад'юнктом впроваджено в систему підготовки танкових екіпажів танкового батальйону військової частини А 2167, щодо розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів;

розроблений ад'юнктом професійно-психологічний тренінг “Психологічна готовність танкових підрозділів” розвиває сприяє бойовому злагодженню, взаємодії (взаємоспівдії) танкових екіпажів підрозділів військової частини А 2167;

заходи психологічної декомпресії для танкових підрозділів військової частини А 2167 після виходу з району проведення операції Об'єднаних сил проводилися з урахуванням теоретичних та емпіричних розробок і здобутків, отриманих Юрковою О. І. в ході проведення дисертаційного дослідження;

підготовлені Юрковою О.І. методичні рекомендації щодо розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань використовуються командирами танкових

підрозділів та їх заступниками з морально-психологічного забезпечення в ході проведення занять з бойової та психологічної підготовки танкових екіпажів.

Запропоновані Юрковою О. І. впровадження та методичні рекомендації дозволяють відстежувати позитивні зміни у процесі професійної підготовки танкових екіпажів військової частини А 2167, розвивати їх психологічну готовність до виконання бойових завдань, а також сприяють поліпшенню морально-психологічного стану особового складу танкових підрозділів військової частини А 2167.

Голова комісії:

підполковник

Василь ФРИЗЮК

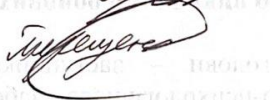
Члени комісії:

підполковник

Андрій ДЕНИСЮК

майор

Іван ТЕРЕЩЕНКО

Міністерство оборони України
Військова частина
А3283
код 07880837

ЗАТВЕРДЖУЮ
ТВО Командира військової частини А3283
підполковник Ю.КОНИК
«10» 2021 року

10. 12. 2021.
3972

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Юркової Ольги Іванівни
на тему: «Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових
підрозділів до виконання бойових завдань»

Комісія в складі: голови комісії, тимчасово виконуючого обов'язки заступника командира військової частини А3283 з морально-психологічного забезпечення старшого лейтенанта Дубового І., та членів комісії: заступника командира медичної роти з морально-психологічного забезпечення майора Лакомова С. та заступника командира інженерно-технічної роти з морально-психологічного забезпечення групи інженерного забезпечення лейтенанта Романенко В. розглянувши матеріали використанні наукових результатів, спрямованих на розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, встановили наступне:

впровадження результатів дисертаційного дослідження дало можливість покращити поняттєво-категорійний апарат офіцерів структур морально-психологічного забезпечення, а також впливати на розвиток (покращення) психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів;

обґрунтовані в дисертаційній праці положення були використані у військовій частині під час психологічної підготовки екіпажу та спрямовані на розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до бойових завдань;

матеріали теоретичного та емпіричного дослідження сприяють набуттю командирами танкових підрозділів військової частини знань про зміст та структуру феномену психологічної готовності та його значущості під час виконання екіпажем бойових завдань;

професійно-психологічний тренінг «Психологічна готовність танкових підрозділів» сприяє розвитку у військовослужбовців танкових екіпажів професійних сенсомоторних та сенсомовних навичок; розвиває резильєнтність до бойового стресу та негативних чинників впливу; сприяє бойовому злагодженню, взаємодії (взаємоспівдії) екіпажу.

Голова комісії:
старший лейтенант

І.ДУБОВИЙ

Члени комісії:
майор
лейтенант

С.ЛАКОМОВ
В.РОМАНЕНКО

**МІНІСТЕРСТВО ОБОРОНИ
 УКРАЇНИ**
**ВІЙСЬКОВА ЧАСТИНА
 А1815**
 Код 07880688
 "06" "04" 2022р.
 № 401
 15558, смт. Гончарівське
 Чернігівського р-ну, Чернігівської обл.

В.ОЛІЙНИК
 2022 року

АКТ

впровадження результатів дисертаційного дослідження
 Юркової Ольги Іванівни на тему:
*“Розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових
 підрозділів до виконання бойових завдань”*

Комісія у складі: голови комісії – заступника командира військової частини А 1815 з морально-психологічного забезпечення підполковника Медведєва Івана Миколайовича:

членів комісії – старшого офіцера відділення морально-психологічного забезпечення військової частини А1815 майора Пасічника Олександра Федоровича та офіцера відділення морально-психологічного забезпечення військової частини А1815 лейтенанта Рябець Тетяни Миколаївни, розглянувши матеріали використання наукових результатів, спрямованих на розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, встановили наступне:

наукові положення, розроблені Юрковою О.І. впроваджено в систему підготовки танкових екіпажів та офіцерів структур морально-психологічного забезпечення військової частини А 1815, щодо розвитку психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів. Дале впровадження дозволяє відстежувати позитивні зміни у процесі професійної підготовки танкових екіпажів, розвивати їх психологічну готовність до виконання бойових завдань, а також сприяє поліпшенню морально-психологічного стану особового складу танкових підрозділів;

впровадження результатів дисертаційного дослідження дало можливість покращити як поняттєво-категорійний апарат структур морально-психологічного забезпечення, так і впливати на розвиток (покращення)

психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань;

розроблена ад'юнктом модель психологічної готовності танкових підрозділів до виконання бойових завдань використовувалися у в ході проведення психологічної підготовки з особовим складом танкових підрозділів для набуття ними бойової спроможності;

матеріали емпіричного дослідження були використані під час проведення заходів психологічної декомпресії після виходу військової частини А 1815, з району проведення операції Об'єднаних сил.

Запропонований Юрковою О. І. професійно-психологічний тренінг "Психологічна готовність танкових підрозділів" сприяє розвитку у військовослужбовців танкових підрозділів військової частини А 1815 професійних сенсомоторних та сенсомовних навичок;

розвиває резильєнтність до бойового стресу та негативних чинників бойової обстановки; сприяє бойовому злагодженню, взаємодії (взаємоспівдії) танкових екіпажів підрозділів військової частини А 1815.

Голова комісії:

Заступник командира військової частини А1815

з морально-психологічного забезпечення

підполковник

І. МЕДВЕДЦЕВ

Члени комісії:

Старший офіцер відділення морально-психологічного забезпечення
військової частини А1815

майор

Офіцер відділення морально-психологічного забезпечення
військової частини А1815

лейтенант

О. НАСІННИК

Т. РЯБЕЦЬ

 ЗАТВЕРДЖУЮ
 Командир військової частини А1414
 полковник Микола СЕРГІЄНКО
 « 10 » жовтня 2021 р

АКТ ВПРОВАДЖЕННЯ

результатів дисертаційного дослідження Юркової Ольги Іванівни
на тему: «Розвиток психологічної готовності військовослужбовців
танкових підрозділів до виконання бойових завдань»

Комісія в складі: голови комісії, заступника командира військової частини А 1414 з морально-психологічного забезпечення підполковника Жернового В., та членів комісії: начальника школи танкістів 300 навчального танкового полку підполковника Ізбаша С. та заступника начальника школи танкістів з морально-психологічного забезпечення капітана Ясакова О., розглянувши матеріали використанні наукових результатів, спрямованих на розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до виконання бойових завдань, встановили наступне:

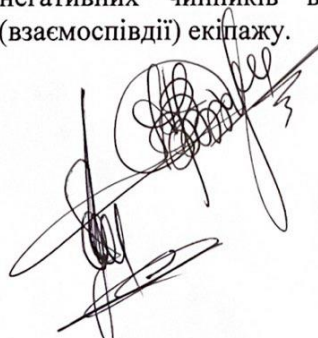
матеріали теоретичного та емпіричного дослідження сприяють набуттю командирами (начальниками) знань про зміст та структуру феномену психологічної готовності та його значущості під час виконання екіпажем бойових завдань;

обґрунтовані в дисертаційній праці положення були використані під час проведення психологічної підготовки та спрямовані на розвиток психологічної готовності військовослужбовців танкових підрозділів до бойових завдань на етапі фахової підготовки;

професійно-психологічний тренінг «Психологічна готовність танкових підрозділів» сприяє розвитку у військовослужбовців танкових екіпажів доведення до найвищого рівня автоматизму професійних сенсомоторних та сенсомовних навичок; розвиває резильєнтність до бойового стресу на негативних чинників впливу; сприяє бойовому злагодженню, взаємодії (взаємспівдії) екіпажу.

Голова комісії:
підполковник

Члени комісії:
підполковник
капітан

В. Жерновий

С. Ізбаш
О. Ясаков

